

**ПРИМУСОВЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ,
ДЕПОРТАЦІЯ ТА
НЕЗАКОННЕ УТРИМАННЯ
ЦИВІЛЬНИХ В'ЯЗНІВ
З ХЕРСОНСЬКОЇ ТА
МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ
УКРАЇНИ**

**ПОВІДОМЛЕННЯ ЗГІДНО З СТАТТЕЮ 15(2)
РИМСЬКОГО СТАТУТУ
МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ**

21 травня 2026 р.

Цей документ було підготовлено спільно:

PROTECTION FOR PRISONERS OF UKRAINE

14 Obolonsky Ave., Kyiv, 04205, P.O. 104

<https://ngoauu.org/>

KHARKIV HUMAN RIGHTS PROTECTION GROUP

P.O. 10430, 61002, Kharkiv, Ukraine

<https://khpg.org/>

EUROPEAN PRISON LITIGATION NETWORK

21 ter rue Voltaire

75011 Paris, France

www.prisonlitigation.org

Зміст

I.	Вступ.....	5
A.	Організації, що подали повідомлення.....	5
B.	Методологія.....	6
C.	Виклад основних положень	7
II.	Факти	10
A.	Населення в'язниць Херсонської та Миколаївської областей після російської військової агресії 2022 року.....	10
B.	Зруйнування українського правопорядку в окупованих в'язницях та порушення нормального функціонування в'язничних закладів	10
C.	Переведення ув'язнених у межах Херсонської та Миколаївської областей (березень – жовтень 2022 року)	16
	i. Снігурівська виправна колонія № 5	17
	ii. Північна виправна колонія № 90.....	18
	iii. Виправна колонія № 10 у Дарівці.....	20
	iv. СІЗО м. Херсона	20
	v. Виправна установа № 7 «Гола Пристань» (Стара Збурівка)	21
D.	Перевезення ув'язнених до окупованого Криму та Росії	22
	i. Вступ	22
	ii. Ув'язнені, переведені до Чонгара.....	23
	iii. Перевезення ув'язнених до Сімферополя та до Росії	23
E.	Ситуація з херсонськими в'язнями у виправних колоніях Росії.....	25
F.	В'язні, переведені з Росії назад до Криму.....	28
G.	Імміграційне затримання.....	28
H.	Звільнення та повернення	29
I.	Ідентифікація та допомога у поверненні.....	30
J.	Зміни в законодавстві та спроби російської влади «легалізувати» переведення.....	31
K.	Внутрішнє розслідування в Україні.....	32
III.	Правові аспекти	34
A.	Аспект міжнародного права у сфері прав людини	34
	i. Примусове переміщення/депортація цивільних ув'язнених з точки зору міжнародного права у сфері прав людини.....	34
	ii. Утримання цивільних в'язнів з точки зору міжнародного права у сфері прав людини	36
B.	Заборона депортацій згідно з міжнародним гуманітарним правом.....	38
C.	Евакуація та депортація: застосовні норми міжнародного гуманітарного права.....	39
D.	Наступництво кримінальної юрисдикції на окупованій території та її межі, а також підстави для затримання захищених осіб окупаційною державою – застосовні стандарти та принципи.....	42
E.	Незаконність затримання та переведення цивільних в'язнів з точки зору внутрішнього права Російської Федерації.....	44
	i. Переведення ув'язнених.....	44
	ii. Позбавлення волі та основні принципи кримінального права	46
	iii. Спроба російської влади узаконити утримання херсонських в'язнів	47
	iv. Тимчасове утримання іммігрантів.....	48
F.	Відповідні висновки міжнародних органів.....	49
	i. УВКПЛ (Група з моніторингу прав людини в Україні).....	49
	ii. Комітет ООН з прав людини	50

iii.	Московський механізм ОБСЄ	51
iv.	Робоча група ООН з питань довільного затримання	52
v.	Європейський суд з прав людини.....	53
G.	Злочини за Римським статутом: незаконна депортація або переміщення та незаконне утримання	54
i.	Юрисдикція	54
ii.	Прийнятність	57
(a)	Комплементарність.....	57
(b)	Серйозність	63
(c)	Інтереси правосуддя	65
iii.	Складові злочину.....	66
(a)	Незаконна депортація або переміщення.....	66
(b)	Незаконне утримання.....	68
(c)	Контекстуальний елемент – збройний конфлікт	69
(d)	Контекстуальний елемент – широкомасштабний або систематичний напад на цивільне населення.....	70
iv.	Поєднання військових злочинів та злочинів проти людяності.....	71
H.	Кваліфікація фактів справи як злочинів за Римським статутом	72
i.	Застосування норм міжнародного права у сфері прав людини до фактів справи	72
ii.	Наявність контекстуального елемента – збройного конфлікту	72
iii.	Жертви мають статус «осіб, що перебувають під захистом» згідно з Женевськими конвенціями	73
iv.	Наявність контекстуального елемента – широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення.....	74
v.	Відсутність підстав та правових засад для утримання жертв	76
(a)	Припинення дії українського правопорядку на окупованих територіях	76
(b)	Незаконне позбавлення волі з огляду на ретроактивне застосування кримінальної юрисдикції.....	78
(c)	Утримання під вартою херсонських в'язнів не підпадало під режим «інтернування або призначеного місця проживання»	79
(d)	Обов'язки російської влади щодо повернення ув'язнених	81
(e)	Висновок.....	82
vi.	Незаконне утримання жертв – класифікація	82
vii.	Примусове переміщення/депортація не становили законної евакуації	83
(a)	Вступ.....	83
(b)	Переселення не було тимчасовим.....	85
(c)	Ситуація, що спричинила переміщення, була результатом незаконних дій російських посадових осіб.....	85
(d)	Переселення було частиною політики і було заплановано заздалегідь	87
(e)	Цивільних осіб слід було переміщувати в межах окупованої території.....	87
(f)	Перевезення здійснювалося в «атмосфері терору» і було «примусовим».....	88
(g)	Висновок.....	88
viii.	Примусове переміщення/депортація – класифікація.....	89
ix.	Відсутність підстав для «виключення кримінальної відповідальності» (питання можливих виправдань).....	90
F.	Відповідальні особи	90
IV.	Прохання	96

«Для нас важлива не ваша якість, а ваша кількість. Якщо щось піде не так, один крок вправо, один крок вліво – ми будемо стріляти на ураження. Будь-яка непокоря чи протест будуть розглядатися як спроба втечі, і тоді ми відкриємо вогонь. Мені байдуже, на чому я вас привезу. Мені байдуже, чи ви дістанетеся туди живими чи мертвими. Я просто хочу [скласти] звіт».

– невідомий російський офіцер конвою під час завантаження ув'язнених у фургони у виправній колонії № 7 «Гола Пристань», Херсонська область, Україна, на початку листопада 2022 року

I. Вступ

1. Це повідомлення подається до Прокуратури Міжнародного кримінального суду відповідно до статті 15(2) Римського статуту Міжнародного кримінального суду («Римський статут») неурядовими організаціями – «Захист в'язнів України», Європейською мережею правового захисту ув'язнених, та Харківської правозахисної групою (організації-заявники).
2. У повідомленні йдеться про депортацію, примусове переміщення та незаконне утримання осіб, які на момент окупації відповідних територій російськими збройними силами в лютому 2022 року відбували покарання у в'язницях Херсонської та Миколаївської областей України і були депортовані російськими військами до окупованого Криму та Росії в листопаді 2022 року.

А. Організації, що подали повідомлення

«Захист в'язнів України» («РПУ») – це українська правозахисна громадська організація, заснована колишніми в'язнями, яка розслідує та документує випадки катувань та жорстокого поводження з в'язнями в Україні, надає консультації та правову допомогу жертвам катувань та їхнім родинам, а також здійснює моніторингові візити до місць ув'язнення. РПУ також здійснює дистанційний моніторинг місць ув'язнення на окупованих територіях України та в Росії.

Європейська мережа правового захисту ув'язнених (European Prison Litigation Network, EPLN) — французька міжнародна некомерційна організація, яка об'єднує 30 національних організацій громадянського суспільства з 20 країн, що працюють над захистом основних прав ув'язнених у Європі. EPLN захищає та просуває основні права ув'язнених по всьому континенту та працює над зменшенням застосування тюремного ув'язнення. Вона досліджує та аналізує зміни в законодавстві та їхній вплив на права ув'язнених і життя у в'язниці, а також прагне надати голос ув'язненим та їхнім захисникам. EPLN має статус учасника Ради Європи. EPLN працює в Україні з 2017 року. У 2019–2021 роках EPLN була співголовою «Коаліції проти насильства у в'язницях»,

метою якої було об'єднати європейські організації громадянського суспільства, що займаються моніторингом місць позбавлення волі. У 2022 році ця співпраця дозволила розпочати спільну документацію військових злочинів проти ув'язнених в Україні.

Харківська правозахисна група (ХПГ) була заснована у 1993 році і є однією з провідних правозахисних організацій України, яка займається захистом основних прав, зокрема права на життя, свободи від катувань та свободи від свавільного затримання, приділяючи особливу увагу вразливим групам, зокрема ув'язненим. Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну ХПГ систематично документує військові злочини та злочини проти людяності, скоєні російськими військами. ХПГ має попередній досвід подання матеріалів до МКС. ХПГ є співзасновником ініціативи «Трибунал для Путіна» (Т4Р), створеної в березні 2022 року, яка документує злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС, з метою притягнення винних до відповідальності.

В. Методологія

3. Це повідомлення охоплює ситуацію з депортацією до Криму та Росії цивільних ув'язнених, які відбували покарання у виправних закладах Херсонської та Миколаївської областей України. У ній також розглядаються певні аспекти їхнього утримання в Україні під російською окупацією у березні–листопаді 2022 року, їхнє утримання в Росії після депортації та повернення деяких із них до України, а також відповідні законодавчі та адміністративні заходи та судова практика в Росії.
4. Для підготовки повідомлення були використані такі джерела інформації:
 - особисті та дистанційні інтерв'ю з потерпілими та свідками – ув'язненими (засудженими та затриманими до суду), їхніми родичами та працівниками виправних закладів;
 - відповіді на запити офіційних органів, зокрема Міністерства юстиції України, Державної служби виконання покарань України, Уповноваженого з прав людини в Україні та адміністрацій місць ув'язнення,
 - офіційні документи та відповіді, які час від часу надавала Федеральна служба виконання покарань Росії (ФСВП),
5. Організації, що подали це повідомлення, опитали понад 400 ув'язнених (колишніх та нинішніх), які утримувалися в місцях позбавлення волі під російською окупацією та повернулися до контрольованих урядом територій України або з неконтрольованих урядом територій (НКТ) після звільнення, або після визволення відповідних територій українськими збройними силами, або з Росії після переведення туди та подальшого звільнення.

6. Потерпілі та свідки, які перебували під вартою під час російської окупації та продовжують утримуватися під вартою українськими органами влади (більшість із них – ув'язнені, засуджені українськими судами до окупації), зокрема ті, кого було евакуйовано з Херсонської області після її звільнення, були опитані організаціями-авторами під час їхніх візитів до в'язниць на контрольованій урядом території.
7. Записи інтерв'ю зберігаються та аналізуються у захищеній, спеціально створеній базі даних, розробленій за підтримки HURIDOCS.
8. Організації-автори повідомлення отримали інформовану згоду від усіх опитаних жертв та свідків, що дозволяє використовувати та поширювати їхні свідчення. Організації-автори повідомлення вжили всіх необхідних заходів для забезпечення конфіденційності опитаних осіб. Висновки, зроблені на основі аналізу інтерв'ю, були підтверджені даними, наданими Пенітенціарною службою України, родинами жертв, а також публічними звітами та заявами. Організації-заявники, також проаналізували понад сто загальнодоступних судових рішень та рішень « » національних судів Російської Федерації, а також листи, довідки, матеріали справ та інші документальні докази. Висновки були включені до цього повідомлення за умови, що вони відповідають критерію «розумних підстав вважати», згідно з яким, на основі наявної інформації, розсудливий спостерігач мав би розумні підстави вважати, що подія відбулася так, як описано.

С. Виклад основних положень

9. Позбавлені свободи, ув'язнені в Херсонській та Миколаївській областях України стали легкою здобиччю для російського вторгнення. Після кількох місяців окупації майже весь тюремний контингент Херсонської області (приблизно 1 800 ув'язнених) було примусово депортовано до Росії без будь-якої чіткої мети та з грубим порушенням міжнародного права у сфері прав людини та гуманітарного права. У цьому повідомленні викладено фактичні та правові підстави, що свідчать про те, що ці дії становлять військові злочини та злочини проти людяності, а також міститься прохання до Офісу прокурора вжити необхідних заходів.
10. На початку листопада 2022 року, незадовго до відходу з Херсона, російські війська перевели близько 1 800 ув'язнених, які відбували покарання, призначені українськими судами, з в'язниць у Херсонській та Миколаївській областях до окупованого Криму, а звідти – до Росії. Більшість переведених ув'язнених зазнали жорстокого поводження під час перевезення або після прибуття до російських виправних колоній. Опинившись у Росії, їх розселили по різних виправних колоніях, утримували окремо від загального тюремного населення, позбавили контакту з родинами та утримували без будь-яких

законних підстав. Деяких зрештою було звільнено, але їх одразу ж знову затримали за надуманими звинуваченнями у «порушеннях імміграційного законодавства», часто на тривалий час і в поганих умовах. Але навіть після того, як вони врешті-решт відновили свою свободу, дорога додому становила значні труднощі для виснажених людей, які часто не мали жодних документів, що посвідчують особу. У багатьох випадках колишніх ув'язнених змушували тижнями застрягати на контрольно-пропускних пунктах.

11. Правовий аналіз у цьому повідомленні демонструє, що ці події свідчать про серйозні та перехресні порушення міжнародного гуманітарного права (МГП), міжнародного права у сфері прав людини (МППЛ) та міжнародного кримінального права:
12. *Незаконне утримання під вартою згідно з МГП (Четверта Женевська конвенція).* Утримання ув'язнених стало незаконним з того моменту, як російські війська взяли під контроль відповідні об'єкти. Як окупаційна держава, Росія була зобов'язана дотримуватися чинного в Україні пенітенціарного режиму (Четверта Гаазька конвенція, стаття 43; Четверта Женевська конвенція, стаття 64). З огляду на активне підривання та руйнування Росією українського правопорядку на окупованих територіях, українські судові вирoki більше не могли законно виконуватися.¹ Ув'язнені фактично були вилучені з української системи правосуддя та утримувалися без будь-яких допустимих підстав згідно з Четвертою Гаазькою конвенцією. Росія не посилалася і не могла посилатися на жодну з обмежених підстав для інтернування згідно з Четвертою Женевською конвенцією (статті 42, 43, 64, 68, 70, 78), а також не дотримувалася процедурних гарантій, що застосовуються до інтернування. Російська влада також не створила жодного правового механізму для перегляду рішення про утримання під вартою або надання ув'язненим можливості покинути окуповану територію, що суперечить статтям 35–37 та 77 Четвертої Женевської конвенції.
13. *Заборона депортації та переведення осіб, що перебувають під захистом (Четверта Женевська конвенція, ст. 49).* Переведення в'язнів з окупованої території до Росії здійснювалося без наявності міркувань безпеки чи нагальних військових причин і не могло вважатися законною евакуацією відповідно до статті 49 Четвертої Женевської конвенції.² Міжнародні органи, зокрема ЄСПЛ, УВКПЛ, РГДЗ та Московський механізм ОБСЄ, підтвердили, що такі депортації заборонені та становлять серйозні порушення Женевських конвенцій.³ Стаття 76 Четвертої Женевської конвенції підкреслює, що засуджені особи повинні відбувати покарання на окупованій території; це правило

¹ Розділ III(H)(v).

² Розділ III(H)(vii).

³ Розділ III(F).

застосовується тим більше до осіб, засуджених згідно із законодавством окупованої держави.

14. *Ретроактивне здійснення кримінальної юрисдикції.*⁴ Наступна спроба Російської Федерації «легалізувати» утримання переведених ув'язнених – головним чином через Федеральний закон № 395-ФЗ – не надала цьому жодних правових підстав. Цей закон ретроактивно визнав українські судові рішення, винесені до окупації, але не міг поширити російську кримінальну юрисдикцію на окуповану територію або санкціонувати виконання покарань, призначених до окупації, з точки зору міжнародного права. Міжнародні органи, зокрема Комітет ООН з прав людини (у своїй судовій практиці щодо Криму), підтвердили, що таке ретроактивне накладення юрисдикції є несумісним зі статтею 15 МПГПП, сприяє довільному затриманню та порушує принцип законності.⁵ У Росії внутрішні суди переглядали українські вироки або порушували імміграційні справи, але ці заходи не усували первісну незаконність затримання, а часто її посилювали.

15. *Ці дії відповідають юридичним визначенням міжнародних злочинів згідно з Римським статутом:*

Військові злочини: Незаконне утримання під вартою осіб, що перебувають під захистом, та їх незаконна депортація або переведення становлять серйозні порушення Женевських конвенцій та військові злочини відповідно до статті 8(2)(a)(vii) Римського статуту.

Злочини проти людяності: Масштаб, систематичний характер, дискримінаційний характер та наслідки цих дій становлять ув'язнення або інше серйозне позбавлення фізичної свободи з порушенням основних норм міжнародного права (стаття 7(1)(e)), а також депортацію цивільних осіб (стаття 7(1)(d)). Затримання та перевезення відбувалися в контексті широкомасштабного та систематичного нападу на цивільне населення на окупованих територіях України.

16. У цьому повідомленні також зазначається, що юрисдикція Суду *ratione loci* є повною: склади злочинів як депортації/примусового переміщення, так і незаконного утримання розпочалися на території України, яка є державою-учасницею. Триваюче утримання в Росії нерозривно пов'язане з початковим незаконним переміщенням. Наявні контекстуальні елементи передбачуваних злочинів – міжнародний збройний конфлікт; статус особи, що перебуває під захистом; широкомасштабний або систематичний напад.

17. Taken together, the facts and legal analysis establish reasonable grounds to believe that the Russian armed forces, the FSIN, and associated civilian and military officials committed war crimes and, in view of the context of systematic and widespread attacks against civilians, crimes

⁴ Section III(H)(v)(b).

⁵ Розділ III(F)(iii).

against humanity through the unlawful confinement, deportation, and forced transfer of Ukrainian prisoners. The submitting organisations, therefore, call on the Prosecutor to initiate the appropriate investigative steps and to ensure accountability for these serious violations.

II. Факти

A. Населення в'язниць Херсонської та Миколаївської областей після російської військової агресії 2022 року

18. Згідно з даними українських пенітенціарних органів, отриманими ППУ, на момент окупації Херсона російськими військами у виправних закладах Херсонської та Миколаївської областей України утримувалося від 1 853 до 2 225 ув'язнених. У лютому та травні 2022 року всі пенітенціарні установи в Херсонській області були окуповані російськими військовими та збройними силами, пов'язаними з ними або підпорядкованими їм. Інформація про установи, дати їхньої окупації та кількість ув'язнених у кожній з них наведена в таблиці нижче.

Установа	Дата окупації ⁶	Кількість ув'язнених
Виправна колонія № 10 у Дарівці	28 лютого 2022 року	704 ⁷
Снігурівська виправна колонія (№ 5)	28 травня 2022	98 ⁸
Північна виправна колонія (№ 90)	11 травня 2022	Від 838 до 882 осіб – пізніше, за повідомленнями, кількість збільшилася до 1 500 осіб ⁹
Виправна установа «Гола Пристань» (№ 7)	3 березня 2022	Від 238 до 258 ¹⁰
Херсонський слідчий ізолятор	1–11 травня 2022 року	Від 285 до 460 осіб, включаючи цивільних ув'язнених ¹¹

B. Зруйнування українського правопорядку в окупованих в'язницях та порушення нормального функціонування в'язничних закладів

19. Як повідомляє Місія ООН з моніторингу ситуації з правами людини в Україні (HRMMU), після початку повномасштабного вторгнення, порушуючи закони окупації та свої

⁶ Дати окупації були встановлені організаціями, що подали інформацію, на основі опитувань ув'язнених, які залишилися в регіоні після відступу російських військ або які згодом повернулися в Україну після звільнення в Росії.

⁷ Детальніше див. пункт43.

⁸ Детальніше див. пункт36.

⁹ Детальніше див. пункт40.

¹⁰ Детальніше див. пункт46.

¹¹ Детальніше див. пункт45.

зобов'язання за міжнародним правом, які вимагають від окупаційної держави мінімізувати зміни до status quo ante,¹² окупаційні органи Російської Федерації на окупованій території України ввели в дію системи управління, правоохоронної, судової та адміністративної систем,¹³ а також запровадили російське законодавство в повному обсязі на території України, яку вони окупували, що призвело, зокрема, до затримання цивільних осіб, а також до обмеження основних свобод.¹⁴ Впровадження російського політичного, законодавчого та адміністративного порядку на окупованій території Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей було завершено після 30 вересня 2022 року, коли відповідні території були незаконно анексовані в результаті так званих референдумів, що відбулися там з 23 по 27 вересня 2022 року.¹⁵

20. Російські сили застосовували залякування та насильство, щоб змусити представників ключових професій державного сектору співпрацювати з російськими окупаційними властями. Вони застосовували закони та адміністративні системи Російської Федерації до всіх сфер життя. Ті, хто чинив опір, ризикували потрапити під арешт, зазнати насильства та інших репресій.¹⁶
21. Російські окупаційні органи та збройні сили також переслідували осіб, які працюють у багатьох інших професіях, особливо державних службовців. Вони застосовували різноманітні методи примусу, щоб змусити людей продовжувати свою роботу під владою Російської Федерації.¹⁷ Російська Федерація нав'язала на окупованій території власну правову та судову систему, порушивши МГП (згідно зі ст. 66 Четвертої Женевської конвенції («ЖК IV»)) окупаційна держава може створювати військові суди для розгляду справ на окупованій території та застосовувати кримінальні заходи, прийняті відповідно до ст. 64 ЖК IV; однак щодо всіх інших правопорушень вона повинна забезпечити функціонування звичайних судів). У вересні 2023 року Верховний суд Російської

¹² УВКПЛ, Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідки, 24 лютого 2022 р. – 31 грудня 2023 р., 20 березня 2024 р., п. 4, доступно за адресою:

https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-04/2024-03-20%20ООНЧР%20Report%20on%20Occupation%20and%20Aftermath_EN.pdf.

¹³ УВКПЛ, Інформаційний бюлетень, Три роки з часу повномасштабного вторгнення в Україну: Основні факти та висновки щодо впливу на права людини з 24 лютого 2022 року до лютого 2025 року, лютий 2025 року, доступно за посиланням: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-02/Human%20rights%203%20years%20into%20Russia%27s%20full-scale%20invasion%20of%20Ukraine_factsheet%20%28ENG%29.pdf.

¹⁴ УВКПЛ, Звіт про ситуацію з правами людини в Україні, 1 вересня – 30 листопада 2024 р., с. 23, доступний за посиланням: <https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-02/2024-12-31%20ООНЧР%2041-й%20періодичний%20звіт%20щодо%20України.pdf>.

¹⁵ УВКПЛ, Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідки, 24 лютого 2022 р. – 31 грудня 2023 р., 20 березня 2024 р., п. 33, доступно за адресою:

https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-04/2024-03-20%20ООНЧР%20Report%20on%20Occupation%20and%20Aftermath_EN.pdf.

¹⁶ Там само, пункт 4.

¹⁷ Там само, пп. 81–103.

Федерації оголосив про запуск російської судової системи на окупованій території Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей України. Станом на 31 грудня 2023 року він призначив 436 суддів, більшість з яких — з Російської Федерації. Створення судів, очолюваних судьями з Російської Федерації, які застосовують російське законодавство, призвело до повного російського судового контролю над окупованою територією.¹⁸

22. Після 24 лютого 2022 року Україна втратила контроль над 11 пенітенціарними установами, включаючи п'ять зазначених вище, які були або залишаються розташованими на НКЗУ України, на додаток до 28 в'язниць в окупованих Донецькій та Луганській областях, які були окуповані до лютого 2022 року. На початковому етапі російської окупації місця позбавлення волі на ТНЗУ залишалися під контролем українських органів влади, і російські збройні сили мало взаємодіяли з адміністраціями місць позбавлення волі. Однак уже в березні–травні 2022 року адміністрації та, загалом, персонал місць позбавлення волі опинилися перед дилемою: залишити службу чи співпрацювати з окупаційною владою.¹⁹

23. Згідно з висновками HRMMU:²⁰

Співробітники пенітенціарної служби перебували в особливо делікатному становищі, оскільки для безпеки ув'язнених, які утримувалися в їхніх установах, та широкої громадськості було вкрай важливо, щоб вони залишалися на своїх посадах. На виконання наказу Міністерства юстиції України співробітники виправної колонії № 9 у Херсоні продовжували працювати за українським законодавством та системою після повномасштабного збройного нападу з боку Російської Федерації. У травні 2022 року окупаційні органи повідомили персонал, що з 1 червня [2022 року] установа працюватиме під керівництвом Російської Федерації. 13 травня [2022 року] Міністерство юстиції наказало персоналу установи залишити свої посади. Однак російські окупаційні органи відхилили їхні заяви про звільнення та погрожували завдати шкоди їм та їхнім сім'ям. Російські збройні сили сказали одному співробітнику, що вб'ють його та його родину, якщо він не продовжить службу в колонії, іншому сказали, що якщо він хоче зберегти свою родину в безпеці, він повинен вийти на службу, а третього попередили: «Ми знаємо твою родину». Російські солдати прийшли додому до співробітника, який не з'явився на роботу, наділи на нього наручники та відвезли до лісу. Вони наказали йому повернутися на роботу наступного дня та погрожували, що, якщо він спробує покинути окуповану територію, його зупинять на першому контрольно-пропускному пункті та змусять дивитися, як вони розстрілюють його родину та кидають їхні тіла в річку.

[Співробітники пенітенціарної служби в Херсонській області] не мали можливості виїхати з окупованої території, оскільки російські збройні сили на численних контрольно-пропускних пунктах мали списки осіб, у тому числі співробітників пенітенціарної служби, яким заборонено виїжджати. Після того, як 1 червня 2022 року установа почала працювати під контролем Російської Федерації, один співробітник відкрито висловив протест і був затриманий; через місяць його тіло було

¹⁸ Там само, п. 111.

¹⁹ Dignity, Європейська мережа правового захисту ув'язнених, Харківська група захисту прав людини, «Україна без тортур», «Захист в'язнів України», «Дев'ять кіл пекла», Місця ув'язнення в Україні під російською окупацією. Березень 2022 р. – грудень 2022 р., с. 13, доступно за посиланням: <https://dignity.dk/wp-content/uploads/42-Nine-circles-of-hell.pdf>.

²⁰ УВКПЛ, Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідки, 24 лютого 2022 р. – 31 грудня 2023 р., 20 березня 2024 р., пп. 104 та 176, доступно за посиланням: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-04/2024-03-20%20OHCHR%20Report%20on%20Occupation%20and%20Aftermath_EN.pdf.

знайдено. Інших, хто намагався припинити роботу, затримали російські збройні сили, побили, піддали імітації страти та погрожували їхнім сім'ям, зокрема згвалтуванням (один співрозмовник зазначив УВКПЛ, що в місці ув'язнення залишилися особові справи, які містили адреси та інформацію про членів сімей співробітників, що ставило їх під загрозу. Через страх, викликаний цим насильством, інші співробітники продовжували працювати.

24. Окупація пенітенціарних установ російськими військами призвела до порушення їхнього нормального функціонування та їхньої мілітаризації (тобто фактичного перепрофілювання для потреб російської армії та використання засуджених ув'язнених як легкодоступної безкоштовної робочої сили). Як тільки російська окупаційна адміністрація закріпилася та отримала контроль над управлінням пенітенціарними установами, вона почала поширювати атмосферу страху, щоб забезпечити покірність ув'язнених своїм правилам. Наприклад, 11 травня 2022 року, увійшовши до Херсонського слідчого ізолятора, російські солдати підірвали гранати та вбили ув'язненого. Незабаром після цього вони почали застосовувати тортури, щоб залякати ув'язнених. Вони шукали неформальних лідерів у в'язниці та інших конкретних категорій ув'язнених, щоб катувати їх як покарання за їхню приналежність та минулі злочини.²¹
25. Тюремні наглядачі на чолі з начальником Ігорем Гур'яковим чинили опір понад два місяці від початку повномасштабного вторгнення, наполягаючи, що вони продовжуватимуть працювати згідно з українським законодавством. Однак під час травневого рейду російських військ, організованого під приводом придушення заворушень та запобігання масовій втечі ув'язнених, Гурякова було захоплено, і він провів три дні в підвалі. Потім російські державні ЗМІ зняли на відео, як Гуряков зізнавався, що намагався організувати заворушення за наказом українських спецслужб і тепер погодився працювати під керівництвом Росії.²² У колонії № 90 «Північна» (Херсонська область) початок російського управління виглядав подібним чином: усіх ув'язнених регулярно піддавали побиттю та словесним образам. Крім того, російські збройні сили розмістили свої склади та виробничий майданчик у цеховій зоні колонії. Тюремний персонал та керівник колонії № 7 «Гола Пристань» були замінені незабаром після окупації, як повідомляється, через відмову деяких українських тюремних наглядачів співпрацювати з окупаційними силами. Ув'язнені, які перебували в колонії, також регулярно піддавалися жорстоким побиттям, нібито з боку російського спецназу

²¹ Dignity, Європейська мережа правового захисту ув'язнених, Харківська група захисту прав людини, «Україна без тортур», «Захист в'язнів України», «Дев'ять кіл пекла», Місця ув'язнення в Україні під російською окупацією. Березень 2022 – грудень 2022, с. 13, доступно за посиланням: <https://dignity.dk/wp-content/uploads/42-Nine-circles-of-hell.pdf>.

²² Opendemocrasy, «Довгий шлях до свободи: як Росія викрала 2000 українських в'язнів», 10 листопада 2023 р., доступно за посиланням: <https://www.opendemocracy.net/en/odr/ukrainian-prisoners-stuck-in-russia-forced-deportation-kherson-stolen-liberation/>.

ОМОН. Відразу після окупації об'єкта якість та кількість їжі, що надавалася ув'язненим, були значно зменшені.²³

26. Ув'язнені, які були колишніми українськими військовими або подали заяви про вступ до української армії, під час окупації перебували в особливій небезпеці. Багатьох ув'язнених, як наслідок, катували за їхню готовність захищати свою країну. Російські збройні сили шукали саме цю категорію ув'язнених у першу чергу. Їх жорстоко били, допитували, а в багатьох випадках – вони зникали безвісти.²⁴
27. Як повідомили ув'язнені, з якими проводили інтерв'ю організації-заявники, значну кількість з них під загрозою насильства примушували працювати на російські збройні сили, розгорнуті на об'єктах. Ув'язненим доручали виконувати ремонтні роботи, виготовляти колючий дріт та протитанкові загороження, копати траншеї та будувати укріплення в адміністративних будівлях та навколо них (поліція, служба безпеки, спортивна школа в Херсоні), обробляти деревину (з цією метою в колонії № 7 було організовано лісопильню) та/або працювати вантажниками. Ув'язнених, які виконували примусову працю, погано годували, і навіть хворих ув'язнених змушували працювати. За словами деяких ув'язнених, колонію № 7 розграбували російські війська, а ув'язнених змушували випікати хліб для російських солдатів.²⁵
28. Під час вторгнення, окрім масової вербування російських ув'язнених, російська армія намагалася вербувати українських ув'язнених для участі у війні. Наприклад, така вербування відбувалася у Херсонській колонії № 61.²⁶ У рамках загального інтенсивного тиску на місцеве населення окупованої частини України з метою отримання російського громадянства та паспортів,²⁷ російська тюремна адміністрація в окупованій Україні також активно тиснула на ув'язнених, щоб ті прийняли російське громадянство. Деякі ув'язнені прийняли її добровільно, а потім їх змушували голосувати на фіктивних референдумах. Тим, хто відмовлявся брати паспорт або голосувати на референдумах, часто погрожували фізичним насильством та жорстокими побоями.²⁸

²³ Dignity, Європейська мережа правового захисту ув'язнених, Харківська група захисту прав людини, «Україна без тортур», «Захист ув'язнених України», «Дев'ять кіл пекла», Місця ув'язнення в Україні під російською окупацією. Березень 2022 – грудень 2022 р., с. 13, доступно за посиланням: <https://dignity.dk/wp-content/uploads/42-Nine-circles-of-hell.pdf>.

²⁴ Там само, с. 15.

²⁵ Там само, с. 17–18.

²⁶ Там само, с. 15.

²⁷ УВКПЛ, Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідки, 24 лютого 2022 р. – 31 грудня 2023 р., 20 березня 2024 р., п. 115 та наступні, доступно за посиланням: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-04/2024-03-20%20OHCHR%20Report%20on%20Occupation%20and%20Aftermath_EN.pdf.

²⁸ Dignity, Європейська мережа правового захисту ув'язнених, Харківська група захисту прав людини, «Україна без тортур», «Захист в'язнів України», «Дев'ять кіл пекла», Місця ув'язнення в Україні під російською

29. Російські війська перетворили деякі виправні установи на склади боєприпасів та гаражі для броньованих транспортних засобів. Як повідомляється, щонайменше у трьох випадках ракетні установки було розгорнуто поруч із виправними установами (Дарівська колонія № 10, колонія № 61 у Херсоні (поруч із Херсонським слідчим ізолятором) та Північна колонія № 90), що є вагомим свідченням того, що російські збройні сили використовували ув'язнених та персонал в'язниць як живий щит. У серпні 2022 року кілька ув'язнених незалежно один від одного повідомили, що в колонії № 10 у Дарівці російські збройні сили облаштували склад боєприпасів. Пізніше подібні повідомлення надійшли з Північної колонії № 90. Наприкінці серпня 2022 року повідомлялося про вибухи поблизу Північної колонії № 90, спричинені детонацією складу боєприпасів російських збройних сил. Вибухи сталися в виробничій зоні в'язниці. Після цього інциденту ув'язнені зазнали репресій з боку адміністрації.²⁹
30. Згідно з висновками українських слідчих органів, в'язниці в окупованому Херсоні фактично контролювалися Федеральною службою безпеки Росії (ФСБ). Так, з 7 травня 2022 року в'язниці підпорядковувалися «управлінню виконання покарань» Херсонської області, створеному полковником Віктором Бедриком, військовим комендантом окупованої Херсонської області. Бедрик призначив Євгена (Євгенія) Соболева,³⁰ колишнього українського тюремного наглядача, головою управління та підпорядкував його голові військово-цивільної адміністрації Володимиру Салдо. За даними українського розслідування, самого Бедрика призначив співробітник російської ФСБ Сергій Вікторович Сініцин (псевдонім «Сабір»), який працює у 9-му управлінні оперативної інформації ФСБ.³¹
31. Як повідомляє Open Democracy, «коли ув'язнені опинилися під російським правлінням, вони зіткнулися не лише з правилами окупаційної армії, а й зі зміною давніх традицій пострадянських в'язниць. До [окупації] життя у колонії № 90 визначалося балансом між кодексом поведінки тюремної адміністрації та *«поняттями»* — неписаними правилами злочинного угруповання, відомого як «зłodії». Російське вторгнення порушило цей баланс. Російські чиновники спочатку привезли до колонії № 90 «виконавця» з [неформальної касти] зłodіїв. Цей чоловік, який раніше перебував у в'язниці в Краснодарі, «пообіцяв хлопцям: будуть телефони, наркотики та інші «теплі речі» [їжа, одяг], якщо тільки в'язні не втручатимуться в політику». Під російським контролем

окупацією. Березень 2022 – грудень 2022 р., с. 16–17, доступно за посиланням: <https://dignity.dk/wp-content/uploads/42-Nine-circles-of-hell.pdf>.

²⁹ Там само, с. 18–19.

³⁰ Див. Розділ II(К), пункти 77 та 78.

³¹ Щодо відкритого розслідування, яке ґрунтується, зокрема, на матеріалах українських слідчих органів, див.: Liga.net. “Spider-Man – Who and How Created a Network of Torture Chambers in Occupied Kherson Oblast”, 11 November 2023, available at: <https://projects.liga.net/torture-chambers-eng/>.

колонія № 90 з кожним днем ставала суворішою: обшуки стали частішими, а в'язнів могли побити або відправити до карцеру за грубість. Влітку ув'язнених наполегливо просили подавати заяви на отримання російських паспортів. Тих, хто відмовлявся або критикував окупацію, переводили до слідчого ізолятора, де під тортурами їх змушували зізнаватися у зв'язках з українською армією та службами безпеки. Спроба вбивства [керівника колонії] Соболева, ймовірно українськими партизанами, у червні призвела до чергової хвилі репресій у в'язниці». ³²

32. Поступово українські написи в колонії замінили російськими, а державні символи зникли і були замінені російськими. За словами ув'язнених, опитаних російським журналістським розслідувальним ресурсом «Медіазона», працівники зізналися, що на ранкових нарадах їх зобов'язували «славити Росію». Соболев, начальник колонії, присягнувши на вірність новій владі, зрештою обійняв посаду керівника управління Федеральної служби виконання покарань Росії у новоствореній Херсонській області. «З першого червня ми повністю перейшли на російську мову. Ми замінили всі прапори. Ми повністю інтегруємося в Російську Федерацію», — повідомив він влітку 2022 року. ³³ За словами ув'язнених, Соболев дав усім співробітникам час до 25 травня, щоб вирішити, чи переходять вони до Федеральної служби виконання покарань Росії, чи ні. «Якщо хтось хоче залишитися, напишіть заяву, і вас приймуть до Федеральної служби виконання покарань». ³⁴

С. Переведення ув'язнених у межах Херсонської та Миколаївської областей (березень – жовтень 2022 року)

33. Протягом кількох місяців, починаючи з березня 2022 року, російські окупаційні органи переводили засуджених між виправними колоніями Херсонської області, зрештою зосередивши їх у колонії № 7 (Гола Пристань) у Старій Збурівці, розташованій на лівому березі Дніпра, приблизно за 50 кілометрів від Херсона, який було окуповано 3 березня 2022 року.
34. Зокрема, ув'язнених з колоній № 5 (Снігурівка, Миколаївська область, яка функціонує як тюремна лікарня і приймає ув'язнених з різними захворюваннями, зокрема з відкритою формою туберкульозу) та частину ув'язнених з колонії № 10 (Дарівка, Херсонська область) у травні 2022 року перевели безпосередньо до колонії № 7 (Гола Пристань, яка до вторгнення також функціонувала як туберкульозна лікарня). Інших ув'язнених з

³² Opendemocracy, «Довгий шлях до свободи: як Росія викрала 2 000 українських в'язнів», 10 листопада 2023 р., доступно за посиланням: <https://www.opendemocracy.net/en/odr/ukrainian-prisoners-stuck-in-russia-forced-deportation-kherson-stolen-liberation/>.

³³ Mediazona, «“Тепер ви росіяни; вам видадуть паспорти”. Примусове переведення українських в'язнів з Херсона до Росії під час відступу військ», 25 вересня 2023 р., доступно за посиланням: <https://en.zona.media/article/2023/09/25/khersontrip-trl>.

³⁴ Там само.

колонії № 10 (Дарівка) та деяких ув'язнених, які утримувалися в Херсонському слідчому ізоляторі (СІЗО) – переважно тих, хто вже був засуджений, але утримувався в СІЗО в очікуванні розгляду апеляції у їхніх справах – було переведено до колонії № 90 (Херсон, колонія «Північна»). Нарешті, приблизно 20 жовтня 2022 року ув'язнених з колонії № 90 (Херсон) також перевели до колонії № 7 (Гола Пристань).³⁵

35. На основі загального аналізу свідчень ув'язнених, опитаних організаціями, що подали звіт, процедуру переведення можна описати наступним чином.

i. Снігурівська виправна колонія № 5

36. 28 травня 2022 року виправна колонія № 5 у Снігурівці (Миколаївська область, село Центральне) потрапила під російську окупацію. На той час там перебувало 98 ув'язнених, серед яких 10 відбували довічне ув'язнення та 2 утримувалися під вартою. Згідно зі свідченнями, зібраними організаціями-заявниками,³⁶ російські військовослужбовці у супроводі персоналу в'язниці увійшли до установи близько 10-ї години ранку. Ув'язненим наказали поспіхом сідати до військових вантажівок «Урал». Було чути постріли; за повідомленнями, кілька пострілів було зроблено у напрямку житлових корпусів в'язниці («казарм»). Ув'язнених штовхали, били прикладами гвинтівок по спині, а деяких солдати били ногами. Ворота в'язниці були заблоковані російським танком, а озброєні солдати у супроводі службових собак та принаймні одного кулемета оточили територію. Солдати вишикувалися біля входів до гуртожитків, утворивши «коридори», якими ув'язнених змушували йти. Кілька солдатів, у масках та одягнених у темно-зелені уніформи з російськими знаками розрізнення, увійшли до гуртожитків, кричачи на ув'язнених, націлюючи на них зброю та наказуючи їм сідати у вантажівки. Для залякування було зроблено постріли у стелю. Ув'язненим не дозволили взяти особисті речі. Після завантаження у вантажівки солдати їх перерахували.

37. Десятеро ув'язнених, засуджених до довічного ув'язнення, були «особливо жорстоко побиті та знущалися над ними».³⁷ Їх скували наручниками за спиною, зібрали у дворі та змусили ставати на коліна. Російські солдати вимагали, щоб ті, хто був засуджений за сексуальні злочини, назвали себе. Потім кожного ув'язненого били ногами та прикладами гвинтівок. Під час допиту до їхніх голів приставляли зброю, а для залякування стріляли або в стіну, або поруч із головами ув'язнених.

³⁵ Там само.

³⁶ Свідчення №№ VNF5096-4578, VSQ0356-5746, BLO8031-9492, BGN0337-1054, RNK7268-8966, OLR4862-5332, EUQ5045-4794, IPE0370-9755, BYN8294-1731, KNI5097-6318, YRI4231-6787, JST0213-6878. Надалі номери свідчень посилаються на відповідні записи в базі даних свідчень, зібраних та опрацьованих ППУ та ЕПЛН спільно з DIGNITY, Харківською групою захисту прав людини та Українським Гельсінським союзом з прав людини.

³⁷ Свідчення №№ BLO8031-9492, IPE0370-9755, KNI5097-6318.

38. Усіх ув'язнених вивезли з колонії № 5 у кузовах вантажівок. Ув'язнених, засуджених до довічного ув'язнення, з закованими за спиною руками змусили лежати обличчям донизу на підлозі вантажівок. Конвой супроводжували російські броньовані машини. Ув'язнених попередили, що якщо хтось спробує втекти, їх усіх розстріляють. Під час перевезення ув'язнених зрештою пересадили в жовті автобуси та відвезли до виправної колонії № 7 «Гола Пристань», що розташована приблизно за 50 кілометрів від Херсона.
39. Після прибуття до колонії № 7 двоє ув'язнених, засуджених до довічного ув'язнення, свідчили³⁸, що їх вишикували біля стіни, скували наручниками, витягнули обличчям до стіни та били кийками по ногах і сідницях протягом 20–30 хвилин. Подальші побиття відбувалися після того, як їх помістили в окремі камери. Один засуджений до довічного ув'язнення повідомив, що його утримували разом із трьома іншими в одній камері, де їх били співробітники в'язниці. Протягом наступних двох-трьох тижнів побиття стали звичним явищем. Ув'язнених утримували в надзвичайно переповнених приміщеннях із недостатнім доступом свіжого повітря, а засудженим до довічного ув'язнення систематично відмовляли в медичній допомозі.

ii. Північна виправна колонія № 90

40. З березня 2022 року російські військові кілька разів проникали на територію Північної виправної колонії № 90 (Херсон).³⁹ 11 травня 2022 року вона перейшла під повний контроль російських окупаційних сил. На той час там перебувало від 838 до 882 ув'язнених, а пізніше, за повідомленнями, їхня кількість зросла до 1 500 після переведення ув'язнених із виправної колонії № 10 та Херсонського слідчого ізолятора. Свідчення вказують на те, що щонайменше 730 ув'язнених з колонії № 90 зрештою було перевезено до Росії. Ув'язнених використовували як примусову робочу силу, змушуючи працювати без вихідних, оплати та обмежень робочого часу. Їх змушували виробляти колючий дріт та працювати на лісопилні всередині колонії, де оброблена деревина згодом використовувалася для будівництва окопів.⁴⁰ Інші ув'язнені, за повідомленнями, були залучені до ремонту російських броньованих транспортних засобів, зокрема танків та ракетних установок «Град»,⁴¹ тоді як деяких відвезли до Херсона для укріплення адміністративних будівель.⁴² Ув'язнених, які висловлювали проукраїнські погляди, били,

³⁸ Свідчення №№ ІРЕ0370-9755, КНІ5097-6318.

³⁹ Свідчення №№ ЗУТ9991-7258, REC2732-7611.

⁴⁰ Свідчення № VKK5058-5232, LAT3008-3088, JEN2077-6049, JUL7330-7885, IAQ4102-0511, ХСК6288-4830, SDE1557-6426, QOX6096-9142, SAD7258-1937, IAQ4102-0511.

⁴¹ Свідчення №№ ТФЗ4441-4054, SCI6670-8165, ІЕО9065-3553.

⁴² Свідчення № FVI1335-7386, JEN2077-6049, АНР5044-5203, FZQ6880-3397, ХМД0467-6834, АНР5044-5203.

поміщали в одиночні камери або піддавали інсценуванню страти.⁴³ Побиття застосовували також за незначні дисциплінарні порушення.⁴⁴

41. У вересні-жовтні 2022 року ув'язнених з Північної виправної колонії № 90 перевели до виправної колонії № 7 «Гола Пристань» (Стара Збурівка, Херсонська область), яка стала центром переведення ув'язнених з багатьох установ по всій Херсонській області. Це призвело до значного перепоповнення та нестачі їжі й ліків.⁴⁵ Перевезення здійснювали спільно українські тюремні службовці, які співпрацювали з окупантами, російські військові та *Росгвардія* (Національна гвардія Росії, яку деякі ув'язнені називають ОМОН). За повідомленнями, використовувалися російські тюремні автобуси ФСВП, хоча деякі ув'язнені зазначали, що це могли бути українські автобуси, перефарбовані під російські. Деяким ув'язненим дозволили взяти з собою особисті речі, тоді як інших без попередження завантажували в автобуси, не даючи можливості взяти з собою змінний одяг чи інші речі. Персонал, який здійснював перевезення, був озброєний автоматичною зброєю та двома кулеметами, а автофургони супроводжували броньовані машини. Затримані повідомили, що їх попередили: «якщо вони зроблять щось не так, персонал стрілятиме на ураження» і що влада «дбає про кількість, а не про якість». Під час перевезення співробітники колонії нібито спалювали невідомі документи, змушуючи затриманих допомагати їм. Перевезення здійснювалися щонайменше двома групами з інтервалом у 10 днів, між 20 жовтня та 1 листопада 2022 року, як повідомляється, через недостатню кількість мікроавтобусів. За словами ув'язнених з останньої групи, на відміну від попередніх перевезень, їх спочатку доправили мікроавтобусами до Херсонської набережної, а потім переправили через річку Дніпро на човні – ймовірно, тому що мости вже не можна було використовувати, оскільки їх незабаром після цього було зруйновано.⁴⁶ Звідти їх під конвоєм тюремних наглядачів пішки доправили до колонії № 7. За повідомленнями, перевезення координував місцевий тюремний наглядач на прізвище «Юревич», якого часто згадують у свідченнях ув'язнених.
42. Наприкінці жовтня 2022 року окрему групу ув'язнених без попередження вивезли з виправної колонії № 90 і перевели до Херсонського слідчого ізолятора (СІЗО). Цю операцію проводили колабораціоністи – українські тюремні наглядачі, які приєдналися до окупаційної влади, – разом із російськими військовими. Ув'язнених перевозили в

⁴³ Mediazona, «“Тепер ви росіяни; вам видадуть паспорти”. Примусове перевезення українських в'язнів з Херсона до Росії під час відступу військ», 25 вересня 2023 р., доступно за посиланням: <https://en.zona.media/article/2023/09/25/khersontrip-ttl>. Свідчення №№ КСЖ1143-0653, ІАQ4102-0511, SAD7258-1937.

⁴⁴ Свідчення № QSU7415-3068.

⁴⁵ Свідчення № DNU7776-7965, НКТ7745-1777, ZEL2823-8593, SDE1557-6426.

⁴⁶ CNN, «Українські війська увійшли до ключового міста Херсон після відступу російських сил, завдавши удару Путіну», 11 листопада 2022 р., доступно за посиланням: <https://edition.cnn.com/2022/11/11/europe/russian-troops-leave-kherson-region-intl/index.html>.

«автозаках» – українських тюремних фургонах та вантажівках, не призначених для перевезення людей. Після прибуття до СІЗО їх били тюремні наглядачі.⁴⁷

iii. Виправна колонія № 10 у Дарівці

43. Виправна колонія № 10 у Дарівці, Херсонська область, перейшла під контроль російських окупаційних сил 28 лютого 2022 року. На той час у ній перебувало 704 ув'язнених, зокрема 552 засуджених, 59 осіб, які проходили лікування, та 92 підозрюваних, утримуваних під вартою. Згідно з узгодженими свідченнями ув'язнених, опитаних ППУ, фактична кількість ув'язнених у колонії № 10 могла сягати 800 осіб, включаючи приблизно 50 жінок, яких пізніше перевели до Херсонського слідчого ізолятора. На основі аналізу цих свідчень, щонайменше 600 осіб було зрештою перевезено з колонії № 10 до Росії.
44. У середині травня 2022 року окупаційні сили почали використовувати колонію для розміщення військовослужбовців та як склад для ремонту військової техніки. Наприкінці травня – на початку червня 2022 року всіх ув'язнених було переведено до виправної колонії № 7 «Гола Пристань» (Стара Збурівка, Херсонська область) та до Північної виправної колонії № 90 (Херсон).⁴⁸ Ув'язнених перевозили окремими групами: тих, кого відправляли до Північної колонії № 90, перевозили щонайменше трьома конвоями, кожен з яких складався з чотирьох або п'яти автобусів. Згідно зі свідченнями, перевезення здійснювали спільно українські тюремні службовці, які співпрацювали з окупаційними силами, разом із російськими військовими, які носили знаки розрізнення «Росгвардії», маски та мали при собі автоматичну зброю. Автобуси супроводжували броньовані машини. Затримані не повідомляли про масові побиття чи систематичне жорстоке поводження під час перевезень. Деякі заявляли, що російські військовослужбовці легенько били їх під час завантаження в автобуси. Після прибуття до виправної колонії № 7 затриманих не били; однак дехто повідомляв, що їх попередили: їх розстріляють, якщо вони «зроблять щось не так».

iv. СІЗО м. Херсона

45. У Херсонському СІЗО утримувалося щонайменше 285 ув'язнених, серед яких 15 відбували довічне ув'язнення та 41 «транзитний» ув'язнений, які очікували на переведення до інших установ. За деякими свідченнями, загальна кількість ув'язнених могла сягати 460 осіб, включаючи цивільних ув'язнених. З травня по вересень 2022 року, за оцінками, 70 ув'язнених було переведено з Херсонського слідчого ізолятора до Північної виправної колонії № 90 кількома групами без попереднього попередження.

⁴⁷ Свідчення №№ TDD7079-0361, ENL4039-4193, KTC6591-6857, DNU7776-7965, НКТ7745-1777, ZEL2823-8593, SDE1557-6426.

⁴⁸ Свідчення №№ GCR5780-6530, ZLH7397-5536, HWC2718-4732, IQS1897-2989, PIX0390-2994, PZQ4302-7903, SXB4115-9594, SUX0199-7102, WDK4274-9004, AXK4214-1055, QAI1433-7455.

Перевезення здійснювалися у тюремних фургонах «КАМАЗ», позначених написом «ФСИН» (Російська Федеральна служба виконання покарань / *ФСИН – Федеральна служба виконання покарань*). Згідно зі свідченнями, операцію проводили українські тюремні наглядачі, які приєдналися до окупаційної адміністрації, разом із російськими військовослужбовцями з відзнаками ОМОН (спеціальний підрозділ поліції). Персонал носив маски та шоломи і говорив із російським акцентом. Ув'язненим заборонялося дивитися на солдатів, і їм наказали тримати погляд спрямованим на землю.⁴⁹

v. Виправна установа № 7 «Гола Пристань» (Стара Збурівка)

46. Російські війська вперше увійшли до виправної колонії № 7 «Гола-Пристань» (Стара Збурівка, Херсонська область, Україна) у березні 2022 року, але повністю взяли її під контроль лише наприкінці травня — на початку червня. На той час там перебувало від 238 до 258 ув'язнених, серед яких було 225 засуджених та 4 підозрюваних/ув'язнених, що перебували під вартою. Не пізніше 1 травня 2022 року решту українського персоналу замінили співробітники ФСВП. Після цього окупаційні органи почали переводити ув'язнених з інших виправних установ Херсонської та Миколаївської областей до колонії № 7 «Гола Пристань», що призвело до значного переповнення та гострого дефіциту їжі та ліків. Ув'язнених з відкритою формою туберкульозу утримували разом зі здоровими ув'язненими.⁵⁰
47. Наприкінці травня – на початку червня 2022 року ув'язнені зазнали масових побиття з боку російських спецпідрозділів. Близько 30–40 озброєних тюремних наглядачів, яких, за повідомленнями, привезли з кількох колоній, увійшли до установи під координацією та супроводом російських військовослужбовців. Переходячи від одного спального приміщення до іншого, вони били ув'язнених кийками, нацьковували на них службових собак, вилучали особисті речі та зривали українські прапори зі стін. Ув'язнені, переведені з Снігурівської виправної колонії № 5, свідчили, що подібні «акції залякування» відбулися через чотири дні після їхнього прибуття до колонії № 7 (тобто на початку червня) і що всіх ув'язнених регулярно піддавали жорстокому поводженню, так само як і засуджених до довічного ув'язнення після їхнього прибуття (див. вище).⁵¹
48. Засуджених до довічного ув'язнення утримували в приміщеннях камерного типу протягом кількох місяців, аж до початку листопада 2022 року, коли російські збройні

⁴⁹ Свідчення №№ JY1343-2990, BFA8537-6963, OXD6075-1653, JNO9799-1379.

⁵⁰ Свідчення № WNZ9846-4234, CZN9295-6839, AFE4430-4780, LAR8481-0361, ZEF0951-6715, WFE6151-9560, DGD0708-9483, YSF2346-9406.

⁵¹ Щодо свідчень про систематичні тортури та жорстоке поводження у виправній колонії № 7 «Гола Пристань», які почалися влітку 2022 року, див.: Mediazona, «“Ви тепер росіяни; вам видадуть паспорти”». Примусове переведення українських в'язнів з Херсона до Росії під час відступу військ», 25 вересня 2023 р., доступно за посиланням: <https://en.zona.media/article/2023/09/25/khersontrip-trl>; Свідчення №№ FSB4758-1868, AFE4430-4780, FXE0722-2896, LAR8481-0361, ZEF0951-6715.

сили та співробітники ФСВП розпочали масові перевезення ув'язнених з колонії № 7 «Гола Пристань» до окупованого Криму, а звідти — до Росії.

D. Перевезення ув'язнених до окупованого Криму та Росії

i. Вступ

49. 9 листопада 2022 року російська влада оголосила про відхід російських військ з Херсона, який перебував під окупацією з 2 березня 2022 року.⁵² У середині листопада 2022 року від родичів ув'язнених, засуджених українськими судами, які відбували покарання у херсонських в'язницях, надійшли перші повідомлення про те, що їх перевели до виправних установ у Росії.⁵³ За кілька днів до виведення російських військ з Херсона, у листопаді 2022 року, російські збройні сили та Федеральна служба виконання покарань почали переводити ув'язнених з колонії № 7 (Стара Збурівка) до окупованого Криму та Генічеська (Херсонська область).
50. Згідно зі свідченнями переведених ув'язнених, опитаних організаціями-авторами доповіді після їхнього звільнення та повернення в Україну, а також за результатами внутрішнього розслідування в Україні, переведення здійснювали Кримське управління Федеральної служби виконання покарань (ФСВП) Росії, колишні українські тюремні службовці,⁵⁴ та підрозділ спеціальних операцій ФСВП «Акула» (Shark).⁵⁵ За повідомленнями, процес контролював представник ФСБ.⁵⁶
51. Окрім переведених, українська поліція повідомила про 457 ув'язнених, яких російські окупаційні сили звільнили з слідчих ізоляторів у Херсоні (підозрюваних та обвинувачених, а також засуджених до довічного ув'язнення) незадовго до свого відходу з міста в листопаді 2022 року.⁵⁷ 11 листопада 2022 року адміністративна будівля

⁵² NY Times, «Росія віддає наказ про відступ з Херсона, що є серйозним поворотом у війні в Україні», 9 листопада 2022 р., доступно за посиланням: <https://www.nytimes.com/2022/11/09/world/europe/ukraine-russia-kherson-retreat.html>;

NY Times, «Перше місто в Україні падає, оскільки Росія наносить удари по цивільних об'єктах», 2 березня 2022 р., доступно за посиланням: <https://www.nytimes.com/2022/03/02/world/europe/kherson-ukraine-russia.html>.

⁵³ Короткий огляд перших повідомлень див.: The Times, «Росія переводить українських в'язнів з Херсона до виправних таборів», 30 листопада 2022 р., доступно за посиланням: <https://www.thetimes.co.uk/article/russia-moves-ukrainian-kherson-prisoners-to-penal-camps-kf2fw2svh>; Sirena, «Мама нас куда-то увозят» (Мамо, нас кудись везуть), 29 листопада 2022 р., доступно за посиланням: <https://telegra.ph/Mama-nas-kuda-to-uvozyat-11-29>.

⁵⁴ Див. Додаток.

⁵⁵ Інформація доступна, наприклад, в обвинувальному акті проти начальника колонії № 7 Олексія Сороки, див. також свідчення №№ SIS9531-3013, XJP2160-8403, YSF2346-9406, TTM9767-9420. Надалі номери свідчень посилаються на відповідні записи в базі даних свідчень, зібраних та опрацьованих ППУ та ЕПЛН спільно з DIGNITY, Харківською групою захисту прав людини та Українським Гельсінським союзом з прав людини.

⁵⁶ Свідчення № TIL4093-3990.

⁵⁷ «Українська правда», «Третина звільнених росіянами в Херсоні в'язнів повернулася до слідчого ізолятора», 15 листопада 2022 р., доступно за посиланням: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/11/15/7376442/>; Радіо «Вільна Європа» / «Радіо Свобода», «Дуже сильно побиті»: опинившись у правовій невизначеності, українські в'язні, звільнені після виходу Росії з Херсона, описують життя під окупацією, 6 лютого 2023 р., доступно за посиланням: <https://www.rferl.org/a/russia-kherson-inmates-occupation-at-large-brutality-abuse/32258907.html>.

Херсонського слідчого ізолятора була підпалена⁵⁸ російськими військами, ймовірно, з метою знищення доказів тортур цивільних осіб та ув'язнених, які мали місце у слідчому ізоляторі (як повідомили дві жертви, опитані CNN).⁵⁹

ii. Ув'язнені, переведені до Чонгара

52. Паралельно або незадовго до масового перевезення ув'язнених з виправної колонії № 7 до Росії через Крим (див. нижче) кілька невеликих груп ув'язнених (по близько 20 осіб у кожній) було вивезено у в'язничних автобусах у супроводі російських військових транспортних засобів у напрямку Хенічеська (Херсонська область, поблизу Криму), а саме до оздоровчого центру «Корал» у селищі Щасливцеве. Усе обладнання з майстерень колоній № 90 та № 7 також було перевезено до «Коралу».⁶⁰

53. Цих ув'язнених використовували як робочу силу для будівництва нового слідчого ізолятора в Чонгарі (Херсонська область).⁶¹ Пізніше до цього слідчого ізолятора з території Росії було перевезено інші групи «херсонських в'язнів». Загалом у Чонгарі утримувалося від 130 до 240 в'язнів, частину з яких пізніше було звільнено. Деяких в'язнів розміщували у колишньому кафе поблизу бази відпочинку «Корал» у селищі Щасливцеве. Кілька ув'язнених згадували, що їх «жорстко зустріли» після прибуття, і повідомляли про регулярні побиття, залякування, обшуки з повним роздяганням та загальну гнітючу атмосферу з залізною дисципліною, яку нав'язувала адміністрація в'язниці.⁶² Ув'язнені також повідомляли про важкі умови праці та брак їжі, медичної допомоги та обмежений доступ до душових.⁶³ Ув'язнених, які відмовлялися працювати, били.⁶⁴ За словами кількох ув'язнених, побиття здійснював спеціальний підрозділ «Гром».⁶⁵

iii. Перевезення ув'язнених до Сімферополя та до Росії

⁵⁸ «Українська правда», «У Херсоні загорівся слідчий ізолятор», 11 листопада 2022 р., доступно за посиланням: <https://www.prawda.com.ua/eng/news/2022/11/11/7376000/>.

⁵⁹ CNN, «Колишні ув'язнені у визволеному Херсоні заявляють про жорстокість та торттури з боку росіян під час окупації», 18 листопада 2022 р., доступно за посиланням: <https://edition.cnn.com/2022/11/18/europe/ukraine-kherson-russian-brutality-allegation-intl-cmd/index.html>

⁶⁰ Свідчення №№ DNU7776-7965, DRU4759-2521, ХСК6288-4830, NNA1356-2334, GVW4474-4750, DJB8962-4677, TBN8615-5712, НКТ7745-1777, GUZ2818-6542.

⁶¹ Свідчення №№ DNU7776-7965, DRU4759-2521, ХСК6288-2830, NNA1356-2334, GVW4474-4750. З цього приводу див. також CrimeaSOS, «Нове СІЗО в селі Чонгар працює вже близько місяця» (Новий слідчий ізолятор у селі Чонгар працює вже близько місяця), 8 червня 2023 р., доступно за посиланням: <https://krymsos.com/ru/krymsos-nove-sizo-v-seli-chongar-praczyuye-vzhe-blyzko-misyaczya/>.

⁶² Свідчення №№ QBZ6165-9838, SDE1557-6426, XSV7100-7591

⁶³ Свідчення № FZQ6880-3397, SDE1557-6426, TXN6213-3733, GVW4474-4750.

⁶⁴ Свідчення № TXN6213-3733

⁶⁵ Свідчення №№ KTL3785-0222, СJB0200-8449. Найімовірніше, ув'язнені мали на увазі підрозділ спецназу ФСВП «Гром» Калузького обласного управління ФСВП, який, як видається, дійсно був розгорнутий на окупованих територіях України (див., Gtrk-kaluga.ru, «Сотрудники спецназа "Гром" провели урок мужества для калужских кадетов», 19 квітня 2024 р., доступно за посиланням: <https://gtrk-kaluga.ru/news/obschestvo/news-47120>).

54. Для більшості ув'язнених, яких з виправної колонії № 7 через Крим доправили до Росії кількома групами по 200–300 осіб у кожній, першою короткою зупинкою став слідчий ізолятор № 2 (СІЗО-2) у Сімферополі (окупований Крим), розташований на території виправної колонії № 102. На початку листопада 2022 року ув'язнених раптово, без попередження, перевезли до Сімферополя. Їх не поінформували про місце призначення, і вони не давали згоди на перевезення.⁶⁶ Ув'язнених до Криму перевозили у переповнених фургонах ФСВП «КАМАЗ» без їжі, води, свіжого повітря та доступу до туалетів. Їх змушували мочитися та випорожнюватися у пластикові пляшки.⁶⁷ Особисті речі не дозволялося брати з собою. Завантаження ув'язнених у колонії № 7 тривало від трьох до шести годин.⁶⁸ Ув'язнених, які хворіють на туберкульоз, перевозили разом із здоровими ув'язненими. Деяких ув'язнених перевозили понад 30 годин, причому більшу частину цього часу вони провели на контрольно-пропускному пункті між Херсонською областю та Кримом, де їм не дозволяли виходити з фургонів. Інших утримували близько шести годин у фургонах колонії № 7, перш ніж конвой вирушив у дорогу. Загалом перевезення тривало понад 24 години,⁶⁹ причому деякі групи перевозили вночі.⁷⁰ Під час завантаження ув'язненим погрожували стратою,⁷¹ а деяких били тюремні наглядачі.⁷² Співробітники ФСВП неодноразово заявляли, що їх «цікавить кількість [ув'язнених], а не їхня якість»⁷³ і що «не має значення, чи вони прибудуть живими, чи мертвими».⁷⁴ Ув'язнених, засуджених до довічного ув'язнення, перевозили останніми та окремо від інших.
55. Після прибуття до СІЗО-2 у Сімферополі всіх ув'язнених змушували бігти в зігнутому положенні, з опущеною головою та руками, закрученими за спиною, крізь два ряди тюремних охоронців, які лаяли їх та били кийками, кулаками та ногами по спині та сідницях.⁷⁵ Деяких змушували стояти біля стіни у витягнутому положенні щонайменше тридцять хвилин.⁷⁶ Ув'язнених поміщали в порожні камери без ліжок та матраців, де вони спали на підлозі або у дворі. Поранені ув'язнені не отримували медичної допомоги.⁷⁷ Багато хто не мав взуття чи належного одягу і був позбавлений їжі та води.⁷⁸

⁶⁶ Свідчення №№ TMG9309-3423, TQN0965-9966

⁶⁷ Свідчення № LYE8551-7764.

⁶⁸ Свідчення № FXE0722-2896.

⁶⁹ Свідчення № DUN3338-5308.

⁷⁰ Свідчення № WNZ9846-4234.

⁷¹ Свідчення №№ QOX6096-9142, KLU9335-7290, TJI4093-3990, SVJ2581-0100, YSF2346-9406.

⁷² Свідчення № TTM9767-9420.

⁷³ Свідчення №№ KLU9335-7290, TJI4093-3990, XJP2160-8403.

⁷⁴ Свідчення № ZY5125-4489

⁷⁵ Свідчення №№ DJB8962-4677, TBN8615-5712, HKT7745-1777, GUZ2818-6542.

⁷⁶ Свідчення № IMA2302-3693 та MRN3826-0779.

⁷⁷ Свідчення № IMA2302-3693.

⁷⁸ Свідчення №№ TMG9309-3423, IMA2302-3693, TQN0965-9966, FSB9248-4583, TMG9309-3423

56. Усіх ув'язнених піддавали огляду з повним роздяганням, фотографували та брали відбитки пальців.⁷⁹ Тих, хто мав татуювання, піддавали додатковим побиттям.⁸⁰ Ув'язнені провели від кількох годин до кількох днів у Сімферопольському СІЗО-2, де їх неодноразово обшукували та били,⁸¹ перш ніж переправити через Керч до Росії. У Керчі їх ненадовго утримували у виправній колонії № 2,⁸² де, згідно зі свідченнями, їх знову обшукували з повним роздяганням, змушували носити російську тюремну форму та позбавляли релігійних предметів.⁸³ З Керчі їх переправили через Керченський міст до Росії. Під час цих перевезень вони або взагалі не отримували їжі, або отримували лише мінімальні порції.⁸⁴ Згідно з подальшими висновками, деяких ув'язнених, переведених з Херсона, залишили в ІК-2 у Севастополі (окупований Крим).

Е. Ситуація з херсонськими в'язнями у виправних колоніях Росії

57. З Криму більшість ув'язнених було відправлено до виправних колоній у Росії, зокрема:
- Краснодарський край: ІК-2 (щонайменше 250 ув'язнених), ІК-4 (щонайменше 50 ув'язнених), ІК-5 (щонайменше 300 ув'язнених), ІК-11 (щонайменше 98 ув'язнених) та ІК-14 (щонайменше 250 ув'язнених),
 - Волгоградська область: ІК-12, ІК-19 (щонайменше 150 ув'язнених), ІК-25 (куди, як стверджується, переважно відправляли ув'язнених, хворих на туберкульоз), ІК-26 (щонайменше 110 ув'язнених) та ЛПУ-23 (медичний виправний заклад),
 - Ростовська область: Тюремна туберкульозна лікарня № 19 (щонайменше 5 ув'язнених – переведених з ЛПУ-20), ЛПУ-20 (щонайменше 150 ув'язнених),⁸⁵
 - Республіка Мордовія: ІК-6 (7 осіб)
 - Виправні колонії у Володимирській, Саратовській та, ймовірно, Свердловській областях.

⁷⁹ Свідчення №№ TMG9309-3423 та FXE0722-2896

⁸⁰ Свідчення № NCA8822-0600.

⁸¹ Свідчення № TMG9309-3423.

⁸² Свідчення № FSB9248-4583.

⁸³ Свідчення № LYE8551-7764.

⁸⁴ «Медіазона», «“Тепер ви росіяни; вам видадуть паспорти”. Примусове перевезення українських в'язнів з Херсона до Росії під час відступу військ», 25 вересня 2023 р., доступно за посиланням:

<https://en.zona.media/article/2023/09/25/khersontrip-trl>.

⁸⁵ Щодо офіційних даних див.: Meduza, «Українських в'язнів, яких може бути тисячі, вивозять до Росії», 29 листопада 2022 р., доступно за посиланням: <https://meduza.io/en/news/2022/11/30/ukrainian-prisoners-potentially-numbering-in-the-thousands-taken-to-russia>; Sirena, «Мама нас кудись везуть», 29 листопада 2022 р., доступно за посиланням: <https://telegra.ph/Mama-nas-kuda-to-uvozyat-11-29>. Місця призначення були підтверджені організаціями-заявниками та їхніми партнерами безпосередньо у в'язнів або їхніх родичів. Див. також: «Агентство», «Що, в Європу захотіли? Все, Європа скінчилася»: як вторгнення Росії змінило життя в українській колонії. Розповідь ув'язненого, 16 лютого 2023 р., доступно за посиланням: <https://www.agents.media/koloniya-posle-vtorzheniya/>. Розповідь ув'язненого), 16 лютого 2023 р., доступно за посиланням: <https://www.agents.media/koloniya-posle-vtorzheniya/>.

58. Після прибуття до російських виправних колоній ув'язнених піддавали «привітальним побиттям», що, як видається, було стандартною практикою в багатьох, якщо не в усіх, колоніях.⁸⁶ Ці побиття здійснювали спеціальні підрозділи Міністерства внутрішніх справ («ОМОН» та «СОБР»), а також персонал ФСВП,⁸⁷ включаючи, за повідомленнями, спеціальний підрозділ «Акула» (Акула) у ВК-5 (Краснодарський край).⁸⁸ Як і в СІЗО-2 Сімферополя, ув'язнених змушували присідати на корточки та бігати коридорами між військовослужбовцями, під час чого їх били та ображали.⁸⁹ Потім їх обшукували з повним роздяганням, голили, а також часто піддавали додатковим побиттям, особливо тих, хто мав татування або висловлював проукраїнські погляди.⁹⁰ У в'язниці № 14 (Краснодарський край) адміністрація повідомила ув'язненим, що їх було переведено до Росії «для їхньої ж безпеки», і, як стверджується, від деяких ув'язнених було отримано письмові заяви з цього приводу.⁹¹
59. У деяких установах побиття тривали протягом усього ув'язнення – під час масових обшуків,⁹² коли ув'язнені відмовлялися прийняти російське громадянство, висловлювали проукраїнські погляди,⁹³ або відмовлялися здавати особисті речі чи релігійну літературу.⁹⁴ Затримані, яких тимчасово утримували в слідчому ізоляторі в Краснодарі, повідомляли про застосування електрошокера за те, що розмовляли українською мовою. У Волгограді ув'язнених змушували вивчати російський гімн та патріотичні пісні.⁹⁵ Потерпілим від побоїв не надавали медичної допомоги. Ув'язнені в різних колоніях

⁸⁶ Цю інформацію підтверджують висновки УВКПЛ: 99 опитаних також зазнали так званих «привітальних побоїв» після прибуття до місць утримання та/або тортур і жорстокого поводження під час виконання повсякденних процедур.... Наприклад, один чоловік розповів, що після прибуття до транзитного центру в Російській Федерації в червні 2024 року всю групу затриманих змусили повзати, а згодом — тривалий час стояти на колінах на асфальті. Їх били, зокрема палицями, та одночасно штовхали ногами. УВКПЛ, «Поводження з цивільними особами, позбавленими волі, в контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну», 23 вересня 2025 р., с. 8–9, доступно за адресою: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-10/2025-09-22%20Treatment%20of%20civilians_ENG.pdf.

⁸⁷ Свідчення №№ WNZ7296-5754, IMA2302-3693, SCI6670-8165, KFK4653-2700, OYQ9693-4233.

⁸⁸ Свідчення №№ FLJ6958-7065, ZEL2823-8593.

⁸⁹ Свідчення №№ IMA2302-3693, GDE4934-9644, GCR5780-6530, QLO9533-8920, UJD5182-2409, OYE7184-7528.

⁹⁰ Свідчення №№ FSB9248-4583, JGE9212-2020. Див. також: The Times, «Росія переводить українських в'язнів Херсона до виправних таборів», 30 листопада 2022 р., доступно за посиланням: <https://www.thetimes.co.uk/article/russia-moves-ukrainian-kherson-prisoners-to-penal-camps-kf2fw2svh>; Sirena, «Мама нас куда-то увозят» (Мамо, нас кудись везуть), 29 листопада 2022 р., доступно за посиланням: <https://telegra.ph/Mama-nas-kuda-to-uvozyat-11-29>. Ці публічні свідчення були підтвержені показаннями в'язнів, зібраними організаціями, що подали заяву.

⁹¹ Свідчення № WNZ7296-5754.

⁹² Протокол допиту № GUZ2818-6542, JGE9212-2020, ZEL2823-8593. У колонії № 5 Краснодарського краю спеціальні підрозділи ФСВП «Акула» та «Урал» проводили повторні обшуки та застосовували фізичне насильство.

⁹³ Свідчення № TJL4093-3990.

⁹⁴ Свідчення № GUZ2818-6542, OYE7184-7528

⁹⁵ Mediazona, ««Тепер ви росіяни; вам видадуть паспорти». Примусове переведення українських в'язнів з Херсона до Росії під час військового відступу», 25 вересня 2023 р., доступно за посиланням: <https://en.zona.media/article/2023/09/25/khersontrip-trl>.

заснавали жорстких умов утримання, примусової праці за мізерну плату або взагалі без неї,⁹⁶ та систематичної відмови у медичній допомозі.⁹⁷ Деяким, за повідомленнями, пропонували вступити до «Групи Вагнера» — воєнізованого формування, яке у 2022–2023 роках вербувало ув'язнених із російських (або контрольованих Росією) виправних установ.⁹⁸

60. У російських колоніях переведених ув'язнених утримували окремо від російських ув'язнених або інших іноземних громадян, які відбували покарання в Росії. Їм не дозволялося контактувати зі своїми родинами чи іншими ув'язненими. У деяких випадках ув'язненим формально дозволялося надсилати листи, але багато хто не міг собі дозволити оплатити поштові витрати.⁹⁹ У свою чергу, родичі, як правило, не могли отримати офіційного підтвердження переведення від ФСВП. Єдиним каналом зв'язку, доступним для ув'язнених, які утримувалися в колоніях у Краснодарському краї, були мобільні телефони, незаконно надані «звичайними» ув'язненими. У Волгоградській області навіть такої можливості не було.
61. Організації-заявники та їхні партнери організували та підтримували збір та обмін інформацією серед родичів переведених ув'язнених. Паралельно надсилалися індивідуальні запити до адміністрацій в'язниць щодо ідентифікованих переведених ув'язнених, а також електронні повідомлення самим ув'язненим через онлайн-сервіс повідомлень ФСВП з метою отримання автоматичних підтверджень про отримання, що доводили б, що конкретна особа дійсно утримується у певній установі.¹⁰⁰
62. Мета переведення ув'язнених з Херсона до Росії залишається нез'ясованою. Депортація ув'язнених з Херсона відбулася після аналогічного примусового переведення військовополонених та цивільних осіб російськими силами з окупованих регіонів України.¹⁰¹

⁹⁶ Свідчення №№ OYE7184-7528, MWA9416-1928, CNB9884-2666, TRF4863-3118

⁹⁷ Свідчення № GCR5780-6530, GDE4934-9644, TIL4093-3990, ZZG3400-7939, CTB2770-7332, ZEL2823-8593, SUX0199-7102, TQN0965-9966.

⁹⁸ Див.: EPLN, «В'язниці в умовах війни: наш звіт про вербування «Групи Вагнера» у російських в'язницях. Основні висновки та правовий аналіз», доступний за посиланням: <https://www.prisonlitigation.org/wagner/>; Див. також: Радіо «Свобода». «Ув'язнених, вивезених до Росії з окупованих територій, примушують вступати до ПВК «Вагнер»» (Ув'язнених, вивезених до Росії з окупованих територій, примушують вступати до ПВК «Вагнер»), 17 березня 2023 р., доступно за посиланням: <https://www.radiosvoboda.org/a/vyvezennya-uvyaznennykh-rosiya-prymus-pvk-vahner/32321573.html>

⁹⁹ Агентство, «Українські правозахисники повідомили про вивезення Росією 2500 ув'язнених із Херсонської області», 28 листопада 2022 р., доступно за посиланням: <https://www.agents.media/ukrainskie-pravozashhitniki-soobshhili-o-nbsp-vyvoze-rossiej-2500-zaklyuchennyh-iz-nbsp-hersonskoj-oblasti/>.

¹⁰⁰ Sirena, «Мама, нас кудись везуть», 29 листопада 2022 р., доступно за посиланням: <https://telegra.ph/Mama-nas-kuda-to-uvozyat-11-29>

¹⁰¹ ЗМІНА, «Росія незаконно вивозить заручників у Херсонській області: правозахисники вимагають реакції від світу», 21 жовтня 2022 р., доступно за посиланням: <https://zmina.ua/en/statements-en/russia-illegally-transfers-hostages-in-the-kherson-region-human-rights-defenders-demand-a-reaction-from-the-world/>.

63. Російська влада вирішила не співпрацювати з Європейським судом з прав людини під час розгляду міждержавної справи «Україна та Нідерланди проти Росії»¹⁰², зокрема щодо масового затримання та перевезення цивільних осіб на окупованій території України та з неї. Вони також вирішили не спілкуватися з Робочою групою ООН з питань довільного затримання, коли та виносила рішення щодо переведення ув'язнених з Херсона.¹⁰³ Такий підхід, по суті, дозволяє зробити висновок про відсутність будь-яких законних підстав або цілей, що виправдовують ці заходи (позиція ЄСПЛ).

F. В'язні, переведені з Росії назад до Криму

64. За повідомленнями родичів переведених ув'язнених та самих ув'язнених, з середини травня 2023 року кілька груп переведених українських ув'язнених, яких російська влада утримувала у виправних колоніях Краснодарського краю (ІК-2, ІК-5, ІК-11 та ІК-14), було переведено до виправної колонії № 126 у Керчі (окупований Крим). Загалом з середини травня 2023 року туди було переведено близько 250 ув'язнених. ФСВП не поінформувала родичів ув'язнених про переведення та не надала ув'язненим можливості зв'язатися зі своїми близькими. Згідно з інформацією, отриманою організаціями-заявниками та їхніми партнерами, під час переведення та одразу після прибуття до колонії № 126 у Керчі ув'язнені зазнали жорстокого поводження.

G. Імміграційне затримання

65. Деякі з ув'язнених, яких було направлено до виправних колоній у Краснодарському та Волгоградському краях після закінчення строків покарання, призначених українськими судами, були звільнені, але одразу ж знову затримані за нібито порушення російського міграційного законодавства. Їм були пред'явлені звинувачення у відповідних адміністративних правопорушеннях, призначені штрафи та адміністративне виселення, після чого їх помістили до центрів тимчасового утримання для нелегальних мігрантів (у Гулькевичах, Усть-Лабінську та Новоукраїнському в Краснодарському краї, а також у Волгограді). 5 лютого 2024 року, згідно з інформацією, отриманою організаціями-авторами звернення, щонайменше 15 українських ув'язнених, які перебували в Волгоградському центрі тимчасового утримання мігрантів, були переведені до інших центрів на території Росії, як повідомляється, – в Астрахань, Саратов, Пензу та Воронеж.
66. У центрах тимчасового утримання мігрантів ув'язнені мають вкрай обмежений доступ до медичної допомоги, навіть у порівнянні з виправними установами. Наприклад, у виправних колоніях ув'язнені, які живуть з ВІЛ, як правило, мають доступ до

¹⁰² Див. нижче, Розділ III(F)(v), пп.141 ,142 . ЄСПЛ, *Україна та Нідерланди проти Росії* [GC], №№ 8019/16 та 3 інші, 9 липня 2025 р., доступно за посиланням: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-244292>.

¹⁰³ Див. нижче, розділ III(F)(iv), пп.138 -140 . A/HRC/WGAD/2025/35 та A/HRC/WGAD/2025/34, доступні за адресою: [https://www.ohchr.org/en/special-procedures/wg-arbitrary-detention/opinions-adopted-working-group-arbitrary-detention-its-102nd-session](https://www.ohchr.org/en/special-procedures/wg-arbitrary-detention/opinions-adopted-working-group-arbitrary-detention/opinions-adopted-working-group-arbitrary-detention-its-102nd-session).

антиретровірусної терапії незалежно від їхнього громадянства, тоді як у центрах тимчасового утримання мігрантів АРТ не надається ув'язненим з огляду на їхнє громадянство. Жоден із центрів тимчасового утримання, до яких розміщуються ув'язнені, переведені з Херсона, не має належних медичних підрозділів, ліків та кваліфікованих медичних фахівців серед персоналу. Організації-заявники довели це питання до відома Комітету ООН з прав людини (КПЛ) у двох індивідуальних повідомленнях (№ 4233/2022 *Андрій Артемьев проти Росії* та № 4488/2023 *Колесніченко проти Росії*). В обох випадках КПЛ задовольнив прохання авторів про вжиття тимчасових заходів та вказав уряду-відповідачу надати скажникам, які утримуються в імміграційних ізоляторах, необхідну медичну допомогу.

Н. Звільнення та повернення

67. Як встановили організації, що подали звернення, переведені ув'язнені, прагнучи якнайшвидше вийти на свободу, стикаються з серйозною дилемою. Так, найшвидший спосіб звільнення з імміграційного ізолятора — це прийняття російського громадянства, яке російська влада наполегливо пропонує більшості українських ув'язнених. Ця практика, як видається, є частиною загальної «політики масового надання російського громадянства мешканцям окупованих частин Херсонської, Запорізької, Донецької та Луганської областей», засудженої УВКПЛ у Звіті за жовтень 2023 року¹⁰⁴ та суперечить відповідним заборонам МГП (див. пункт 103 Звіту УВКПЛ за жовтень 2023 року).¹⁰⁵
68. Прийняття російських паспортів призводить до негайного звільнення українських в'язнів з імміграційних ізоляторів. До серпня 2024 року (початку активних бойових дій у Курській області Росії) це дозволяло їм повернутися до України через російсько-український прикордонний пункт «Колотилівка-Покрівка». З серпня 2024 року цей маршрут, який не обійшовся без значних перешкод (обмежені години роботи, довгі черги, відсутність опалювальних залів очікування), було закрито.¹⁰⁶
69. Затримані, які не бажають приймати російське громадянство, зазвичай проводять кілька місяців у міграційних центрах, перш ніж російська поліція переводить їх до пунктів пропуску на російсько-грузинському кордоні, де вони проводять від кількох днів до трьох з половиною місяців, чекаючи на рішення прикордонної служби щодо їхнього в'їзду.

¹⁰⁴ УВКПЛ, Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні, жовтень 2023 р., доступна за посиланням: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/23-10-04-OHCHR-36th-periodic-report-ukraine-en.pdf>.

¹⁰⁵ OHCHR, Report on the human rights situation in Ukraine, October 2023, available at: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/23-10-04-OHCHR-36th-periodic-report-ukraine-en.pdf>.

¹⁰⁶ BBC, «Между российской Колотиловкой и украинской Покровкой: коллапс на пограничном переходе» (Між російською Колотилівкою та українською Покровкою: колапс на прикордонному переході), 12 жовтня 2023 р., доступно за посиланням: <https://www.bbc.com/russian/articles/cv2107qrd05o>.

Наскільки відомо організаціям, що подали інформацію, жодному з ув'язнених, які намагалися перетнути кордон Росії з державами Шенгенської зони, прикордонні служби відповідних держав не дозволили цього зробити через те, що всі ув'язнені були внесені до списку SIS. Перетин російсько-грузинського кордону українськими ув'язненими, а також їхнє подальше повернення до України, значно ускладнюється через відсутність у них дійсних проїзних документів.¹⁰⁷

I. Ідентифікація та допомога у поверненні

70. На сьогоднішній день ППУ встановила особи більшості ув'язнених (1 800), переведених з України до Росії, та виправні колонії, до яких було переведено більшість із них. Після закінчення строків покарання, призначених українськими судами, щонайменше 300 ув'язнених було звільнено з колоній, але їх одразу ж заарештували знову та перевели до

¹⁰⁷ Як зазначає УВКПЛ, Державна міграційна служба України не може офіційно видавати дозвіл на повернення громадянам, свобода пересування яких обмежена або була обмежена, зокрема в Російській Федерації (УВКПЛ, Звіт про ситуацію з правами людини в Україні, жовтень 2023 р., п. 95, доступно за посиланням: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/23-10-04-ОНЧР-36th-periodic-report-ukraine-en.pdf>). Кілька разів формальні перешкоди, що заважали колишнім в'язням перетнути російсько-грузинський кордон, призвели до того, що вони змушені були провести значний час у жахливих умовах на прикордонних контрольно-пропускних пунктах. 30 січня 2023 року 14 ув'язнених з Херсона, які перебували в ізоляторі тимчасового утримання у Волгограді, доставили до російсько-латвійського кордону (пункт пропуску «Убилинка-Гребнева»), але латвійська прикордонна служба не дозволила їм перетнути кордон, і їх супроводили назад до ізолятора (Delfi, «Росія депортувала 14 українських ув'язнених, Латвія їх не впустила», 1 лютого 2023 р., доступно за посиланням: <https://rus.delfi.lv/news/daily/criminal/rossiya-deportirovala-14-ukrainskih-zaklyuchennyh-latviya-ih-ne-vpustila.d?id=55180738>).

16 серпня 2023 року п'ятьох колишніх в'язнів, переведених із Херсона, утримуваних у виправній колонії № 14 у Краснодарі, а згодом повторно затриманих у центрі тимчасового утримання мігрантів у Гулькевичах (Краснодарський край), супроводили до російсько-грузинського прикордонного пункту пропуску у Верхньому Ларсі. Грузинська прикордонна служба відмовила їм у в'їзді, після чого вони провели 11 днів поблизу пункту пропуску, маючи обмежений доступ до їжі, води та засобів зв'язку, без житла та місць для ночівлі. У якийсь момент співробітники російських спецслужб у цивільному одязі спробували викрасти одного з ув'язнених, але їм завадили це зробити завдяки втручанням грузинських прикордонників. Зрештою, групі ув'язнених дозволили перетнути кордон, ймовірно, частково завдяки процедурі тимчасових заходів, ініційованій Європейським судом з прав людини на прохання EPLN та UnMode (див. Meduza, ««Мабуть, ми є загрозою для грузинського народу». Прогалина в міграційній політиці залишає депортованих українців у підвищеному стані на російсько-грузинському кордоні», 15 вересня 2023 р., доступно за посиланням: <https://meduza.io/en/feature/2023/09/16/apparently-we-re-a-threat-to-the-georgian-people>).

Ще одна група з 7 переведених українських в'язнів провела 14 днів на російсько-грузинському кордоні, практично без їжі, з обмеженим доступом до туалету та без місць для сну й ліків. Після тривалих переговорів організацій-заявників з українськими та грузинськими властями полоненим 25 жовтня 2023 року було дозволено в'їхати до Грузії. У певний момент, наприкінці 2023 року або на початку 2024 року, на кордоні перебувало до сімнадцяти в'язнів, які чекали на дозвіл на в'їзд на територію Грузії. Деякі з них провели до 70 днів у жахливих умовах (УВКПЛ, Звіт про ситуацію з правами людини в Україні, 1 грудня 2023 р. – 29 лютого 2024 р., 26 березня 2024 р., п. 80, доступно за адресою: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-04/report-human-rights-situation-ukraine-1-dec-2023-29-feb-2024.pdf>).

У липні 2025 року на російсько-грузинському кордоні спалахнула ще одна гуманітарна криза, коли понад 90 колишніх ув'язнених опинилися там у скрутному становищі на понад два місяці, страждаючи від нестачі їжі, води та необхідної медичної допомоги (див.: Al Jazeera, «Нестерпно»: депортовані Росією українці застрягли на кордоні з Грузією», 23 липня 2025 р., доступно за посиланням: <https://www.aljazeera.com/amp/features/2025/7/23/unbearable-ukrainians-deported-by-russia-stranded-at-georgia-border>).

центрів тимчасового утримання мігрантів у Гулькевичих, Новоукраїнському, Усть-Лабінську (Краснодарський край), у Волгограді та інших регіонах, через нібито порушення імміграційного законодавства.¹⁰⁸ Інших ув'язнених (близько 250 осіб) було перевезено з виправних колоній у південних регіонах Росії до Керчі (окупованому Криму), де їхні вироки були переглянуті російським «Керченським міським судом». Організації, що подали інформацію, також мають відомості про щонайменше вісім ув'язнених, які померли під час ув'язнення (під час перевезення, у російських виправних колоніях або під час повернення).

71. Багато ув'язнених, поміщених до імміграційного ізолятора або перевезених до Керчі, згодом було звільнено. Звільнення фактично припинилися в серпні 2024 року, відновилися у 2025 році, а потім знову припинилися у вересні 2025 року. Близько 450 ув'язнених повернулися до України, переважно через Грузію або контрольно-пропускний пункт «Колотилівка-Покрівка» на російсько-українському кордоні (який було закрито в липні-серпні 2024 року).

Л. Зміни в законодавстві та спроби російської влади «легалізувати» переведення

72. 31 липня 2023 року російська влада ухвалила федеральний закон (№ 395-ФЗ), який проголошував ретроспективне поширення російської кримінальної юрисдикції на окуповані українські регіони Донецька, Луганська, Херсона та Запоріжжя щодо всіх злочинів, скоєних там як після, так і до окупації (стаття 2 § 1).¹⁰⁹ Крім того, згідно зі статтею 8, новий закон передбачав, що Російська Федерація визнає юридичну силу всіх судових рішень, винесених на анексованих територіях, які набрали чинності до 30 вересня 2022 року, зокрема в частині, що стосується виконання вироків.
73. У цій останній частині нещодавно прийнятий закон повторює аналогічні законодавчі заходи, вжиті російською владою у 2014 році після анексії Криму, та подальше масове «перетворення» вироків українських судів відповідно до російського кримінального законодавства.¹¹⁰

¹⁰⁸ Див. Розділ II(G), пп.65 ,66 .

¹⁰⁹ Офіційний інтернет-портал правової інформації, Федеральний закон від 31 липня 2023 р. № 395-ФЗ, «Про застосування положень Кримінального кодексу Російської Федерації та Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації на територіях Донецької Народної Республіки, Луганської Народної Республіки, Запорізької області та Херсонської області», доступний за адресою: <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202307310011>. Закон також передбачав нове кримінально-правове виправдання («якщо [злочинна дія] була спрямована на захист інтересів Росії, «Луганської» та «Донецької народних республік», їхніх громадян, населення та організацій») (стаття 2 § 2).

¹¹⁰ Таким чином, Федеральний закон від 5 травня 2014 року № 91-ФЗ «Про застосування положень Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів Російської Федерації на території Криму та федерального міста Севастополя» передбачав ретроактивне поширення російської кримінальної юрисдикції на територію Криму щодо злочинів, скоєних там до 18 березня 2014 року (дата незаконної анексії) (Офіційний інтернет-портал правової інформації, «Федеральний закон від 05.05.2014 № 91-ФЗ «Про застосування положень Кримінального кодексу Російської Федерації та Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації на територіях

74. Аналогічні судові процеси щодо «перегляду» вироків були порушені стосовно ув'язнених, яких примусово перевели з Херсона, зокрема, у російському «Керченському міському суді» — «трибуналі» районного рівня, що діє в Керчі (окупованому Криму). Ці провадження призвели до ретроактивного застосування російського кримінального законодавства до депортованих українських ув'язнених – за відсутності будь-яких юрисдикційних зв'язків Росії зі злочинами, скоєними цими особами (за винятком штучного «зв'язку», встановленого на внутрішньому рівні вищезазначеним Федеральним законом (№ 395-ФЗ)). На сьогодні організації-заявники виявили близько 250 випадків «переведення» щодо ув'язнених, переведених з Херсона. Згідно з інформацією, отриманою організаціями-заявниками, ув'язнених, яким після переведення покарання залишилося відбувати більше одного року, перевозять далі до інших виправних колоній, розташованих у Росії, зокрема до ІК-10 та ІК-4 у Саратовській області Росії.
75. Деякі з цих (та, ймовірно, й інших, ще не виявлених) рішень були ухвалені до прийняття Федерального закону від 31 липня 2023 року № 395-ФЗ і, як впливає з них, не містили жодних пояснень щодо внутрішньодержавних правових підстав для здійснення російської юрисдикції над ув'язненими, переведеними з України.
76. Як встановили організації, що подали інформацію, аналогічна процедура була застосована щодо семи засуджених до довічного ув'язнення українських в'язнів, яких доправили до ІК-6 у Республіці Мордовія (Росія). У жовтні 2023 року місцевий суд – Торбеєвський міський суд – перерахував українські вирoki щодо чотирьох із них і відхилив клопотання адміністрації в'язниці про перерахунок щодо трьох інших в'язнів. Відхиляючи клопотання, суд зазначив, що зазначені ув'язнені були засуджені українськими судами з регіонів, інших ніж чотири, на які поширюється дія Федерального закону від 31 липня 2023 року № 395-ФЗ, і тому підстав для перегляду вироків щодо них не було. Однак, дійшовши такого висновку, суд не пояснив правових підстав для подальшого утримання ув'язнених під вартою та не виніс рішення про їхнє звільнення.¹¹¹

К. Внутрішнє розслідування в Україні

77. 4 листопада 2022 року українські органи влади розпочали розслідування щодо примусового переміщення/депортації цивільних в'язнів з Херсонської та Миколаївської

Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя»», доступний за адресою: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201405050079?index=0&rangeSize=1>

Англійський переклад доступний за посиланням: Cis-legislation, «Федеральний закон Російської Федерації від 5 травня 2014 року № 91-ФЗ» // <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=67121>). Цим законом російська влада також визнала обов'язкову юридичну силу кримінальних вироків, винесених українськими судами в Криму до 18 березня 2014 року, зокрема з метою виконання покарань (стаття 8 Федерального закону), і згодом розпочала численні процедури «перекваліфікації» покарань щодо ув'язнених, затриманих у Криму на підставі кримінальних вироків українських судів.

¹¹¹ Організації, що подають інформацію, можуть надати додаткові деталі щодо російських процедур «перекваліфікації», включаючи дати, тексти окремих рішень, імена відповідних ув'язнених, за запитом.

областей України до Криму та Росії російськими збройними силами (кримінальна справа № 1202223000005312). Справа була порушена за статтями 28 § 2 та 438 § 1 Кримінального кодексу України – порушення правил ведення війни (включно з депортацією цивільного населення), вчинене групою осіб за попередньою змовою. 4 липня 2023 року Євгену Соболеву, колишньому начальнику Північної виправної колонії № 90, було пред'явлено звинувачення у низці кримінальних правопорушень, зокрема у «наданні наказів щодо вчинення інших порушень законів та звичаїв війни, що полягали у депортації та перевезенні осіб, які перебувають під захистом, з Херсонської області до Російської Федерації та на тимчасово окуповану територію України без їхньої згоди та із застосуванням примусу».¹¹² Аналогічні кримінальні підозри були висунуті проти Олексія Сороки, колишнього начальника виправної колонії № 7 у Голій Пристані.¹¹³ 19 жовтня 2023 року Євгена Соболева заочно засудили за перехід на бік ворога, а 20 лютого 2024 року його додатково засудили за державну зраду.¹¹⁴ 22 липня 2024 року Євген Соболев був включений до списку осіб, на яких поширюється дія Режиму глобальних санкцій ЄС у сфері прав людини.¹¹⁵ 13 червня 2025 року Олексій Сорока був заочно засуджений Херсонським міським судом України за «порушення правил ведення війни» (стаття 438 Кримінального кодексу України). Розслідування щодо примусового переміщення триває. Понад 240 ув'язнених та понад 140 родичів депортованих ув'язнених були опитані та офіційно визнані потерпілими у цих кримінальних провадженнях.

78. Кримінальні підозри у зв'язку з депортацією ув'язнених були висунуті загалом проти шести осіб: окрім Соболева та Сороки, підозри висунуто проти заступника Соболева, а також призначеного Росією начальника слідчого ізолятора № 1 у Херсоні, його заступника та призначеного Росією начальника колонії № 7 «Гола Пристань». Шість справ проти цих осіб, включаючи справу проти Євгена Соболева, за звинуваченням у примусовому переміщенні / депортації були подані українськими прокурорами до Херсонського міського суду України з обвинувальними актами для розгляду по суті.

¹¹² Генеральна прокуратура України, «Повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення Соболеву Е.О. та повістка про виклик Соболева Е.О. на 08.07.2023, 10.07.2023, 11.07.2023», доступно за посиланням: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-u-vcinenni-kriminalnogo-pravoporusennya-soboljevu-jeo-ta-povistka-pro-viklik-soboljeva-jeo-na-08072023-10072023-11072023>.

¹¹³ Генеральна прокуратура України, «Повідомлення про підозру та повістка про явку для Сороки О.В. на 13.09.2023, 14.09.2023 та 15.09.2023», доступно за посиланням: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-ta-povistka-pro-viklik-soroki-ov-na-13092023-14092023-ta-15092023>.

¹¹⁴ Investigator.org.ua, «Євген Соболев, экс-начальник херсонської колонії, отримав ще один заочний вирок суду – за державну зраду його позбавили волі довічно», 20 лютого 2024 р., доступно за посиланням: <https://investigator.org.ua/news-2/novosti-vlast/264330/>.

¹¹⁵ Рада ЄС, прес-реліз, «Сексуальне та гендерне насильство: Рада внесла чотирьох осіб та дві організації до списку в рамках Глобальної системи санкцій ЄС у сфері прав людини», 22 липня 2024 р., доступно за посиланням: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/07/22/sexual-and-gender-based-violence-council-lists-four-individuals-and-two-entities-under-the-eu-s-global-human-rights-sanctions-regime/>.

Розслідування щодо примусового переміщення / депортації все ще триває, оскільки нові жертви продовжують повертатися до України та дають свідчення слідчим органам.

III. Правові аспекти

A. Аспект міжнародного права у сфері прав людини

79. Апеляційна палата МКС постановила, що стаття 21(3) Римського статуту «покладає тлумачення та застосування права, що підпадає під дію Статуту, на міжнародно визнані права людини». Вона вимагає здійснення юрисдикції Суду відповідно до міжнародно визнаних норм прав людини.¹¹⁶ Цей висновок робить аспект прав людини у ситуації, про яку йдеться у цьому повідомленні, надзвичайно актуальним.

i. Примусове переміщення/депортація цивільних ув'язнених з точки зору міжнародного права у сфері прав людини

80. Відповідно до статті 12 МПГПП «кожна особа, яка законно перебуває на території держави, має право на свободу пересування та свободу вибору місця проживання на цій території (п. 1)». Будь-які обмеження цього права повинні бути «передбачені законом, необхідні для захисту національної безпеки, громадського порядку (*ordre public*), громадського здоров'я або моралі, або прав та свобод інших осіб, і не суперечити іншим правам» (п. 3), «ніхто не може бути довільно позбавлений права в'їзду до своєї країни» (п. 4). Ці положення віддзеркалюють гарантії, що містяться у статті 13 Загальної декларації прав людини.

81. Відповідно до Загального коментаря № 27 до МПГПП, щоб бути допустимими, обмеження повинні бути передбачені законом, необхідними в демократичному суспільстві для захисту цих цілей та повинні відповідати всім іншим правам, визнаним у Пакті. Обмеження, які не передбачені законом або не відповідають вимогам статті 12 § 3, порушують права, гарантовані статтями 12 §§ 1 та 2. Обмеження не повинні порушувати суть права на свободу пересування; закони, що дозволяють застосування обмежень, повинні використовувати чіткі критерії і не можуть надавати необмежену дискреційну владу особам, відповідальним за їх виконання.

82. КПЛ додатково визначає, що обмеження повинні бути необхідними для захисту законних цілей, передбачених статтею 12 МПГПП, та повинні відповідати принципу пропорційності, тобто вони повинні бути придатними для досягнення своєї захисної функції, повинні бути найменш інтрузивним інструментом серед тих, що можуть досягти бажаного результату, та повинні бути пропорційними інтересу, що підлягає захисту.¹¹⁷

¹¹⁶ Рішення щодо апеляції пана Томаса Лубанги Дільо на рішення про заперечення захисту проти юрисдикції Суду відповідно до статті 19 (2) (а) Статуту від 3 жовтня 2006 року, 14 грудня 2006 року, ICC-01/04-01/06-772, п. 36.

¹¹⁷ КПЛП ООН, Загальний коментар № 27, ССРР/С/21/Rev.1/Add.9 **, 1 листопада 1999 р., доступний за адресою: <https://digitallibrary.un.org/record/366604?ln=ru&v=pdf>.

83. Принцип пропорційності має дотримуватися не лише в законі, а й адміністративними та судовими органами, які його застосовують. Держави повинні забезпечити надання обґрунтування для застосування обмежувальних заходів. Застосування обмежень, дозволених статтею 12, має відповідати іншим правам, гарантованим МПГПП, а також основоположним принципам рівності та недискримінації.
84. Право особи на в'їзд до своєї країни має особливе значення в контексті транскордонної депортації. Як пояснено в Комітеті з прав людини, це право, передбачене статтею 12 § 4 МПГПП, має різні аспекти. Воно передбачає право залишатися у власній країні та повертатися після цього. Воно також передбачає заборону примусового переселення населення або масових висилок до інших країн.¹¹⁸ Відповідні гарантії не обмежуються виключно громадянами конкретної країни, а поширюються також на іноземців, які мають тісні та тривалі зв'язки з цією країною.
85. У жодному разі особа не може бути довільно позбавлена права в'їзду до своєї країни. Згадка про поняття довільності в цьому контексті має на меті підкреслити, що воно застосовується до усіх дій держави — законодавчих, адміністративних та судових; воно гарантує, що навіть втручання, передбачене законом, має відповідати положенням, цілям та завданням Пакту і має бути, у будь-якому разі, обґрунтованим за конкретних обставин. Комітет з прав людини вважає, що обставин, за яких позбавлення права на в'їзд до власної країни може бути обґрунтованим, якщо такі взагалі існують, дуже мало.¹¹⁹
86. Крім того, примусове переведення або депортація порушують право на повагу до приватного та сімейного життя. У справі «Україна проти Росії (щодо Криму)» ЄСПЛ встановив порушення статті 8 Європейської конвенції через адміністративну практику, яка порушувала право кримських ув'язнених на повагу до сімейного життя внаслідок їхнього переведення з кримських в'язниць до виправних установ, розташованих на території Російської Федерації. ЄСПЛ визнав, що є достатньо доказів, які за відповідним стандартом доказування свідчать про численні та взаємопов'язані випадки переведення ув'язнених, що становлять втручання у їхнє право на повагу до сімейного життя, захищене статтею 8 Конвенції. Масив доказів, представлених Суду, дозволив йому зробити висновок, що не залишається розумних сумнівів у тому, що мала місце «накопичення ідентичних або аналогічних порушень» права на повагу до сімейного життя, «які є достатньо численними та взаємопов'язаними», щоб становити «закономірність або систему» значного масштабу та значної інтенсивності, і що регулятивний характер заявленої практики підтверджує наявність як елементів

¹¹⁸ UNHRC, Загальний коментар № 27, CCPR/C/21/Rev.1/Add.9 **, 1 листопада 1999 р., доступний за адресою: <https://digitallibrary.un.org/record/366604?ln=ru&v=pdf>.

¹¹⁹ UNHRC, Загальний коментар № 27, CCPR/C/21/Rev.1/Add.9 **, 1 листопада 1999 р., доступний за адресою: <https://digitallibrary.un.org/record/366604?ln=ru&v=pdf>.

«повторення дій», так і «офіційної толерантності» адміністративної практики. Він також постановив, що такі переведення були «незаконними» в розумінні Конвенції і що вони також становили «серйозне порушення» Четвертої Женевської конвенції (її ст. 49).¹²⁰

ii. Утримання цивільних в'язнів з точки зору міжнародного права у сфері прав людини

87. Робоча група ООН з питань довільного затримання заявила, що «для того, щоб позбавлення волі було виправданим, воно повинно мати правову основу. Недостатньо наявності національного закону або практики, що санкціонує арешт. Влада повинна посилатися на правову основу, що відповідає міжнародним стандартам у сфері прав людини, та застосовувати її до обставин справи» (Висновки № 6/2020, § 39; № 33/2020, §§ 53 та 71; та № 34/2020, § 44). У повідомленні № 50/2014, *Мустафа аль-Хавсаві проти Сполучених Штатів Америки та Куби* (висновки, прийняті 17–21 листопада 2014 року), РГДЗ, зокрема, зазначила:

«62. Міжнародні збройні конфлікти, включаючи ситуації окупації, передбачають повне застосування відповідних положень міжнародного гуманітарного права та міжнародного права у сфері прав людини, за винятком гарантій, щодо яких було зроблено відступ, за умови, що такі відступи були оголошені державою-учасницею відповідно до статті 4 МПГПП.

...

66. Звичаєве міжнародне право забороняє довільне затримання, і довільне затримання підтверджується як імперативна норма (*jus cogens*) у постійній практиці Робочої групи (див. також роз'яснення Міжнародного Суду щодо заборони катувань як імперативної норми міжнародного права (*jus cogens*) у справі «Питання, що стосуються обов'язку переслідувати або видавати» (Бельгія проти Сенегалу), рішення, Звіти МС 2012 р., п. 99).

67. Заборона довільного затримання передбачає чіткі та точні права і гарантії, щодо яких не допускаються жодні відступи чи обмеження відповідно до міжнародного гуманітарного права. Міжнародне гуманітарне право також не може виступати принципом тлумачення і не є *lex specialis* навіть у даному контексті тлумачення. Норми та процедури міжнародного гуманітарного права повинні відповідати забороні довільного затримання в міжнародному праві, а дії органів влади завжди підлягають перевірці міжнародними та національними судами на предмет їх дотримання».

88. Як зазначено в Загальному коментарі № 35 Комітету з прав людини (CCPR/C/GC/35, 16 грудня 2014 р., §§ 10, 11, 14, 15, 32), право на свободу не є абсолютним, але його позбавлення не може бути довільним. Арешт або затримання без правових підстав, а також несанкціоноване утримання ув'язнених після закінчення терміну їхнього покарання є довільними та незаконними. Окрім затримання за кримінальними звинуваченнями, інші режими, що передбачають позбавлення волі, також мають бути встановлені законом і супроводжуватися процедурами, що запобігають довільному затриманню. Підстави та процедури, передбачені законом, не повинні порушувати право на особисту свободу.

¹²⁰ *Україна проти Росії (щодо Криму)*, ЄСПЛ, Велика палата, справи № 20958/14 та № 38334/18, пп. 1292–1305, 25 червня 2024 р., доступно за посиланням: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-235139>.

89. Застосування кримінального покарання у вигляді ув'язнення зворотно, що порушує статтю 15 МПГПП, є рівнозначним довільному ув'язненню. Будь-яка особа, заарештована або ув'язнена за кримінальним обвинуваченням, має бути негайно доставлена до судді або іншого посадовця, уповноваженого законом здійснювати судову владу. Ця вимога застосовується у всіх випадках без винятку і не залежить від вибору або здатності затриманого її заявити. Утримання під вартою в ізоляції, що перешкоджає негайному пред'явленню перед суддею, за своєю суттю порушує пункт 3 статті 9 МПГПП. Держави-учасниці повинні дозволяти та сприяти доступу затриманих у кримінальних справах до адвоката з самого початку їхнього утримання під вартою.
90. Що стосується питання позбавлення волі в контексті збройного конфлікту та взаємодії між правами людини та гуманітарним правом у цій сфері, Комітет з прав людини зазначив (Загальний коментар № 35 (CCPR/C/GC/35, 16 грудня 2014 р., § 64-65):

«... стаття 9 [МПГПП – право на свободу та особисту недоторканність] застосовується також у ситуаціях збройного конфлікту, до яких застосовуються норми міжнародного гуманітарного права. Хоча норми міжнародного гуманітарного права можуть бути релевантними для цілей тлумачення статті 9, обидві сфери права є взаємодоповнюючими, а не взаємовиключними. Затримання з метою безпеки, санкціоноване та регульоване міжнародним гуманітарним правом і таке, що відповідає йому, в принципі не є довільним. У ситуаціях конфлікту доступ Міжнародного комітету Червоного Хреста до всіх місць утримання під вартою стає важливою додатковою гарантією прав на свободу та особисту недоторканність.

65. Стаття 9 не включена до переліку прав, щодо яких не допускаються відступи, зазначених у пункті 2 статті 4 Пакту, але існують обмеження щодо повноважень держав-учасниць на відступ. Держави-учасниці, які відступають від звичайних процедур, передбачених статтею 9, в умовах збройного конфлікту або інших надзвичайних ситуацій, повинні забезпечити, щоб такі відступи не виходили за межі того, що суворо вимагається обставинами фактичної ситуації. Заходи щодо відступів також повинні відповідати іншим зобов'язанням держави-учасниці за міжнародним правом, включаючи положення міжнародного гуманітарного права, що стосуються позбавлення волі, та не мати дискримінаційного характеру. Тому заборони на захоплення заручників, викрадення або непідтверджене утримання під вартою не підлягають відступів».

91. Підстави та порядок позбавлення волі за нормами гуманітарного права відрізняються від тих, що існують у рамках кримінального правосуддя. Розглядаючи питання законності та свавільності затримання з міркувань безпеки відповідно до МПГ (яке іноді називають адміністративним затриманням або інтернуванням), КПЛ зазначила (Загальний коментар № 35 (CCPR/C/GC/35, 16 грудня 2014 р., §§ 10, 11, 14, 15, 32)), що воно несе серйозні ризики свавільного позбавлення волі. Таке затримання зазвичай є довільним, оскільки існують інші ефективні заходи для усунення загрози, зокрема система кримінального правосуддя. Якщо за виняткових обставин для виправдання затримання осіб, які, як вважається, становлять таку загрозу, посилаються на наявну, безпосередню та нагальну загрозу, тягар доказування лежить на державах-учасницях, які мають довести, що особа становить таку загрозу і що її неможливо усунути альтернативними заходами, причому цей тягар збільшується з тривалістю затримання. Держави-учасниці також повинні

довести, що тривалість утримання під вартою не перевищує строк, який є абсолютно необхідним, що загальна тривалість можливого утримання під вартою є обмеженою та що вони у всіх випадках повністю дотримуються гарантій, передбачених статтею 9. Негайний та регулярний перегляд справи судом або іншим трибуналом, що володіє тими ж ознаками незалежності та неупередженості, що й судова влада, є необхідною гарантією дотримання цих умов, як і доступ до незалежної юридичної допомоги, бажано обраної затриманим, та розкриття затриманому принаймні суті доказів, на підставі яких ухвалено рішення.

В. Заборона депортацій згідно з міжнародним гуманітарним правом

92. Окупаційна держава зобов'язана по можливості поважати існуючі закони та інститути окупованої території та уникати внесення далекосяжних змін до існуючого ладу або внутрішніх характеристик окупованої території (Гаазькі регламенти, ст. 43; ЖК IV, ст. 47; ДП I, ст. 4; Коментар МКЧХ до ст. 47 ЖК IV). Безперервність раніше існуючого правового порядку дозволяє максимально зберегти права, якими користувалися мешканці до окупації, та сприяє реінтеграції території після закінчення окупації. МГП передбачає загальну безперервність у складі населення окупованої території, оскільки заборонені індивідуальні або масові примусові переміщення чи депортації осіб, що перебувають під захистом, а також переміщення населення з окупаючої держави на окуповану територію (ЖК IV, ст. 49(6), Звичаєве МГП МКЧХ, правило 130).¹²¹
93. Щодо питання географічного розподілу та переміщення засуджених ув'язнених, стаття 76 Четвертої Конвенції передбачає, що «захищені особи, обвинувачені у злочинах, мають утримуватися в окупованій країні, а у разі засудження вони мають відбувати покарання там». Хоча це положення стосується вироків та покарань, винесених окупаційною державою, воно, як видається, *тим більше* застосовується до ув'язнених, засуджених та ув'язнених владою окупованої країни. Це особливо очевидно, якщо статтю 76 читати у поєднанні зі статтею 49 Четвертої Генеральної конвенції, на якій, як пояснює МКЧХ у Коментарі 1958 року, вона ґрунтується, і яка встановлює «основний принцип, що забороняє депортації».
94. Згідно з Коментарем МКЧХ 1958 року, «заборона [міститься у статті 49] є абсолютною і не допускає жодних винятків, окрім тих, що передбачені у пункті 2»,¹²² тобто евакуації території окупаційною державою. Стаття 147 Четвертої Женевської конвенції класифікує

¹²¹ УВКПЛ, Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідки, 24 лютого 2022 р. – 31 грудня 2023 р., 20 березня 2024 р., п. 21, доступно за посиланням: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-04/2024-03-20%20OHCHR%20Report%20on%20Occupation%20and%20Aftermath_EN.pdf

¹²² Серйозність порушення заборони на переміщення всього або частини населення окупованої території пояснює її криміналізацію як одного з військових злочинів згідно з Римським статутом (стаття 8 § 2 (b) (viii)).

«незаконну депортацію та переведення» осіб, що перебувають під захистом, як одне з «серйозних порушень» Конвенції.

95. Коментуючи примусове переміщення ув'язнених з Херсона, УВКПЛ нагадало, що МГП забороняє примусові переміщення та депортації і дозволяє евакуацію лише за суворих обставин, якщо цього вимагає безпека населення або нагальні військові причини. МГП також вимагає від окупаційної держави повернути всіх евакуйованих осіб до їхніх домівок, щойно дозволять умови [стаття 49 Четвертої Женевської конвенції].¹²³ Московський механізм ОБСЄ повідомив про «численні свідчення про те, що депортація є примусовою умовою «добровільного звільнення», зазначивши, що «позбавлення волі цивільних осіб як захід для досягнення їх незаконної депортації з окупованої території є явно незаконним».¹²⁴

С. Евакуація та депортація: застосовні норми міжнародного гуманітарного права

96. Дійсно, окупаційна держава може тимчасово евакуювати осіб, що перебувають під захистом, з певної території, якщо це необхідно для безпеки населення або з нагальних військових причин; однак населення не повинно бути переміщене з окупованої території, якщо це неможливо уникнути з об'єктивних причин (ЖК IV, ст. 49).
97. У цьому контексті Надзвичайні палати в судах Камбоджі, тлумачачи злочин «примусового переміщення», зазначили, посилаючись на відповідну національну та міжнародну судову практику, МГП та практику Комітету з прав людини, що він передбачає

«нависне, примусове переміщення осіб з району, в якому вони законно перебувають, що не виправдовується міркуваннями безпеки цивільного населення або військовою необхідністю [підкреслення додано]. Примусові переселення, здійснені в інтересах безпеки цивільного населення або військової необхідності, так само як і всі заходи, що обмежують свободу пересування, «повинні відповідати принципу пропорційності; вони повинні бути адекватними для досягнення своєї захисної функції; вони повинні бути найменш інтрузивним інструментом серед тих, що можуть досягти бажаного результату; і вони повинні бути пропорційними інтересам, що підлягають захисту». Щоб переміщення вважалось пропорційним, евакуйовані особи повинні бути «повернуті до своїх домівок, як тільки припиняться бойові дії в зазначеному районі». Крім того, особи, відповідальні за переміщення, «повинні забезпечити, наскільки це можливо, надання належного житла для прийому осіб, що перебувають під захистом, щоб переміщення здійснювалося за задовільних умов гігієни, охорони здоров'я, безпеки та харчування, а також щоб члени однієї сім'ї не були розлучені». Нарешті, ... переміщення не є виправданим, якщо гуманітарна або військова ситуація, що спричиняє переміщення, сама є результатом незаконної діяльності обвинуваченого».¹²⁵

¹²³ УВКПЛ, Звіт про ситуацію з правами людини в Україні, жовтень 2023 р., доступний за посиланням: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/23-10-04-OHCHR-36th-periodic-report-ukraine-en.pdf>.

¹²⁴ ОБСЄ, Спостереження місії експертів, створеної в рамках Московського механізму. Звіт про порушення та зловживання міжнародним гуманітарним правом та правом у сфері прав людини, військові злочини та злочини проти людяності, пов'язані з довільним позбавленням волі українських цивільних осіб Російською Федерацією, с. 67–68, 19 квітня 2024 р., доступно за посиланням: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/4/567367.pdf>.

¹²⁵ Спеціальний трибунал по Камбоджі (ЕССС), справа 002/01, Рішення, 7 серпня 2014 р., п. 450, доступний за посиланням: https://www.eccc.gov.kh/sites/default/files/documents/E313_EN.pdf.

98. Отже, обґрунтовані побоювання щодо безпеки та захисту цивільного населення та військова необхідність можуть слугувати правдоподібним виправданням примусового переміщення/переселення населення, фактично проводячи межу (разом з іншими факторами, пов'язаними з способом такого переміщення або переселення) між злочином примусового переміщення та евакуацією населення.
99. Палата Суду постановила з цього приводу, що «наказ про переміщення з метою забезпечення безпеки цивільного населення, наприклад у випадках епідемій або стихійних лих, не становитиме злочину за статтею 8(2)(e)(viii) Статуту. Щодо поняття військової необхідності Палата зазначила, що посилення на «необхідні військові причини» у Статуті, яке походить зі статті 49 Четвертої Женевської конвенції, не відтворено в «Елементах злочинів». У цьому контексті Палата нагадує, що вона визначила поняття військової необхідності з посиланням на відповідне положення статті 14 Кодексу Лібера, яке описує військову необхідність як потребу вживати «тих заходів, які є незамінними для досягнення цілей війни і які є законними згідно з сучасним правом та звичаями війни».¹²⁶
100. У пункті 2 статті 49 Четвертої Женевської конвенції передбачено, що:
- «Окупаційна держава може провести повну або часткову евакуацію певної території, якщо цього вимагає безпека населення або нагальні військові причини. Такі евакуації не можуть передбачати переміщення осіб, що перебувають під захистом, за межі окупованої території, за винятком випадків, коли з об'єктивних причин уникнути такого переміщення неможливо. Особи, евакуйовані таким чином, повинні бути повернуті до своїх домівок, як тільки припиняться бойові дії на відповідній території».
101. МТКЮ у справі «Крстіч»⁽¹²⁷⁾ сформулював кілька критеріїв, що відрізняють примусове переміщення від виправданої евакуації, причому остання передбачає, що евакуйовані особи «повинні бути повернуті до своїх домівок, як тільки припиняться бойові дії в даній місцевості» (отже, евакуація має здійснюватися таким чином, щоб сприяти можливому поверненню цивільних осіб), наявність фактичної військової причини та відсутність попереднього планування. Крім того, «атмосфера терору», в якій відбувається передбачувана евакуація, слугує доказом того, що мета переселення не має нічого спільного з безпекою та захистом населення, а що справжньою метою переселення є переслідування, включаючи вигнання цивільного населення. Попереднє планування, у свою чергу, демонструє, що переселення не могло бути дією, вжитою у відповідь на несподівану та нагальну військову потребу.¹²⁸ Що стосується «військової причини»,

¹²⁶ Прокурор проти Боско Нтагани, ІСС-01/04-02/06-2359, Рішення, 8 липня 2019 р., п. 1098.

¹²⁷ Прокурор проти Радіслава Крстіча (Рішення Судової палати) (n 1), Справа № ІТ-98-33-Т, §§ 524-27, 2 серпня 2001 р.

¹²⁸ Див. також: Емма Брендон, «Серйозні порушення та виправдання: військовий злочин у вигляді примусового переселення або депортації цивільних осіб та виняток щодо евакуації з нагальних військових причин», Oslo Law Review, том 6, випуск 2, 17 вересня 2019 р., <https://doi.org/10.18261/issn.2387-3299-2019-02-03>.

МТКЮ у справі *Blagojević & Jokić*,¹²⁹ зазначив, що вона має бути «переважною» та повинна передбачати «фактичну... військову або іншу значну загрозу фізичній безпеці населення», що вимагає «необхідної» військової операції.

102. У справі *Налетіліч і Мартінович* (¹³⁰) МТКЮ постановив, що виправдана евакуація повинна передбачати реальні спроби повернення цивільного населення після припинення бойових дій і, водночас, не повинна супроводжуватися діями, спрямованими на перешкоджання потенційному поверненню (такими як спалювання будинків). Крім того, щоб переміщення цивільних осіб було виправдане як евакуація, їх, наскільки це можливо, слід переміщувати в межах окупованої території, а не за її межі. Ці критерії були повторно підтверджені у справі *Брданіна (Brđanin)*,¹³¹ в якій МТКЮ зазначив, що:

«...рішення з будь-якої з зазначених причин [безпека населення або нагальні військові причини] вимагали б, щоб евакуйовані особи були повернуті до своїх домівок, як тільки бойові дії в даному районі припиняться, чого в даному випадку не сталося».

Як зазначено у справі *Blagojević & Jokić*,¹³² «той факт, що жертви згодом повертаються до цього району з власної волі, не має впливу на кримінальну відповідальність».

103. У справі *Stakić*¹³³ Апеляційна палата МТКЮ підкреслила, що обставини, які виправдовують переміщення цивільного населення, не повинні бути створені силами, що здійснюють переміщення (наприклад, знищення, конфіскація та перерозподіл предметів, необхідних для виживання, у цивільного населення, що призвело до жахливої гуманітарної ситуації). Ця позиція, по суті, була підтримана Судом.¹³⁴
104. Як додаткова вимога (що впливає зі статті 49 Четвертої Женевської конвенції, але також відображена в її статтях 36 та 37), «на стороні, що здійснює евакуацію, лежить обов'язок забезпечити, щоб цивільне населення, наскільки це можливо та доцільно, було належним чином забезпечене житлом, гігієною, медичною допомогою, безпекою та харчуванням».¹³⁵

¹²⁹ Прокурор проти Благоевича та Йокіча (рішення Судової палати), справа № ICTY-02-60-T, §§ 598–599, 17 січня 2005 р.

¹³⁰ Прокурор проти Младена Налетіліча, відомого як «Тута», та Вінко Мартіновича, відомого як «Стела» (рішення Судової палати), справа № IT-98-34-T, §§ 512–571, 31 березня 2003 р.

¹³¹ Прокурор проти Брданіна (Рішення Судової палати), Справа №: ICTY-99-36-T, §§ 539, 546, 556, 1 вересня 2004 р.

¹³² Прокурор проти Благоевича та Йокіча (рішення Судової палати), справа № ICTY-02-60-T, §§ 598–599, 17 січня 2005 р.

¹³³ Прокурор проти Міломира Стакіча (Рішення апеляційної інстанції), Справа №: IT-97-24-A, §§ 266, 273, 285–287, 22 березня 2006 р.

¹³⁴ Рішення відповідно до статті 15 Римського статуту про надання дозволу на проведення розслідування ситуації в Народній Республіці Бангладеш/Республіці Союзу М'янма, ICC-01/19-27, 14 листопада 2019 р., Палата попереднього розгляду № 3, Рішення, п. 98.

¹³⁵ Прокурор проти Благоевича та Йокіча (рішення Судової палати), справа № ICTY-02-60-T, §§ 598–599, 17 січня 2005 р.

D. Наступництво кримінальної юрисдикції на окупованій території та її межі, а також підстави для затримання захищених осіб окупаційною державою – застосовні стандарти та принципи

105. Хоча МГП визначає обставини, за яких захищені особи можуть бути затримані під час міжнародного збройного конфлікту (наприклад, на підставі участі цивільних осіб у бойових діях, примусового проживання або інтернування з нагальних міркувань безпеки чи абсолютної необхідності, вчинення правопорушень, що порушують місцеве кримінальне законодавство), вона не розглядає прямо питання законності продовження утримання окупаційною державою «ув'язнених до конфлікту» – засуджених до тюремного ув'язнення владою окупованої держави до окупації.
106. Оскільки окупація не призводить до передачі суверенітету, окупаційна держава зобов'язана по можливості поважати існуючі закони та інститути окупованої території та уникати внесення далекосяжних змін до існуючого порядку чи внутрішніх характеристик окупованої території.¹³⁶
107. Відповідно до статті 43 Четвертої Гаазької конвенції 1907 року окупаційна держава «вживає всіх заходів ... для відновлення та забезпечення, наскільки це можливо, громадського порядку та безпеки, дотримуючись, якщо це не є абсолютно неможливим, законів, що діють на [окупованій території]». Четверта Женевська конвенція у статті 64(1) розвиває концепцію продовження або правонаступництва кримінальної юрисдикції, передбачаючи, що «кримінальне законодавство окупованої території залишається чинним», за винятком випадків, коли воно загрожує безпеці окупаційної держави або перешкоджає застосуванню Четвертої Гаазької конвенції. Суди окупованої території також продовжують функціонувати «щодо всіх правопорушень, передбачених зазначеним законодавством», за винятком двох випадків – перешкоджання застосуванню Четвертої Конвенції або «необхідності забезпечення ефективного здійснення правосуддя». Крім того, окупаційна держава не може змінювати статус державних службовців або суддів на окупованій території, а також вживати будь-яких примусових заходів проти тих, хто утримується від виконання своїх функцій з міркувань совісті (Четверта Женевська конвенція, ст. 54).
108. Безперервність раніше існуючого правового порядку максимально зберігає права, якими користувалися мешканці до окупації, та сприяє реінтеграції території після закінчення

¹³⁶ УВКПЛ, Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідки, 24 лютого 2022 р. – 31 грудня 2023 р., 20 березня 2024 р., п. 19, доступно за посиланням: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-04/2024-03-20%20OHCHR%20Report%20on%20Occupation%20and%20Aftermath_EN.pdf.

окупації. Наприклад, безперервність кримінального законодавства гарантує, що вироки залишаються чинними.¹³⁷

109. МГП передбачає, що окупаційна держава «може вживати таких заходів контролю та безпеки щодо захищених осіб, які можуть бути необхідними внаслідок війни» (ЖК IV, ст. 27). Такі допустимі заходи, однак, також повинні бути пропорційними та відповідати обов'язку гуманно ставитися до мешканців окупованої території в будь-який час.¹³⁸
110. Стаття 64(2) IV Женевської конвенції надає окупаційній державі право запроваджувати на окупованій території правила, спрямовані на виконання IV Женевської конвенції та підтримання «належного управління територією», а також забезпечення «безпеки окупаційної держави» — включаючи відповідні кримінально-правові норми.¹³⁹ Однак такі положення не мають зворотної сили (стаття 65 Четвертої Женевської конвенції), і суди окупаційної держави, якщо вони судять захищених осіб на окупованій території, «застосовують лише ті положення закону, які були чинними до вчинення правопорушення» (стаття 67 Четвертої Женевської конвенції).
111. Порушення кримінальних законів, прийнятих окупаційною державою на окупованій території, або вчинення злочинів проти окупаційної держави, в принципі, є вагомою підставою для притягнення захищеної особи до відповідальності судами окупаційної держави та для її ув'язнення (стаття 68 Четвертої Конвенції).
112. Як передбачено у статті 70 IV Женевської конвенції (п. 1), «захищені особи не можуть бути заарештовані, притягнуті до відповідальності або засуджені окупаційною владою за дії, вчинені або думки, висловлені до окупації або під час її тимчасового переривання, за винятком порушень законів і звичаїв війни». У відповідній частині Коментаря МКЧХ уточнюється, що це правило «обмежує юрисдикцію окупаційної держави періодом, протягом якого вона фактично окупує територію... *Отже, окупаційна держава має право здійснювати кримінальну юрисдикцію в окупованій країні стосовно дій, що відбуваються під час окупації, і лише стосовно таких дій*» (за винятком випадків порушення законів і звичаїв війни).¹⁴⁰
113. Стаття 71 ЧГ IV передбачає, що обвинувачених осіб необхідно негайно повідомити в письмовій формі мовою, яку вони розуміють, про деталі висунутих проти них звинувачень, і їх необхідно якнайшвидше притягнути до суду (див. також статтю 75(3) ДОП I).

¹³⁷ Там само, п. 21.

¹³⁸ Там само, п. 22.

¹³⁹ Коментар МКЧХ 1958 року до статті 64 Четвертої Женевської конвенції, доступний за посиланням: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-64/commentary/1958?activeTab=>.

¹⁴⁰ Коментар МКЧХ 1958 року до статті 70 Четвертої Женевської конвенції, доступний за адресою: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-70/commentary/1958?activeTab=>.

114. Нарешті, відповідно до статей 76 та 77 Четвертої Женевської конвенції, особи, що перебувають під захистом, які були звинувачені або засуджені на окупованій території, повинні утримуватися під вартою та відбувати покарання на окупованій території, а потім передаватися владі звільненої території після закінчення окупації. Стаття 147 Четвертої Женевської конвенції визначає «незаконне утримання» цивільних осіб як серйозне порушення Конвенції.

У сукупності ці положення, з одного боку, покладають на органи влади окупаційної держави функцію дотримання кримінального законодавства, порядку та функціонування правосуддя на окупованій території – які, наскільки це можливо, мають залишатися такими ж, як і до окупації. З іншого боку, з огляду на те, що «окупація, як правило, має тимчасовий характер»¹⁴¹), ці положення обмежують кримінальну юрисдикцію окупаційної держави на окупованій території в часі, забороняючи прийняття законів, що мають зворотну силу, або притягнення до відповідальності осіб, що перебувають під захистом, за діяння, вчинені до окупації.

Е. Незаконність затримання та переведення цивільних в'язнів з точки зору внутрішнього права Російської Федерації

115. Відповідно до статті 21(1)(с) Римського статуту, Суд не позбавлений можливості застосовувати «загальні принципи права, виведені Судом із національних законів правових систем світу, включаючи, за необхідності, національні закони держав, які зазвичай здійснювали б юрисдикцію щодо злочину, за умови, що ці принципи не суперечать цьому Статуту, міжнародному праву та міжнародно визнаним нормам і стандартам». Відповідно, організації, що подають звернення, вважають важливим надати Суду та Прокуратурі короткий огляд чинної внутрішньодержавної правової бази Росії, в рамках якої, як передбачається, діяли суб'єкти (або принаймні деякі з них), причетні до злочинів, описаних у цьому зверненні. Організації, що подають заяву, вважають, що відповідна внутрішня правова база також має значення для оцінки законності та доцільності дій, описаних у повідомленні, з точки зору міжнародного права, включаючи застосовне право Суду, як визначено у статті 21.

і. Переведення ув'язнених

116. Цивільні ув'язнені з Херсона не були юридично «інтегровані» до російської пенітенціарної системи на момент їх депортації до Росії, тобто їх утримання під вартою не було санкціоноване російськими національними судами, і лише приблизно через рік російська влада почала поступово «легалізувати» їх утримання з точки зору

¹⁴¹ Коментар МКЧХ 1958 року до статті 70 Четвертої Женевської конвенції, доступний за посиланням: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-70/commentary/1958?activeTab=>.

національного права.¹⁴² Однак участь ФСВП у перевезенні з його початкових етапів та розміщення ув'язнених у пенітенціарних установах та слідчих ізоляторах на окупованому Крими та в Росії дозволяє зробити висновок, що російські внутрішні норми щодо перевезення ув'язнених були *apriori* застосовними до їхньої ситуації.

117. Російська правова база, що регулює переведення ув'язнених, була детально проаналізована Європейським судом з прав людини у справі «Полякова та інші проти Росії».¹⁴³ Європейський суд критично проаналізував нормативно-правову базу з точки зору права ув'язнених та їхніх сімей на повагу до приватного та сімейного життя (стаття 8 ЄКПЛ). Європейський суд постановив, що загальне правило щодо розподілу ув'язнених, викладене у статті 73 § 1 Кодексу про виконання кримінальних покарань («КВКП»), відповідало відповідним стандартам Європейських тюремних правил, оскільки передбачало, що ув'язнених необхідно розміщувати у виправних установах у їхньому регіоні проживання або у регіоні, де вони були засуджені (п. 94 рішення). Зміни, прийняті у 2020 році, ще більше посилили гарантії, передбачені «загальним правилом розподілу», дозволивши направлення або подальше переведення ув'язнених до установ, розташованих поблизу місця проживання їхніх родичів.¹⁴⁴
118. Загальне правило розподілу має низку винятків, передбачених статтями 73 та 81 КВКП (що регулюють подальше переведення ув'язнених), які дозволяють ФСВП розміщувати або переводити ув'язнених до установи, розташованої в будь-якій точці Росії. До них належать: «виняткові обставини» (не визначені в тексті КВКП або у відповідних інструкціях, прийнятих Міністерством юстиції Росії – Наказ від 26 січня 2018 р., № 17),¹⁴⁵ медичні причини, міркування безпеки, письмову згоду ув'язненого на переведення, відсутність виправної установи певного типу в регіоні походження ув'язненого або в регіоні засудження, «неможливість» направлення ув'язненого до відповідної виправної установи в його регіоні походження або в регіоні засудження (стаття 73 §§ 1 та 2 КВКП). Інші винятки стосуються конкретних категорій ув'язнених, таких як засуджені до довічного ув'язнення, небезпечні рецидивісти, засуджені до відбування покарання у в'язницях (тип пенітенціарних установ), засуджених за екстремізм, тероризм, викрадення людей, торгівлю людьми, організацію злочинних угруповань, бандитизм, порушення

¹⁴² Див. нижче, Розділ III(Е)(iii), п.122, де організації, що подали заяву, стверджують, що відповідні процедури в Росії фактично не усунули незаконність затримання ані за російським внутрішнім правом, ані за міжнародним правом.

¹⁴³ *Полякова та інші проти Росії*, ЄСПЛ, № 35090/09 та 3 інші, 7 березня 2017 р., доступно за посиланням: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-171774>.

¹⁴⁴ *Дадусенко та інші проти Росії* (рішення), ЄСПЛ, № 36027/19 та 3 інші, §§ 25–34, 7 вересня 2021 р., доступно за посиланням: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-212126>.

¹⁴⁵ Наказ Міністерства юстиції Російської Федерації від 26 січня 2018 р. № 17 «Про затвердження Порядку направлення засуджених до позбавлення волі для відбування покарання у виправних установах та їх переведення з однієї виправної установи до іншої», доступний за посиланням: <https://base.garant.ru/71874860/>.

порядку у в'язницях та інші злочини, визначені у статті 73 § 4 КВКП, а також нечітко визначену категорію ув'язнених, які дотримуються «ідеології тероризму» та чинять негативний вплив на своїх співкамерників. Ці широкі категорії ув'язнених також можуть бути переведені та направлені до виправних установ, розташованих у будь-якій частині Росії.

119. Ще до внесення поправок 2018 року, якими було розширено перелік допустимих винятків із загального правила розподілу (зокрема тих, що передбачені статтею 73 § 4 КВКП), Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що «російська внутрішня правова система не забезпечувала належного правового захисту від можливих зловживань у сфері географічного розподілу ув'язнених... позбавляючи ув'язнених... мінімального рівня захисту, на який вони мали право відповідно до принципу верховенства права в демократичному суспільстві » та що «статті 73 §§ 2 і 4 та 81 КВКП ному кордоні не відповідають вимозі щодо «якості права».¹⁴⁶ Наступні поправки ще більше розширили необмежену дискреційну владу ФСВП у питанні географічного розподілу ув'язнених.
120. Хоча рішення ФСВП щодо розміщення та переведення ув'язнених формально підлягають внутрішньому судовому перегляду,¹⁴⁷ цивільні ув'язнені з Херсона фактично позбавлені такої можливості. Через утримання в ізоляції вони не можуть надсилати листи, скарги та петиції, не кажучи вже про сплату судових зборів або отримання доступу до будь-яких документів та рішень ФСВП щодо їхнього переведення. Фактично виключені з російської процесуально-правової системи, вони не можуть ініціювати жодних процедур для перевірки законності їхнього переведення відповідно до російського внутрішнього законодавства, що ще більше сприяє незаконності та свавільності їхнього переведення.

ii. Позбавлення волі та основні принципи кримінального права

121. Конституція Російської Федерації передбачає:

Стаття 22

1. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність.
2. Арешт, затримання та утримання під вартою допускаються лише на підставі судового рішення. Без судового рішення особа не може утримуватися під вартою більше 48 годин.

Стаття 47

1. Ніхто не може бути позбавлений права на розгляд своєї справи в суді та суддею, до компетенції якого ця справа віднесена законом.

...

Стаття 48

1. Кожному гарантується право на кваліфіковану правову допомогу. У випадках, передбачених законом, правова допомога надається безкоштовно.

¹⁴⁶ Полякова, цит. за: там само, пп. 116–119.

¹⁴⁷ Дадусенко, там само.

2. Будь-яка особа, затримана, взята під варту або обвинувачена у вчиненні злочину, має право скористатися допомогою адвоката (захисника) з моменту затримання, взяття під варту або висунення обвинувачення.

Стаття 50

1. Ніхто не може бути засуджений двічі за один і той самий злочин.

...

Стаття 54

1. Закон, який встановлює або посилює відповідальність, не має зворотної сили.

2. Ніхто не може нести відповідальність за діяння, яке на момент його вчинення не вважалося злочином. Якщо після вчинення злочину ступінь відповідальності за нього скасовано або пом'якшено, застосовується новий закон.

Стаття 55

1. Перелік основних прав і свобод, наведений у Конституції Російської Федерації, не повинен тлумачитися як заперечення або обмеження інших загально визнаних прав і свобод людини та громадянина.

2. У Російській Федерації не можуть бути прийняті закони, що скасовують або обмежують права і свободи людини та громадянина.

3. Права і свободи людини та громадянина можуть обмежуватися федеральним законом лише в тій мірі, в якій це необхідно для захисту основ конституційного ладу, моралі, здоров'я, прав та законних інтересів інших осіб, а також для забезпечення оборони країни та безпеки держави.

Стаття 56

1. У умовах надзвичайного стану з метою забезпечення безпеки громадян та захисту конституційного ладу і відповідно до федерального конституційного закону можуть бути введені певні обмеження прав і свобод людини із зазначенням їхніх меж та строку дії.

iii. Спроба російської влади узаконити утримання херсонських в'язнів

122. Як зазначено вище, після прийняття Федерального закону від 31 липня 2023 року № 395-ФЗ, а в деяких випадках — незадовго до його вступу в силу, російські суди почали переглядати українські судові рішення щодо депортованих ув'язнених відповідно до російського кримінального законодавства.¹⁴⁸ У ряді випадків, як зазначають організації, що подали інформацію, рішення про переведення були прийняті незадовго до закінчення строків позбавлення волі, призначених українськими судами, або, більше того, призвели до звільнення ув'язнених. Однак в інших випадках депортовані ув'язнені продовжували утримуватися під вартою після переведення і, отже, на підставі відповідних рішень російських судів про переведення. Федеральний закон від 31 липня 2023 року № 395-ФЗ, який мав слугувати засобом легалізації утримання депортованих українських цивільних ув'язнених на території країни, фактично становить ретроактивне розширення кримінальної юрисдикції та робить довільним і незаконним будь-яке утримання на підставі рішень про переведення, подібних до тих, що були винесені «Керченський міський суд», що порушує принцип законності, передбачений статтею 11 § 2 Загальної

¹⁴⁸ Див. розділ II(J).

декларації прав людини та статтею 15 § 1 МПГПП, статтею 67 IV Женевської конвенції та статтею 54 § 1 Конституції Російської Федерації. Це особливо стосується українських ув'язнених, засуджених до довічного ув'язнення, яких було переведено до ІК-6 у Республіці Мордовія і чий вирок було переглянуто відповідно до російського законодавства, а також інших ув'язнених, чий вирок було переглянуто «Керченським міським судом» і які продовжують утримуватися під вартою в Росії.

iv. Тимчасове утримання іммігрантів

123. Після повторного затримання та поміщення до центрів утримання мігрантів затримані опиняються в ситуації правової невизначеності, піддаючись фактично безстроковому утриманню з метою адміністративного виселення, призначеного російськими судами.¹⁴⁹ Російська правова база, що регулює процедуру адміністративного виселення, зазнала внутрішньої критики з боку Конституційного суду Росії (Рішення № 14-П від 23 травня 2017 року), який встановив, що затримані, які очікують на адміністративне виселення, не були поінформовані про тривалість їхнього утримання та не мали можливості оскаржити його.¹⁵⁰ З 2017 року в російському парламенті знаходяться на розгляді поправки до Кодексу про адміністративні правопорушення, які нададуть затриманим іноземцям судову процедуру перегляду їхнього затримання.¹⁵¹ ЄСПЛ також неодноразово визнавав цю систему несумісною з вимогами статті 5 § 1 ЄКПЛ, оскільки вона піддає іноземців, засуджених до адміністративного виселення, безстроковому утриманню під вартою до завершення процедури виселення.¹⁵²
124. Крім того, ув'язнені в імміграційних ізоляторах мають вкрай обмежений доступ до медичної допомоги, навіть порівняно з виправними установами. Наприклад, у виправних колоніях ув'язнені, які живуть з ВІЛ, зазвичай мають доступ до антиретровірусної терапії (АРТ) незалежно від їхнього громадянства, тоді як в ізоляторах для мігрантів АРТ не надається ув'язненим незалежно від їхнього громадянства. Жоден із центрів утримання, де утримуються затримані, переведені з Херсона, не має належних медичних підрозділів, ліків та кваліфікованого медичного персоналу. Затримані, які живуть з ВІЛ, перебувають у найбільш вразливому становищі, оскільки затриманим у центрах утримання мігрантів не надається необхідна антиретровірусна терапія, що чітко продемонстровано у двох індивідуальних повідомленнях, поданих до КПЛ організаціями-заявниками

¹⁴⁹ Див. Розділ II(G).

¹⁵⁰ База даних судової практики щодо безгромадянства, «Росія – Конституційний суд, № 14-П/2017», доступна за адресою: <https://caselaw.statelessness.eu/caselaw/russia-constitutional-court-no-14-p2017>

¹⁵¹ База даних Державної Думи Російської Федерації, Проект закону № 306915-7 [російською мовою], доступний за адресою: <https://sozd.duma.gov.ru/bill/306915-7>.

¹⁵² Див., наприклад, рішення ЄСПЛ у справах *Л.М. та інші проти Росії*, §§ 141–142 та 149–152, з подальшими посиланнями, та *С.К. проти Росії*, № 52722/15, §§ 108–109 та § 116, 14 лютого 2017 р.; див. також справу *М.С.А. та інші проти Росії* [Комітет], № 29957/14 та 9 інших, 12 грудня 2017 р. (доступна в базі даних HUDOC: <https://hudoc.echr.coe.int>).

(повідомлення № 4233/2022 «Андрій Артемьев проти Росії» та № 4488/2023 Колесніченко проти Росії). В обох випадках КПЛ задовольнив прохання заявників про вжиття тимчасових заходів та зобов'язав уряд-відповідача надати необхідну медичну допомогу заявникам, які утримуються в імміграційних центрах тимчасового утримання.

125. Відсутність ефективних внутрішніх засобів правового захисту у разі скарг на незаконне та/або необґрунтоване імміграційне затримання посилюється частими відмовами адміністрації центрів тимчасового утримання передавати скарги та прохання затриманих, а також заборонаю на використання затриманими особистих мобільних телефонів. Очевидна відсутність будь-яких порушень імміграційного законодавства з боку херсонських в'язнів – оскільки вони були примусово перевезені з України до Росії російськими збройними силами та пенітенціарною службою проти їхньої волі – робить їхнє утримання в імміграційних ізоляторах довільним та незаконним.

F. Відповідні висновки міжнародних органів

i. УВКПЛ (Група з моніторингу прав людини в Україні)

126. Ситуацію з примусовим перевезенням ув'язнених з Херсона було висвітлено УВКПЛ та HRMMU у звіті за червень 2023 року «Про утримання цивільних осіб у контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну» (п. 80),¹⁵³ у звіті за жовтень 2023 року «Про ситуацію з правами людини в Україні» (пп. 95–97),¹⁵⁴ , а також у звіті HRMMU від березня 2024 року.¹⁵⁵
127. Коментуючи примусове переміщення ув'язнених з Херсона, УВКПЛ нагадало (п. 97 Звіту за жовтень 2023 року), що МГП забороняє примусові переміщення та депортації і дозволяє евакуацію лише за суворих обставин, якщо цього вимагає безпека населення або нагальні військові причини. МГП також вимагає від окупаційної держави повернути всіх евакуйованих осіб до їхніх домівок, щойно дозволять умови [стаття 49 Четвертої Женевської конвенції].
128. УВКПЛ також зазначило (п. 95 Звіту за жовтень 2023 року) про труднощі з поверненням ув'язнених до України з Росії після звільнення, пов'язані з відсутністю дійсних проїзних документів, оскільки вони належать до категорії осіб, яким Державна міграційна служба України не видає необхідних дозвільних документів на повернення.

¹⁵³ УВКПЛ, Звіт про затримання цивільних осіб у контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну, червень 2023 р., доступний за посиланням: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2023-06/2023-06-27-Ukraine-thematic-report-detention-ENG.pdf>.

¹⁵⁴ УВКПЛ, Звіт про ситуацію з правами людини в Україні, жовтень 2023 р., доступний за посиланням: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/23-10-04-OHCHR-36th-periodic-report-ukraine-en.pdf>.

¹⁵⁵ УВКПЛ, Ситуація з правами людини під час окупації території України та її наслідки, 24 лютого 2022 р. – 31 грудня 2023 р., 20 березня 2024 р., п. 21, доступно за адресою: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-04/2024-03-20%20OHCHR%20Report%20on%20Occupation%20and%20Aftermath_EN.pdf.

ii. Комітет ООН з прав людини

129. 27 березня 2024 року Комітет ООН з прав людини (далі — «КПЛП») у своїх висновках щодо звернення № 3022/2017 (*Брацило, Головка та Конюхов проти Російської Федерації*),¹⁵⁶, розглянув ситуацію з примусовою натуралізацією (примусовим наданням громадянства) та утриманням під вартою українських ув'язнених в окупованому Криму, а також їх переведенням з Криму до Росії.
130. Автори – громадяни України – перебували під вартою в слідчому ізоляторі в Криму на момент окупації півострова Росією в березні 2014 року. Автори, яких спочатку переслідували та затримали українські органи влади відповідно до українського кримінального законодавства, були зрештою визнані винними та засуджені після окупації Криму російськими органами влади відповідно до російського законодавства, а потім відправлені відбувати покарання у виправній колонії в Ростовській області Росії (пп. 2.1–2.3).
131. Автори стверджували, зокрема, що після окупації Криму їх було затримано безпідставно, що є порушенням статті 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (далі – «МПГПП»), через відсутність у уряду юрисдикції щодо виконання вироків, винесених українськими судами, а також через відсутність юрисдикції щодо злочинів, скоєних до окупації Криму (п. 3.1).
132. Вони також стверджували, що їхнє подальше переведення до Росії для відбування покарання становило вигнання з території їхньої національності – Криму, тобто з української території, незаконно окупованої Російською Федерацією у березні 2014 року. Вони стверджували, що їхнє переведення порушило статтю 12 МПГПП, а також статтю 76 Четвертої Женевської конвенції («ЧЖК IV») (п. 3.2). Автори також скаржилися, що держава-відповідач застосувала до них своє кримінальне законодавство зворотно, порушивши статтю 15 МПГПП та статтю 65 ГЖ IV (п. 3.3).
133. КПЛП встановив, що утримання авторів під вартою з моменту, коли влада вперше застосувала до них своє кримінальне законодавство, стало довільним, що порушувало статті 9(1) та 15(1) МПГПП, через його ретроактивне застосування (пп. 8.1–8.6). КПЛП також визнав, що переведення авторів з Криму до Росії для відбування покарання у вигляді позбавлення волі було довільним і становило порушення статті 12(4) МПГПП (право на в'їзд до своєї країни) (п. 8.9).
134. КПЛП також визнав, що переведення авторів до Росії було непропорційним заходом, вжитим без урахування їхнього становища як громадян України з Криму та їхнього

¹⁵⁶ Текст висновків доступний за посиланням:

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2FC%2F140%2FD%2F3022%2F2017&Lang=en

статусу осіб, що перебувають під захистом згідно з Четвертою Женевською конвенцією (п. 8.18). З огляду на це та за відсутності будь-яких правдоподібних обґрунтувань для переведення, Комітет визнав переведення авторів дискримінаційним на підставі їхнього статусу осіб, що перебувають під захистом згідно з IV Женевською конвенцією, що є порушенням статті 26 МПГПП (*там само*).

135. Розглядаючи питання щодо свавільності затримання авторів, Комітет зазначив, «що не існувало жодної міжнародної угоди, яка б дозволяла державі-учасниці притягати авторів до кримінальної відповідальності або виконувати рішення українських судів, і що на момент вчинення злочинів на території Криму діяв саме Кримінальний кодекс України» (підкреслення додано, п. 8.4).
136. КПЛ дійшов висновку (пп. 8.4 та 8.5), що «Закон про кримінальну юрисдикцію у Криму» (№ 91-ФЗ) суперечив положенням Кримінального кодексу Росії, що регулюють кримінальну юрисдикцію *ratione temporis*, та встановлював ретроактивне застосування кримінальної юрисдикції, що порушувало статтю 15 МПГПП, «що призвело до свавільного затримання та засудження [авторів]».

iii. Московський механізм ОБСЄ

137. Московський механізм ОБСЄ зафіксував «значну кількість засуджених українців, усі з яких є цивільними особами, переведених до Російської Федерації, переважно у 2022 році, які відбули свої покарання. Місія дізналася, що деяких із цих ув'язнених було звільнено, але їх одразу ж знову затримали на підставі нібито порушень російського міграційного законодавства відповідно до російського адміністративного права, оскільки вони не мали урегульованого імміграційного статусу, і, як наслідок, помістили до центрів утримання для нелегальних мігрантів. Багато з них опинилися перед неможливим вибором: прийняти російське громадянство, яке наполегливо пропонують російські органи влади, або залишатися в імміграційному утриманні без чіткої перспективи щодо того, як довго це триватиме. Місія дійшла висновку, що таке повторне затримання на підставах, які повністю не залежали від волі відповідних осіб, є рівнозначним довільному позбавленню волі. Крім того, практика *фактичного* примусового накладення громадянства на жертв війни шляхом примусу, коли звільнення з-під варти ставиться в залежність від присяги на вірність ворожій державі шляхом прийняття громадянства, порушує норми міжнародного гуманітарного права.¹⁵⁷

¹⁵⁷ ОБСЄ, Спостереження місії експертів, створеної в рамках Московського механізму. Звіт про порушення та зловживання міжнародним гуманітарним правом та правом у сфері прав людини, військові злочини та злочини

iv. Робоча група ООН з питань довільного затримання

138. 28 квітня 2025 року Робоча група Ради ООН з прав людини з питань довільного затримання винесла дві думки – № 34/2025 та № 35/2025¹⁵⁸ щодо дев'яти індивідуальних заяв, поданих організаціями-заявниками від імені двох груп українських в'язнів, депортованих до Росії.
139. Робоча група відхилила аргумент, висунутий організаціями-заявниками, що утримання жертв – засуджених українськими судами та відбуваючих покарання в Херсоні – стало довільним одразу після окупації об'єктів російськими силами.¹⁵⁹ Проте вона дійшла висновку, що утримання жертв підпадає під категорії I та V її класифікаційної системи – тобто утримання, що не має правової основи та ґрунтується на дискримінаційних підставах. Робоча група, зокрема, наголосила, що жертви утримувалися в ізоляції, що їхнє переведення до Росії суперечило міжнародному гуманітарному та міжнародному правам людини і мало згубний вплив на їхні права, що їхні вироки були перераховані відповідно до російського законодавства, що порушувало принцип неретроактивності, та що їхнє утримання було дискримінаційним на підставі їхньої національності. На думку РГДЗ, утримання жертв під вартою, таким чином, порушувало статті 2, 7, 9 та 11(2) Загальної декларації прав людини, а також статті 2(1), 9, 15 та 26 МПГПП.
140. Уряд Росії не надав відповіді на звернення РГДЗ щодо цієї справи. Проте Робоча група закликала негайно звільнити шістьох осіб, які досі перебувають під вартою, висловила прохання до Росії забезпечити реальне право на компенсацію для всіх шести потерпілих, а також закликала Росію провести повне та незалежне розслідування щодо затримання потерпілих і вжити відповідних заходів щодо винних осіб. Робоча група також закликала російські органи влади привести своє законодавство та практику у відповідність до висновків цієї думки та своїх більш широких міжнародних зобов'язань. Робоча група також зазначила, що деякі з жертв під час ув'язнення зазнали нелюдського та принижуючого гідність поводження, а також примусової праці. Робоча група висловила дуже серйозну стурбованість щодо фізичного та психологічного благополуччя жертв – засуджених до довічного ув'язнення. Вона нагадала російському уряду про його зобов'язання гуманно ставитися до всіх осіб, позбавлених волі, та закликала владу «припинити катування затриманих, а також розслідувати та покарати випадки катування, вчинені щодо затриманих». Ці справи залишаються під наглядом РГДЗ.

проти людяності, пов'язані з довільним позбавленням волі українських цивільних осіб Російською Федерацією, с. 67–68, 19 квітня 2024 р., доступно за посиланням: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/4/567367.pdf>.

¹⁵⁸ A/HRC/WGAD/2025/35 та A/HRC/WGAD/2025/34, доступні за посиланням: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/wg-arbitrary-detention/opinions-adopted-working-group-arbitrary-detention-opinions-adopted-working-group-arbitrary-detention-its-102nd-session>.

¹⁵⁹ Організації, що подали заяву, розглядають це питання нижче, у розділі III(C)(vi)(b)(1).

v. **Європейський суд з прав людини**

141. У своєму рішенні у міждержавній справі «Україна та Нідерланди проти Росії» Велика палата Суду¹⁶⁰ дійшла висновку, що «Російська Федерація несе відповідальність за адміністративну практику незаконного та довільного затримання цивільних осіб, що порушує статтю 5 Конвенції, на окупованій території України у період з 11 травня 2014 року по 16 вересня 2022 року». Зокрема, Суд постановив, що:

«1114. Вичерпні та детальні матеріали, які Суд узагальнив ... не залишають сумнівів щодо поширеності викрадень, захоплень, арештів та ув'язнень на окупованих територіях України.

...

1119 . Наведені вище докази свідчать про нібито застосування після вторгнення 2022 року російського Федерального закону про воєнний стан на окупованих територіях, який передбачає інтернування іноземних громадян «відповідно до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права» Однак УВКПЛ не отримало жодної інформації, яка б свідчила про те, що Російська Федерація запровадила процедури або практику для забезпечення гарантій, закріплених у Четвертій Генеральній конвенції, зокрема права оскаржувати законність рішень про інтернування або іншим чином подавати апеляції щодо них, а також права на їх регулярний перегляд у рамках справедливих процедур ...

1120. ... позбавлення волі буде сумісним зі статтею 5 § 1 лише в тому випадку, якщо воно було застосоване з однієї з причин, перелічених у підкатегоріях (а) – (е), та відповідало процедурі, встановленій законом.

1121. [Російська Федерація] у цьому провадженні не визначила нібито підстав для позбавлення волі незліченної кількості цивільних осіб у період з 2014 по 2022 роки на окупованих територіях України. Суду не було надано жодних ордерів на арешт або судових рішень, що санкціонують затримання. Уряд-відповідач не повідомив Суд про будь-які нібито правові підстави для різних заходів позбавлення цивільних осіб волі, що впливають із українського або російського законодавства, «законів» «ДНР» або «ЛНР» чи з міжнародного гуманітарного права. За обставин конфлікту в Україні Суд не має можливості самостійно визначити будь-яку правову базу, що дозволяє позбавлення волі на окупованих територіях. Дійсно, на підставі доказів можна зробити висновок, що в багатьох випадках ті, хто позбавляв цивільних осіб волі, робили це, майже не зважаючи або взагалі не зважаючи на умови, за яких це було дозволено законом.

1122. ... Існують також докази того, що нібито правовою підставою для заходів фільтрації, які застосовувалися для затримання цивільних осіб на окупованій території після вторгнення 2022 року, був російський Федеральний закон про введення воєнного стану на окупованих територіях Однак Суд не вважає, що будь-який із цих заходів може слугувати правовою підставою для позбавлення волі цивільних осіб в Україні Російською Федерацією та її агентами. ... У ширшому сенсі, хоча міжнародне гуманітарне право дійсно дозволяє інтернування цивільних осіб на окупованій території за певних обставин ..., у даному випадку не було доведено, що відповідні умови для інтернування були виконані. Уряд-відповідач не довів, що з нагальних міркувань безпеки було необхідно затримувати будь-кого з цивільних осіб, про яких йдеться у наведених вище доказах. Крім того, він не довів, що рішення про затримання цивільних осіб з міркувань безпеки приймалися згідно з встановленою Російською Федерацією процедурою, відповідно до положень Четвертої Женевської конвенції. У цьому контексті варто зазначити, що УВКПЛ не отримало жодної інформації, яка б підтверджувала висновок про те, що в період після вторгнення Російська Федерація запровадила процедури або практику для забезпечення гарантій, закріплених у Четвертій Женевській конвенції, зокрема права оскаржувати законність рішень про інтернування або подавати інші апеляції щодо них, а також права на їх регулярний перегляд у рамках справедливих процедур.... Отже, позбавлення волі, здійснене сепаратистами на всій території Донбасу з 2014 року та на окупованій території

¹⁶⁰ ЄСПЛ, *Україна та Нідерланди проти Росії* [Велика палата], № 8019/16 та 3 інші, 9 липня 2025 р., доступно за посиланням: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-244292>.

України після вторгнення 2022 року, ніяк не можна вважати законним інтернуванням відповідно до IV Женевської конвенції. Тому в цій справі Суду не потрібно розглядати очевидний конфлікт між дозволом на інтернування цивільних осіб згідно з відповідними положеннями міжнародного гуманітарного права та вичерпними категоріями допустимого затримання, переліченими у статті 5 § 1 ...

1123. Відповідно, Суд переконаний без жодних сумнівів, що в період з 11 травня 2014 року по 16 вересня 2022 року мала місце сукупність ідентичних або аналогічних порушень статті 5, які є достатньо численними та взаємопов'язаними, щоб становити практику або систему незаконного та довільного затримання цивільних осіб без найосновніших процесуальних гарантій. З причин, викладених нижче, немає сумнівів, що ці порушення статті 5 офіційно толерувалися керівництвом винних осіб та вищими органами влади держави-відповідача ... Крім того, оскільки вони впливають із нібито застосування правових норм, очевидно, що ці заходи мали регулятивний характер і застосовувалися на всій окупованій території».

142. Щодо переведення та переміщення затриманих цивільних осіб Велика палата ЄСПЛ постановила:

«1158. Деяких цивільних осіб було затримано, а потім вивезено з окупованої території України до місць утримання під вартою в Росії. Суд не має підстав ставити під сумнів висновки Комісії з розслідування [ООН], зроблені після ретельного розслідування, про те, що відбулося переведення українських затриманих з окупованої території в Харківській, Херсонській та Запорізькій областях до місць утримання під вартою в Росії ...

...

1162. Уряд [Росії] не навів жодних підстав для ... перевезень [затриманих з окупованих регіонів України]. Уряд [Росії] не посилався на жодну правову базу чи офіційні індивідуальні рішення, що санкціонують такі перевезення та регулюють їх проведення. Жоден із розглянутих вище звітів не визначив жодної правової основи для цих дій. Суд уже пояснив, чому будь-які нібито правові акти «ДНР» та «ЛНР» не можуть бути визнані «законом» для цілей Конвенції Він також пояснив, чому за відсутності будь-яких заяв уряду-відповідача щодо дійсності застосування російського законодавства до окупованої території в Україні відповідно до міжнародного гуманітарного права таке російське законодавство не може бути визнане таким, що забезпечує дійсну правову основу для втручання у права, передбачені Конвенцією (... Див. також висновок Суду щодо переведення затриманих з Криму до Російської Федерації у справі «Україна проти Росії» (щодо Криму) ... §§ 1296 та 1301).^[161] Індивідуальні або масові примусові переселення, а також депортації цивільних осіб з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої країни, окупованої чи ні, заборонені, незалежно від їх мотивів, згідно зі статтею 49 Четвертої Женевської конвенції Стаття 76 ЧГ IV також забороняє переведення затриманих, оскільки цивільні особи, обвинувачені у злочинах, мають утримуватися в окупованій країні, а в разі засудження – відбувати покарання там (там само). Переведення населення всупереч цим положенням становить «серйозне порушення» статті 147 ЧГ IV Суд не вважає, що міжнародне гуманітарне право надає будь-яку правову підставу для переведення затриманих з України до Росії за обставин, викладених у вищенаведеному резюме доказів.

1163. Отже, переведення затриманих з окупованої території до Російської Федерації не відповідало закону».

G. Злочини за Римським статуттом: незаконна депортація або переміщення та незаконне утримання

i. Юрисдикція

143. 2 березня 2022 року Суд розпочав розслідування ситуації в Україні. Україна двічі скористалася своїм правом визнати юрисдикцію Суду щодо передбачуваних злочинів за

¹⁶¹ *Україна проти Росії (щодо Криму)*, ЄСПЛ, Велика палата, №№ 20958/14 та 38334/18, §§ 1292–1305, 25 червня 2024 р., доступно за посиланням: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-235139>.

Римським статутом, що відбуваються на її території, відповідно до статті 12(3) Статуту, визнавши юрисдикцію МКС на безстроковій основі для охоплення триваючих передбачуваних злочинів, скоєних на всій території України з 20 лютого 2014 року.¹⁶² 24 серпня 2024 року Україна ратифікувала Римський статут Суду, який офіційно набрав чинності щодо України 1 січня 2025 року.¹⁶³

144. Усі дії, про які йдеться у цьому повідомленні, як стверджують організації, що подали його, є військовими злочинами та злочинами проти людяності, як визначено у статтях 7 та 8 Римського статуту. Основні факти, події та дії, про які йдеться, відбулися на території України, починаючи з лютого 2022 року. Інші факти, дії та події, які самі по собі не підпадають під юрисдикцію Суду *ratione loci* або *ratione personae*, включені до повідомлення «з метою уточнення контексту, встановлення шляхом висновку елементів злочинної поведінки, що відбулася згодом, або для демонстрації [послідовної] моделі поведінки».¹⁶⁴
145. Зокрема, щодо юрисдикції *ratione loci* Суду стосовно злочинів, зазначених у цих повідомленнях, організації, що подають їх, зазначають, що *actus reus* як незаконного утримання/позбавлення волі, так і депортації (а також примусового переселення) цивільних в'язнів здебільшого відбувся на території України.
146. Як зазначила Перша попередня палата, Суд може стверджувати свою юрисдикцію відповідно до статті 12(2)(а) Статуту, якщо принаймні один елемент злочину, що належить до юрисдикції Суду, або частина такого злочину вчинена на території держави-учасниці Статуту. Притаманний злочину депортації транскордонний характер ще більше підтверджує таке тлумачення статті 12(2)(а) Статуту. Одним із елементів злочину депортації є примусове переміщення через міжнародні кордони, що означає, що діяння, пов'язані з цим злочином, обов'язково відбуваються на територіях щонайменше двох держав. Автори Статуту не обмежували злочин депортації переміщенням з однієї держави-учасниці до іншої держави-учасниці. Стаття 7(2)(d) Статуту згадує лише про переміщення з «території, на якій вони законно перебували», а складові злочинів загалом стосуються депортації до «іншої держави». Отже, включення до Статуту злочину депортації, що за своєю суттю є транскордонним, без обмежень щодо вимоги стосовно місця призначення відображає наміри авторів, зокрема, надати можливість Суду здійснювати юрисдикцію, коли один елемент цього злочину або його частина вчиняються на території держави-учасниці. З огляду на це, Палата попереднього розгляду I дійшла

¹⁶² МКС, «Україна», доступно за посиланням: <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine>.

¹⁶³ FIDH, «Україна готується ратифікувати Римський статут і стати 125-ю державою-членом Міжнародного кримінального суду», 28 серпня 2024 р., доступно за посиланням: <https://www.fidh.org/en/region/europe-central-asia/ukraine/ukraine-set-to-ratify-the-rome-statute-and-become-the-international>.

¹⁶⁴ МТРК, Справа «Прокурор проти Сімона Бікінді» [ICTR-01-72-T], Рішення Судової палати III, п. 24; див. також: Правило 93 Правил процедури та доказування МТРК.

висновку, що акти депортації, розпочаті в державі, яка не є Учасницею Статуту (шляхом висилки або інших примусових дій), та завершені в державі-Учасниці Статуту (в результаті перетину жертвами кордону з цією державою), підпадають під дію статті 12(2)(a) Статуту.¹⁶⁵

147. Пізніше Палата попереднього розгляду № III по суті підтримала цей підхід, зазначивши, що «єдиним чітким обмеженням, яке впливає з формулювання статті 12(2)(a) Статуту, є те, що принаймні частина поведінки (*тобто actus reus* злочину) має відбуватися на території держави-учасниці. Відповідно, за умови, що частина *actus reus* відбувається на території держави-учасниці, Суд може таким чином здійснювати територіальну юрисдикцію в межах, передбачених міжнародним звичаєвим правом».¹⁶⁶
148. Організації, що подали заяву, стверджують, по-перше, що *об'єктивна складова* обох злочинів (незалежно від того, чи розглядаються вони за статтею 7(1)(d) та (e), чи за статтею 8(2)(a)(vii) Статуту) розпочалася на території України, в окупованій Херсонській області. Саме там полонені потрапили під контроль російських окупаційних сил та колабораціоністів з числа колишніх українських тюремних службовців. Також саме в Херсонській області розпочалася депортація шляхом концентрації в'язнів колонії № 7 «Гола Пристань» та їх подальшого перевезення до окупованого Криму, а згодом — до Росії. З самого початку ця операція з перевезення позбавила будь-якої потенційної правової основи для утримання в'язнів під російським контролем.
149. По-друге, злочини, про які йдеться в цьому поданні (депортація та незаконне утримання під вартою), нерозривно пов'язані між собою: триваюче утримання ув'язнених у Російській Федерації безпосередньо впливає з акту переведення/депортації, через який ув'язнених було як фізично, так і юридично «вилучено» з системи правосуддя та пенітенціарної системи України, і не може бути відокремлене від нього.
150. По-третє, сотні депортованих ув'язнених згодом були переведені з російських виправних колоній до Керчі, що в окупованому Росією Криму, тобто на території України, де їхні вироки були перераховані відповідно до російського кримінального законодавства. Цей захід становив суттєву частину структури передбачуваних злочинів, забезпечуючи їхнє тривале вчинення шляхом здійснення остаточного «відокремлення» депортованих українських ув'язнених від правової системи України, їхнього формального включення до російського правового порядку та їхнього тривалого утримання під вартою відповідно до застосованого з ретроактивною силою законодавства Російської Федерації.

¹⁶⁵ Рішення щодо «Прохання обвинувачення про винесення ухвали щодо юрисдикції відповідно до статті 19(3) Статуту», Палата попереднього розгляду I, пп. 69–73, 6 вересня 2018 р., ICC-RoC46(3)-01/18-37.

¹⁶⁶ Рішення відповідно до статті 15 Римського статуту про надання дозволу на проведення розслідування ситуації в Народній Республіці Бангладеш/Республіці Союзу М'янма, п. 61, 14 листопада 2019 р., ICC-01/19-27 14-11-2019 3/58 NM PT.

151. Відповідно, організації, що подали заяву, стверджують, що описана ситуація – а саме, депортація ув'язнених та їхнє незаконне утримання під вартою – підпадає під юрисдикцію Суду *ratione loci*.

ii. Прийнятність

152. Стаття 17 Римського статуту визначає матеріальні умови, за яких справа є неприйнятною для розгляду Судом. Критерій прийнятності відповідно до статті 17 Римського статуту передбачає двоступеневу оцінку: по-перше, чи проводять або проводили відповідні держави національне судочинство у тій самій справі (комплементарність); по-друге, якщо висновок є негативним, чи досягнуто порогу тяжкості злочину (тяжкість).¹⁶⁷

(a) Комплементарність

153. У пунктах (а) та (б) частини 1 статті 17 передбачено, що Суд визнає справу неприйнятною, якщо вона розслідується або розглядається в судовому порядку державою, яка має юрисдикцію щодо неї, за винятком випадків, коли така держава не бажає або не здатна дійсно провести розслідування чи судовий розгляд; або якщо справа розслідувалася державою, яка має юрисдикцію щодо неї, і ця держава вирішила не притягати до відповідальності відповідну особу, за винятком випадків, коли таке рішення було прийнято внаслідок небажання або нездатності держави дійсно провести судове переслідування. Немає потреби оцінювати «небажання» або «нездатність» держави проводити розслідування або судове переслідування, якщо держава не проводила ані розслідування, ані судового переслідування як такого, а також не припинила провадження щодо конкретної особи, про яку йдеться, оскільки така бездіяльність робить справу прийнятною до розгляду Судом.¹⁶⁸

154. Згідно зі статтею 17(1)(а), питання полягає не лише в абстрактному «розслідуванні», а в тому, чи розслідується та сама справа як Судом, так і національною юрисдикцією.¹⁶⁹ Також було роз'яснено, що для визнання справи неприйнятною національне розслідування має бути реальним, конкретним та прогресивним і має охоплювати тих самих осіб та, по суті, ті самі дії, що й у провадженні перед Судом.¹⁷⁰

155. Слова «розслідується» означають вжиття заходів, спрямованих на з'ясування того, чи є ці підозрювані відповідальними за ті самі дії, що є предметом розгляду в Суді (допит

¹⁶⁷ Рішення відповідно до статті 15 Римського статуту про санкціонування розслідування ситуації в Ісламській Республіці Афганістан, Друга палата попереднього розгляду, 12 квітня 2019 р., ICC-02/17-33, п. 71.

¹⁶⁸ Рішення щодо клопотання Прокурора про видачу ордеру на арешт Аль-Хассана Аг Абдула Азіза Аг Мохамеда Аг Махмуда, Палата попереднього розгляду I, 22 травня 2018 р., ICC-01/12-01/18-35-Red2-tENG, п. 26.

¹⁶⁹ *Прокурор проти Вільяма Самоеї Рутто, Генрі Кіпроно Косгея та Джошуа Арапа Санга*, «Рішення щодо апеляції Республіки Кенія на рішення Другої попередньої палати від 30 травня 2011 року під назвою «Рішення щодо клопотання уряду Кенії про оскарження прийнятності справи відповідно до статті 19(2)(b) Статуту»», ICC-01/09-01/11-307, 30 серпня 2011 р., п. 38.

¹⁷⁰ Рішення відповідно до статті 15 Римського статуту про санкціонування розслідування ситуації в Ісламській Республіці Афганістан, Друга попередня палата, 12 квітня 2019 р., ICC-02/17-33, п. 72.

свідків або підозрюваних, збір документальних доказів або проведення криміналістичних експертиз). Сама лише готовність вжити таких заходів або розслідування щодо інших підозрюваних не є достатньою. Це пояснюється тим, що, якщо щодо підозрюваних, які є предметом розгляду в Суді, фактично не вживаються слідчі заходи, не можна стверджувати, що та сама справа (наразі) розслідується Судом та національною юрисдикцією, а отже, конфлікту юрисдикцій не існує. Якщо держава не розслідує певного підозрюваного через відсутність доказів, конфлікту юрисдикцій просто не існує, і немає підстав для визнання справи неприйнятною до розгляду в Суді.¹⁷¹

156. Фактори, перелічені у статті 17, також мають значення для рішення Прокурора про порушення розслідування відповідно до статті 53(1) Статуту або про звернення за дозволом на проведення розслідування *за власною ініціативою* відповідно до статті 15, а також для рішення про продовження судового переслідування відповідно до статті 53(2) Статуту.¹⁷²
157. Апеляційна палата постановила, що визначальними елементами конкретної справи, що розглядається Судом, є особа, зазначена в ордері на арешт, та діяння, що тягне за собою кримінальну відповідальність згідно зі Статутом, як це стверджується в ордері на арешт або повістці про явку, виданій відповідно до статті 58 Статуту, або в обвинуваченні, висунутому Прокурором та підтвердженому Палатою попереднього розгляду відповідно до статті 61 Статуту; і що, відповідно, «щоб така справа була визнана неприйнятною відповідно до статті 17(1)(а), національне розслідування має стосуватися тієї самої особи та, *по суті, тих самих дій*, що й у провадженні, яке розглядається Судом».¹⁷³
158. У цьому контексті організації, що подають звернення, зазначають, що Росія, як одна з держав, що має юрисдикцію щодо злочинів, описаних у зверненні, на скільки відомо організаціям, що подають звернення, не розпочала жодного розслідування цих подій. Кримінальні підозри, висунуті українською прокуратурою в рамках судових проваджень на сьогоднішній день, спрямовані проти шести осіб, усі з яких є колишніми працівниками пенітенціарної служби України.¹⁷⁴ Підозрювані, зазначені у повідомленні¹⁷⁵, є посадовими особами Російської Федерації. Вони, а також будь-які інші високопосадовці

¹⁷¹ *Прокурор проти Вільяма Самоеї Рутто, Генрі Кіпроно Косгея та Джошуа Арапа Санга*, «Рішення щодо апеляції Республіки Кенія на рішення Другої палати попереднього розгляду від 30 травня 2011 року під назвою «Рішення щодо клопотання уряду Кенії про оскарження прийнятності справи відповідно до статті 19(2)(b) Статуту», ICC-01/09-01/11-307, 30 серпня 2011 р., пп. 40 та 43.

¹⁷² *Прокурор проти Вільяма Самоеї Рутто, Генрі Кіпроно Косгея та Джошуа Арапа Санга*, «Рішення щодо апеляції Республіки Кенія на рішення Другої палати попереднього розгляду від 30 травня 2011 року під назвою «Рішення щодо клопотання уряду Кенії про оскарження прийнятності справи відповідно до статті 19(2)(b) Статуту», ICC-01/09-01/11-307, 30 серпня 2011 р., п. 38.

¹⁷³ Рішення щодо клопотання Прокурора про видачу ордера на арешт Аль-Хасана Аг Абдула Азіза Аг Мохамеда Аг Махмуда, Палата попереднього розгляду I, 22 травня 2018 р., ICC-01/12-01/18-35-Red2-tENG, п. 27.

¹⁷⁴ Розділ II(К) вище.

¹⁷⁵ Розділ III(F) нижче.

Російської Федерації, включаючи військовослужбовців, співробітників ФСВП, високопоставлених військових командирів та цивільних керівників, які наказували та здійснювали депортацію, на скільки відомо організаціям-авторам, не є фігурантами жодного внутрішнього судового провадження в Україні стосовно фактів та злочинів, зазначених у цьому повідомленні. Це можна пояснити, зокрема, відсутністю донедавна в кримінальному законодавстві України положень, що дозволяють притягати до відповідальності військових командирів та інших керівників. Відповідні положення були введені до Кримінального кодексу України (стаття 31¹) у жовтні 2024 року у зв'язку з ратифікацією Україною Римського статуту¹⁷⁶ відповідні положення були введені у жовтні 2024 року. Проте, з огляду на заборону законів, *що мають зворотну силу*, та ретроактивної криміналізації, закріплені в Конституції України (стаття 58)¹⁷⁷ та Кримінальному кодексі України (стаття 5 § 2),¹⁷⁸ вони не можуть слугувати підставою для притягнення до відповідальності військових командирів та інших керівників за дії, вчинені до набрання чинності цими змінами.¹⁷⁹ Відповідно, щодо цих осіб не існує конфлікту юрисдикцій, і стаття 17(1)(а) не робить справу неприйнятною за цією статтею.

159. Існуюче українське провадження порушено за статтею 438 Кримінального кодексу України («порушення законів і звичаїв війни»), широко сформульованою нормою, яка не охоплює весь спектр злочинів, передбачених Римським статутом.¹⁸⁰ Зокрема, українське кримінальне право на відповідний час не містить загальної норми щодо злочинів проти людяності. Звинувачення в рамках українського розслідування стосуються депортації та примусового переміщення ув'язнених як порушення законів війни; вони не стосуються

¹⁷⁶ Закон України від 09.10.2024 № 4012-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» (Закон України № 4012-IX від 9 жовтня 2024 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього), доступний за адресою: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#n10>.

¹⁷⁷ Конституція України [англійський переклад], доступна за адресою: <https://rm.coe.int/constitution-of-ukraine/168071f58b>.

¹⁷⁸ Кримінальний кодекс України [англійський переклад], доступний за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?lang=en#Text>.

¹⁷⁹ It appears that, prior to these amendments, high-ranking officials issuing the order could have been held responsible as accomplices to the offence (acting as principals or accessories), which would, however, limit the scope of such an investigation and would not constitute an adequate and comprehensive classification of their actions, thus preventing them from being held responsible

¹⁸⁰ Як зазначила HRMMU, «будуть потрібні подальші зміни та доповнення, щоб повністю привести кримінальне законодавство України у відповідність до Римського статуту, зокрема щодо положень про військові злочини та злочин агресії». З метою подальшої інтеграції Римського статуту у внутрішню законодавчу систему 2 вересня 2024 року у Верховій Раді було зареєстровано два законопроекти: проект Закону України «Про кримінальну відповідальність за міжнародні злочини» (реєстраційний № 11538) та проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про кримінальну відповідальність за міжнародні злочини» (реєстраційний № 11539). Див.: УВКПЛ, Звіт про ситуацію з правами людини в Україні, 1 вересня – 30 листопада 2024 р., с. 23, доступний за посиланням: <https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-02/2024-12-31%20OHCHR%2041st%20periodic%20report%20on%20Ukraine.pdf>.

незаконного утримання під вартою, яке почалося з моменту окупації, триваючого утримання в ізоляції в Росії, ретроактивного застосування кримінальної юрисдикції як форми незаконного позбавлення волі та порушення МПП, або імміграційного затримання, яке відбулося після звільнення. Отже, дії, описані в цьому повідомленні та представлені в Управлінні, є істотно ширшими за ті, що охоплені українським судовим провадженням.

160. Організації, що подають заяву, зазначають (¹⁸¹), відповідно до пункту 156 Політики Офісу прокурора, що Статут не містить вимоги про те, щоб у національних судових процесах використовувалися ті самі юридичні терміни, що й у Суді. Однак, якщо матеріально-правовий обсяг внутрішніх звинувачень виключає цілі категорії діянь, що становлять злочини за Римським статутом, зокрема злочини проти людяності за статтею 7(1)(d) та (e), і якщо ці злочини можна приписати особам, які взагалі не охоплені внутрішнім судовим провадженням, не можна стверджувати, що внутрішнє судове провадження становить «ту саму справу» перед Судом, ані щодо осіб, ані щодо діянь.
161. Стаття 17(3) Статуту передбачає, що держава «не може» провести справжнє судове провадження, коли вона «не може доставити обвинуваченого або отримати необхідні докази та свідчення, або з інших причин не може провести своє судове провадження». Таким чином, підозрювані, зазначені у повідомленні, є високопосадовцями Російської Федерації. Жоден з них не перебуває на території України, і вони також не підлягають екстрадиції до України згідно з жодним чинним договором. Україна не має механізму, за допомогою якого могла б примусити російських федеральних міністрів, високопосадовців ФСВП або депутатів Державної Думи з'явитися перед її судами. Комітет ООН проти катувань у своїх Заключних зауваженнях щодо сьомого періодичного звіту України, прийнятих 30 квітня – 1 травня 2025 року¹⁸² (п. 19), зазначив низку факторів, що перешкоджають притягненню до відповідальності за військові злочини, вчинені в Україні:

Відзначаючи зусилля держави-учасниці щодо створення спеціалізованих підрозділів для розслідування воєнних злочинів у Генеральній прокуратурі та Національній поліції, на додаток до компетенції Служби державної безпеки у цій сфері ..., Комітет висловлює занепокоєння щодо перешкод, з якими стикаються жертви на шляху до справедливості, та пануючої безкарності за ці порушення, головним чином через відсутність або обмеженість потенціалу та практичної можливості національних органів влади отримати доступ до окупованої території, втрати важливих доказів та труднощів з перевіркою наявних доказів відповідно до національного законодавства, а також обмежених можливостей системи кримінального правосуддя розглядати понад 160 000 задокументованих військових злочинів, серед інших питань. Комітет також стурбований повідомленнями про велику кількість (95 %) кримінальних проваджень щодо військових злочинів,

¹⁸¹ Офіс прокурора, Політика щодо комплементарності та співпраці, квітень 2024 р., п. 156, доступно за посиланням: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-04/2024-comp-policy-eng.pdf>

¹⁸² КП ООН, Заключні зауваження щодо сьомої періодичної доповіді України, доступно за посиланням: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CAT%2FC%2FUKR%2FCO%2F7&Lang=en.

що проводяться *заочно*, недостатніми гарантіями справедливого судочинства, внутрішнім переміщенням багатьох жертв та свідків і неефективною інфраструктурою для надання їм належної допомоги. Крім того, Комітет із занепокоєнням відзначає отриману інформацію про виклики, з якими стикаються цивільні особи, які повернулися після утримання окупаційними органами Російської Федерації, у визнанні їхнього статусу жертв та доступі до ефективних засобів правового захисту, хоча й високо оцінює ефективні механізми та засоби правового захисту, що діють для повернутих українських військовополонених. ... Він також стурбований втратою державою-учасницею контролю над кількома пенітенціарними установами на окупованій території з 2014 року, переведенням ув'язнених до Російської Федерації та труднощами з визначенням точних цифр щодо таких переведень, випадками катувань або жорстокого поводження під час або після такого переведення та впливом на їхні сім'ї.

162. Матеріальні докази щодо передбачуваних злочинів, як видається, знаходяться переважно в Росії або на контрольованих Росією окупованих територіях України, зокрема в установах ФСВП у Краснодарі, , Волгограді, Ростові та Мордовії, а також у Криму. Інституційні записи ФСВП, документація щодо конвоїв, накази та дозволи Міністерства юстиції наразі недоступні для українських слідчих органів. З жертвами, які залишаються під вартою в Росії – їхня кількість станом на дату цього повідомлення оцінюється в кілька сотень – українські слідчі не можуть провести допити. Свідки, які повернулися до України, були офіційно визнані жертвами у внутрішньому судовому процесі, але структурна асиметрія розслідування, в якому доказова база знаходиться на території держави, що вчинила злочини, значно обмежує здатність України проводити судові процеси в повному обсязі.
163. Як зазначалося вище, кримінальне законодавство України не повністю включає злочини, передбачені Римським статутом. Положення про командну відповідальність, введені в жовтні 2024 року (стаття 311 Кримінального кодексу України), не можуть застосовуватися ретроактивно до дій, що відбулися до їхнього прийняття, на підставі конституційної заборони законів, що мають зворотну силу (стаття 58 Конституції України та стаття 5(2) Кримінального кодексу). Цю правову прогалину неможливо усунути за допомогою внутрішніх судових процедур щодо подій, що відбулися до жовтня 2024 року, до яких належать усі дії, описані в цьому повідомленні.
164. У сукупності ці правові та фактичні обставини свідчать про те, що Україна, хоча й має намір проводити розслідування, не здатна здійснити справжнє та всебічне розслідування та судове переслідування злочинів та осіб, визначених у цьому повідомленні, у значенні статті 17(1)(a) та (3) Статуту.
165. Відповідно до Політики Прокуратури щодо комплементарності та співпраці,¹⁸³ «її метою [є] утвердження себе як глобального центру міжнародного кримінального правосуддя ... тісно співпрацюючи з країнами, де склалися відповідні ситуації, та іншими державами, механізмами притягнення до відповідальності та іншими відповідними партнерами для

¹⁸³ Офіс прокурора, Політика щодо комплементарності та співпраці, квітень 2024 р., с. 6, доступно за посиланням: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-04/2024-comp-policy-eng.pdf>.

забезпечення скоординованих та ефективних зусиль, спрямованих на усунення прогалин у притягненні до відповідальності за основні міжнародні злочини». Офіційне приєднання України до системи Римського статуту позиціонує розслідування МКС не як нав'язану ззовні заміну внутрішньої відповідальності, а як вершину багаторівневої архітектури відповідальності, в якій українські та МКС-процедури стосуються різних рівнів відповідальності: безпосередніх виконавців та співучасників, які перебувають у межах внутрішньої юрисдикції, та посадових осіб командного рівня, які ініціювали та контролювали депортацію.

166. У Політиці Офісу підтверджується, що «навіть у випадках, коли Офіс проводить розслідування та здійснює судове переслідування у конкретній ситуації, він розглядає свою діяльність як таку, що має інформаційний характер та є частиною ширшого спектру заходів, які можуть здійснюватися різними суб'єктами, відповідальними за забезпечення підзвітності».¹⁸⁴ Розпочате Офісом розслідування щодо дій, описаних у цьому повідомленні, не замінить і не зменшить значення судових процесів в Україні, а навпаки – посилить їх, шляхом отримання доказів, аналізу та результатів розслідування, які можуть бути передані українським органам влади відповідно до статті 93(10) Статуту; шляхом встановлення правової бази для відповідальності командування, яку внутрішнє законодавство наразі не може забезпечити; та шляхом демонстрації незмінної актуальності та залученості МКС до ситуації в Україні, що виходить за межі справ, які вже розглядаються Судом. У цьому контексті ратифікація Статуту Україною та наявність активних внутрішніх проваджень підкріплюють, а не унеможливають здійснення юрисдикції Суду.
167. Відповідно до Політики Офісу прокурора, принцип «Якщо держави беруть на себе відповідальність, Офіс відступає»¹⁸⁵ також застосовується у зворотному напрямку: коли держава не в змозі ідентифікувати осіб, які несуть найбільшу відповідальність, через структурні обмеження, що не є тимчасовими чи випадковими, а відображають тривалі правові, процедурні та юрисдикційні прогалини, Офіс отримує повноваження на проведення розслідування. Ця прогалина впливає зі структурних обмежень того, чого може досягти будь-яка внутрішня юрисдикція без співпраці з Росією.
168. Організації, що подають заяву, однозначно підтримують продовження та поглиблення внутрішнього розслідування в Україні та визнають його значні досягнення на сьогоднішній день. Однак організації, що подають заяву, вважають, що наявність триваючого кримінального розслідування та судового переслідування конкретних осіб в Україні у зв'язку з примусовим переміщенням/депортацією затриманих з Херсона не

¹⁸⁴ Там само, п. 36.

¹⁸⁵ Там само, п. 4.

заважає Прокурору та Суду розглядати цю справу, зокрема в частині, що стосується відповідальності посадових осіб Російської Федерації.

(b) *Серйозність*

169. Справа також може бути визнана неприйнятною відповідно до статті 17(1)(d) Римського статуту, якщо вона не має «достатньої тяжкості, щоб виправдати подальші дії Суду». Оцінка тяжкості передбачає «загальну оцінку (загального характеру та сумісну з тим фактом, що розслідування ще не розпочато) того, чи охоплюють групи осіб, які, ймовірно, стануть об'єктом розслідування, тих, хто може нести найбільшу відповідальність за передбачувані вчинені злочини». Серйозність також має «оцінюватися як з «кількісної», так і з «якісної» точки зору, а такі фактори, як характер, масштаб та спосіб вчинення передбачуваних злочинів, а також їхній вплив на жертв, є показниками серйозності конкретної справи».¹⁸⁶

- «Масштаб злочинів» загалом стосується кількості жертв; «характер злочинів... пов'язаний із відносною тяжкістю можливих правових кваліфікацій очевидних фактів, *тобто* злочинів, які переслідуються або можуть переслідуватися»;
- «Спосіб вчинення» стосується, *серед іншого*, засобів та методів, застосованих винуватцями, наявності попереднього наміру, заздалегідь розробленого умисного плану або політики, системного характеру злочинів, елементів особливої жорстокості та бруталності та рівня насильства, застосованого проти жертв, спроби приховати злочин;
- «Вплив злочинів» стосується того, як життя жертв та їхніх сімей було порушене внаслідок передбачуваних злочинів, «фізичної, психологічної або емоційної шкоди, заподіяної прямим та непрямим жертвам», яку «не можна недооцінювати і яка не потребує доповнення більш загальним впливом цих злочинів, що виходить за межі того, що зазнали жертви». Хоча міркування щодо впливу злочинів, що виходять за межі страждань жертв, можуть бути доречними для підтвердження висновку про достатню тяжкість, не вимагається, щоб будь-який такий вплив, не кажучи вже про «значний», був помітним настільки, щоб його відсутність могла бути врахована як така, що переважає значний вплив злочинів на жертв і, зрештою, заперечує достатню тяжкість».¹⁸⁷

¹⁸⁶ Рішення щодо клопотання Союзу Коморських Островів про перегляд рішення Прокурора про відмову у порушенні розслідування, Палата попереднього розгляду № 1, 16 липня 2015 р., ІСС-01/13-34, пп. 21 та наступні.

¹⁸⁷ Рішення щодо клопотання Союзу Коморських Островів про перегляд рішення Прокурора про відмову у порушенні розслідування, Перша палата попереднього розгляду, 16 липня 2015 р., ІСС-01/13-34, пп. 21 та наступні.

170. 17 березня 2023 року Друга попередня палата МКС видала ордери на арешт двох осіб у контексті ситуації в Україні: пана Володимира Володимировича Путіна, Президента Російської Федерації, та пані Марії Олексіївни Лвової-Белової, уповноваженої з прав дитини при Адміністрації Президента Російської Федерації. На підставі клопотань прокуратури від 22 лютого 2023 року Друга попередня палата визнала, що існують обґрунтовані підстави вважати, що кожен підозрюваний несе відповідальність за військовий злочин у вигляді незаконної депортації населення (дітей) та незаконного переміщення населення (дітей) з окупованих територій України до Російської Федерації, що завдає шкоди українським дітям.¹⁸⁸
171. 12 березня 2026 року Офіс прокурора розпочав розслідування ситуації в Литві / Білорусі у зв'язку з імовірними злочинами проти людяності, такими як депортація (стаття 7(1)(d) Статуту), які, як стверджується, були вчинені білоруськими властями проти опозиціонерів уряду. Прокуратура наголосила, що, зокрема, потенційні справи мають достатню тяжкість з огляду на їхній великий масштаб, характер та спосіб вчинення.¹⁸⁹
172. Це рішення демонструє, що незаконна депортація цивільних осіб, особливо вразливих груп, досягає рівня тяжкості, необхідного для втручання Суду. Рішення Другої попередньої палати також має велике значення для ситуації, описаної в цьому поданні, оскільки обидва «напрямки» депортацій, визначені в справі – ті, що спрямовані проти дітей, та ті, що спрямовані проти ув'язнених осіб – найімовірніше, є частиною єдиної, широкомасштабної кампанії депортації, організованої та координованої на найвищому рівні російського уряду. Це, у свою чергу, вимагає їхнього всебічного та єдиного розслідування.
173. Як стверджується нижче, дії, описані в цьому повідомленні, підпадають як під військовий злочин незаконної депортації та незаконного ув'язнення, так і під злочин проти людяності у вигляді депортації або примусового переселення населення та ув'язнення або іншого серйозного позбавлення фізичної свободи з порушенням основних норм міжнародного права (статті 8(2)(a)(vii) та 7(1)(d) і (e) Статуту). Ці дії відбувалися в рамках загальної депортації українських цивільних осіб силами Російської Федерації з окупованої території України.¹⁹⁰ Вони торкнулися близько 1 800 безпосередніх жертв, а також їхніх сімей та близьких – тобто непрямих жертв. З огляду на добре організований

¹⁸⁸ МКС, «Україна», доступно за адресою: <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine>.

¹⁸⁹ Офіс Прокурора МКС, «Ситуація в Республіці Литва / Республіці Білорусь. Підсумок результатів попереднього розгляду», березень 2026 р., доступно за посиланням: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2026-03/Summary-of-findings-Situation-Lithuania-Belarus.pdf>

¹⁹⁰ ОБСЄ, Спостереження місії експертів, створеної в рамках Московського механізму. Звіт про порушення та зловживання міжнародним гуманітарним правом та правом у сфері прав людини, військові злочини та злочини проти людяності, пов'язані з довільним позбавленням волі українських цивільних осіб Російською Федерацією, с. 67–68, 19 квітня 2024 р., доступно за посиланням: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/4/567367.pdf>.

характер цих дій та короткий проміжок часу, протягом якого вони здійснювалися, вони були результатом заздалегідь розробленого навмисного плану або політики російських властей. Переселення здійснювалося в атмосфері страху, і численні жертви зазнали прямого фізичного насильства, жорстокого поводження та тортур.

174. Незаконне утримання під вартою в умовах окупації, масові перевезення між місцями ув'язнення в окупованій частині Херсонської області, регулярні побиття та приниження, життя в тісних тюремних умовах, без належного доступу до їжі та ліків і в атмосфері невизначеності щодо своєї долі, перевезення за кількисот кілометрів від дому та утримання в Росії в ізоляції від зовнішнього світу сукупно вселили страх, тривогу та почуття неповноцінності у депортованих українських ув'язнів, повторно травмуючи і без того вкрай вразливу групу людей. Ці фактори також вплинули на їхні сім'ї та близьких, які часто не мали можливості отримати будь-яку інформацію про місцеперебування та стан своїх родичів, поговорити з ними або отримати від них листи, не кажучи вже про відвідування їх у Росії чи окупованому Криму.
175. На думку організацій, що подали заяву, сукупність вищезазначених обставин дозволяє зробити висновок, що передбачувані дії досягли рівня «достатньої тяжкості», що робить справу прийнятною відповідно до статті 17(1)(d) Римського статуту.
- (с) *Інтереси правосуддя*
176. При відкритті розслідування та проведенні оцінки справи з точки зору статей 15 та 53(1) Статуту Прокурор зобов'язаний, *серед іншого*, розглянути, чи *не* суперечитиме розслідування «інтересам правосуддя».
177. «Стаття 53(1) Статуту сформульована у негативній формі – Прокурор повинен розглянути, чи існують «підстави вважати, що розслідування не відповідатиме інтересам правосуддя», і не зобов'язаний ствердно визначати, що розслідування відповідатиме інтересам правосуддя...» (підкреслення додано). Висновок про несумісність справи та/або розслідування з інтересами правосуддя має бути ретельним, обґрунтованим та базуватися на інформації, здатній його підтвердити. По-третє, ця оцінка має враховувати тяжкість злочинів та інтереси жертв, як їх висловлюють самі жертви.¹⁹¹
178. З огляду на тяжкість злочинів, описаних у цьому Повідомленні, та їхній вплив на прямих і непрямих жертв, описаних вище, організації-автори вважають, що розслідування дій, описаних у цьому Повідомленні, відповідатиме «інтересам правосуддя» у значенні статті 53(1) Статуту. Наскільки відомо організаціям, що подають звернення, немає інших

¹⁹¹ Рішення щодо апеляції на рішення про санкціонування розслідування ситуації в Ісламській Республіці Афганістан, ІСС-02/17-138, 5 березня 2020 р., Рішення Апеляційної палати, п. 49.

підстав та інформації, які б дозволяли зробити обґрунтований висновок про те, що розслідування дій, описаних у зверненні, не відповідатиме інтересам правосуддя.

iii. Складові злочину

(a) Незаконна депортація або переміщення

179. Згідно з звичаєвим міжнародним гуманітарним правом, «сторони міжнародного збройного конфлікту не можуть депортувати або примусово переміщувати цивільне населення окупованої території, повністю або частково, за винятком випадків, коли цього вимагає безпека відповідних цивільних осіб або нагальні військові причини».¹⁹² Незаконна депортація та/або переміщення цивільних осіб може становити злочин проти людяності або військовий злочин згідно з Римським статутом. По-перше, якщо це вчинено в контексті міжнародного збройного конфлікту, примусове переміщення або депортація цивільних осіб може становити військовий злочин «незаконної депортації та переміщення», що є «серйозним порушенням Женевських конвенцій» (стаття 8(2)(a)(vii) Римського статуту). Відповідно до «Елементів злочинів» Суду,¹⁹³ злочин незаконної депортації та переміщення вимагає, щоб:
1. Винуватець депортував або перемістив одну або більше осіб до іншої держави або в інше місце.
 2. Така особа або особи перебували під захистом однієї або кількох Женевських конвенцій 1949 року.
 3. Виконавець був обізнаний з фактичними обставинами, що встановлювали цей захищений статус.
 4. Дії відбувалися в контексті міжнародного збройного конфлікту та були пов'язані з ним.
 5. Винуватець був обізнаний з фактичними обставинами, що підтверджували існування збройного конфлікту.
180. Це також може підпадати під військовий злочин «іншого серйозного порушення законів та звичаїв, що застосовуються у міжнародному збройному конфлікті, у встановлених рамках міжнародного права, а саме... депортації або переселення всього населення або його частини з окупованої території в межах цієї території або за її межі» (стаття 8(2)(b)(viii) Римського статуту). Відповідно до «Елементів злочинів», жертви злочину, передбаченого статтею 8(2)(b)(viii), на відміну від примусового переміщення або депортації, передбачених статтею 8(2)(a)(vii), не повинні мати статусу «осіб, що перебувають під захистом» згідно з Женевськими конвенціями, що робить цю заборону більш універсально застосовною.
181. По-друге, якщо це вчинено в рамках широкомасштабного або системного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням такого нападу, примусове переміщення та депортація населення можуть становити злочин проти людяності, заборонений статтею 7(1)(d) Римського статуту, який визначається як

¹⁹² База даних МКЧХ з звичаєвого міжнародного гуманітарного права, норма 129, доступна за посиланням: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule129>.

¹⁹³ Елементи злочинів, опубліковано Міжнародним кримінальним судом, доступно за посиланням: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf>.

примусове переміщення відповідної особи шляхом вигнання або інших примусових дій з території, на якій вона законно перебуває, без підстав, дозволених міжнародним правом. Як зазначила Друга попередня палата, «депортація або примусове переміщення населення є злочином відкритого характеру», що означає, що «виконавець може вчинити кілька різних дій, які можуть становити «вигнання або інші примусові дії». Це означає, що в даному контексті різні види поведінки можуть, якщо їх встановлено на відповідному рівні, кваліфікуватися як «вигнання або інші примусові дії» для цілей злочину проти людяності у вигляді депортації, включаючи позбавлення основних прав, вбивство, сексуальне насильство, тортури, насильницьке зникнення, знищення та грабунок.¹⁹⁴

182. Хоча депортація та примусове переміщення є злочинами, пов'язаними з примусовим переміщенням населення, і тому мають спільні риси, «у міжнародному звичаєвому праві ці два поняття *не* є синонімами. Як неодноразово підтверджувала Апеляційна палата МТКЮ, юридична відмінність між депортацією та примусовим переміщенням полягає в тому, що депортація передбачає «примусове переміщення [...] через *де-юре* державний кордон або, за певних обставин, *де-факто* кордон», тоді як примусове переміщення — ні. Дійсно, фактично депортація часто означає, що жертва не лише змушена покинути державу, в якій вона законно перебуває, але й *в'їхати* в іншу».¹⁹⁵ Згідно з тлумаченням Римського статуту прокурором, схваленим палатою Суду, важлива суттєва відмінність між «переселенням» та «депортацією»

«17. ... втілює в життя різні цінності, що захищаються цими двома злочинами. Хоча обидва вони захищають право осіб «жити у своїх громадах та домівках», депортація *також* захищає ще один набір важливих прав: право осіб жити в конкретній державі, в якій вони перебували на законних підставах – що означає життя в рамках певної культури, суспільства, мови, системи цінностей та правових гарантій. Навіть якщо обставини, в яких перебували жертви у країні походження, були далеко не ідеальними, вони все одно, як правило, будуть кращими, ніж ті, що доступні їм у державі, до якої їх незаконно депортують. Такі жертви, як правило, не поділятимуть культури, не розмовлятимуть мовою та не користуватимуться правами громадян держави, до якої їх переміщено. Вони будуть змушені жити в іноземній державі, підкорятися іноземним законам та владі, не маючи жодної ролі в процесі прийняття політичних рішень. Вони не лише будуть позбавлені дому та найближчої громади, але й змушені стануть біженцями з усіма наслідками, які такий статус тягне за собою».¹⁹⁶

183. Іншим наслідком цього розрізнення є те, що «злочин депортації не вважається завершеним, доки жертва не буде змушена перетнути *де-юре* або *де-факто* міжнародний кордон. Натомість злочин примусового переміщення вважається завершеним у той момент, коли жертва переміщується з місця, де вона перебуває законно, до іншого місця».¹⁹⁷

¹⁹⁴ Рішення щодо «Прохання обвинувачення про винесення ухвали щодо юрисдикції відповідно до статті 19(3) Статуту», Палата попереднього розгляду № 1 МКС, 6 вересня 2018 р., ICC-RoC46(3)-01/18-37.

¹⁹⁵ Прохання прокуратури про винесення рішення щодо юрисдикції відповідно до статті 19(3) Статуту, п. 16, з подальшими посиланнями, ICC-RoC46(3)-01/18-1, 9 квітня 2018 р. (задоволено Палатою 6 вересня 2018 р.).

¹⁹⁶ Там само, п. 17.

¹⁹⁷ Там само, п. 26.

184. Як зазначив МТКЮ, *mens rea* злочину примусового переміщення/депортації не вимагає наміру перемістити особу назавжди.¹⁹⁸
185. Що стосується *actus reus*, відповідно до «Елементів злочинів», «термін «насилено» не обмежується фізичною силою, але може включати погрозу застосування сили або примусу, наприклад, спричинену страхом насильства, примусом, утриманням під вартою, психологічним гнобленням або зловживанням владою щодо такої особи чи осіб або іншої особи, або шляхом використання примусових обставин». Відсутність справжнього вибору може бути виведена, серед іншого, з погроз та залякувань, спрямованих на те, щоб позбавити цивільне населення можливості реалізувати свою вільну волю.¹⁹⁹ З цього випливає, що навіть у ситуаціях, коли особа «дає згоду на своє переміщення або навіть просить про це», таке переміщення все одно може вважатися «примусовим», якщо ця згода не надана «добровільно та в результаті вільної волі особи, оціненої з урахуванням обставин конкретного випадку».²⁰⁰
- (b) *Незаконне утримання*
186. Довільне позбавлення волі є несумісним з вимогою гуманного поводження з усіма цивільними особами та особами, які не беруть участі в бойових діях.²⁰¹ Воно може становити серйозне порушення IV Женевської конвенції (стаття 147 IV Женевської конвенції) та військовий злочин «незаконного утримання під вартою» (стаття 8(2)(a)(vii) Римського статуту), якщо вчинено проти особи (осіб), яка (які) перебуває (перебувають) під захистом однієї або кількох Женевських конвенцій, якщо винуватець утримував або продовжував утримувати одну або більше осіб у певному місці, якщо винуватець був обізнаний з фактичними обставинами, що встановлювали цей захищений статус, якщо дія відбувалася в контексті міжнародного збройного конфлікту та була пов'язана з ним, і якщо винуватець був обізнаний з фактичними обставинами, що встановлювали існування збройного конфлікту (Елементи злочинів).
187. Апеляційна палата МТКЮ зазначила, що затримання або утримання цивільних осіб буде незаконним за таких двох обставин: (i) коли цивільна особа або цивільні особи були затримані з порушенням статті 42 Женевської конвенції IV, тобто вони затримані без розумних підстав вважати, що безпека держави, яка їх затримала, робить це абсолютно необхідним; та (ii) коли процедурні гарантії, передбачені статтею 43 Женевської

¹⁹⁸ Рішення апеляційної інстанції, МТКЮ, Міломір Стакіч (IT-97-24-A), п. 317, 22 березня 2006 р.

¹⁹⁹ Прокурор проти Сіміча, МТКЮ, IT-95-9-T, Рішення, 17 жовтня 2003 р.

²⁰⁰ МТКЮ, Прокурор проти Радована Караджича, IT-95-5/18-T, Рішення, 24 березня 2016 р., пп. 488–490; МТКЮ, Справа «Прокурор проти Налетіліча та Мартіновича», IT-98-34-T, Рішення, 31 березня 2003 р., п. 519; Справа «Прокурор проти Властіміра Дордевіча», IT-05-87/1-A, Рішення, 27 січня 2014 р., п. 27

²⁰¹ База даних МКЧХ з звичаєвого МГП, норма 99, доступна за адресою: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule99>.

конвенції IV, не дотримуються стосовно затриманих цивільних осіб, навіть якщо їхнє початкове затримання могло бути виправданим.²⁰²

188. Незаконне та/або довільне затримання також може становити злочин проти людяності у формі «ув'язнення або іншого серйозного позбавлення фізичної свободи з порушенням основних норм міжнародного права», якщо воно вчинене «у рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням такого нападу» (стаття 7(1)(е) Римського статуту). Відповідно до «Елементів злочинів», для цього необхідно, щоб:

1. Винуватець ув'язнив одну або більше осіб або іншим чином суворо позбавив одну або більше осіб фізичної свободи.
2. Тяжкість діяння була такою, що становила порушення основних норм міжнародного права.
3. Виконавець був обізнаний з фактичними обставинами, що встановлювали тяжкість діяння.
4. Дії були вчинені в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення.
5. Виконавець знав, що це діяння було частиною або мало на меті стати частиною широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення.

189. Злочин ув'язнення або іншого серйозного позбавлення фізичної свободи, у значенні статті 7(1)(е) Статуту, вчиняється, коли: (і) винуватець ув'язнив одну або більше осіб або іншим чином серйозно позбавив одну або більше осіб фізичної свободи; та (іі) тяжкість діяння була такою, що порушувала основоположні норми міжнародного права. Важливо, що таке позбавлення фізичної свободи має порушувати основоположні норми міжнародного права, тобто особа повинна бути позбавлена фізичної свободи без належного судового розгляду. Дії порушують основоположні норми міжнародного права, якщо, наприклад, відсутні правові підстави для затримання особи або особі відмовлено у будь-яких процесуальних правах.²⁰³

(с) *Контекстуальний елемент – збройний конфлікт*

190. Як зазначив Суд, «щоб дія вважалася військовим злочином, необхідно встановити її зв'язок із відповідним збройним конфліктом. Вимога щодо наявності такого зв'язку слугує для відмежування військових злочинів від злочинів, які слід розглядати як суто внутрішні, та запобігає визнанню випадкових або ізольованих кримінальних інцидентів військовими злочинами. ... Поведінка винуватця не обов'язково має відбуватися в рамках бойових дій або в час чи в місці, де фактично відбувалися бойові дії, але вона має бути тісно пов'язана з бойовими діями або стосуватися контролю, який здійснює відповідна сторона конфлікту над певною частиною території. Існування збройного конфлікту повинно, як мінімум, відігравати істотну роль у здатності винуватця вчинити злочин, у рішенні його вчинити, у меті вчинення або у способі, яким злочин було вчинено,

²⁰² Кордіч і Черкез (IT-95-14/2), МТКЮ, Апеляційний вирок, 17 грудня 2004 р., п. 73.

²⁰³ Рішення відповідно до статті 15 Римського статуту про санкціонування розслідування ситуації в Республіці Бурунді, ICC-01/17-X-9-US-Exp, 25 жовтня 2017 р., п. 68.

оскільки, як зазначено у справі « », «те, що в кінцевому рахунку відрізняє військовий злочин від суто внутрішнього правопорушення, полягає в тому, що військовий злочин формується або залежить від середовища – збройного конфлікту – в якому він вчиняється».²⁰⁴

(d) *Контекстуальний елемент – широкомасштабний або систематичний напад на цивільне населення*

191. Щоб вважатися злочином проти людяності відповідно до статті 7 Римського статуту, дія «повинна бути вчинена в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням такого нападу». У документі «Елементи злочинів» зазначено, що «“напад, спрямований проти цивільного населення” ... є ... лінією поведінки, що передбачає багаторазове вчинення дій, зазначених у пункті 1 статті 7 Статуту, проти будь-якого цивільного населення, відповідно до політики держави чи організації щодо вчинення такого нападу або з метою її реалізації. Ці дії не обов’язково мають становити військовий напад. Вважається, що «політика щодо вчинення такого нападу» вимагає, щоб держава чи організація активно сприяла чи заохочувала такий напад проти цивільного населення».
192. Вимога, щоб ці дії були частиною «послідовності дій», вказує на те, що стаття 7 має на меті охопити серію або загальний хід подій, на відміну від простого сукупності випадкових або ізольованих дій. «Багаторазове вчинення дій» встановлює кількісний поріг, що передбачає певну кількість дій, які входять до складу поведінки. Поведінка повинна бути «спрямована проти будь-якого цивільного населення», а саме колективу, на відміну від окремих цивільних осіб.²⁰⁵ Альтернативні кваліфікатори «широкомасштабний» або «систематичний» слугують для характеристики самого «нападу». Термін «широкомасштабний» вказує на масштабність нападу та кількість осіб, проти яких він спрямований. Оцінка того, чи є напад широкомасштабним, не є виключно кількісною чи географічною, а має здійснюватися на основі всіх відповідних фактів справи. Термін «систематичний» відображає організований характер насильницьких дій, часто вказуючи на наявність «схем злочинів» та малої ймовірності їх випадкового чи випадкового виникнення.²⁰⁶
193. Однак, як зазначила Апеляційна палата, це не означає, що Суд повинен враховувати сукупність діяльності та військових операцій держави або організації з метою

²⁰⁴ *Ситуація в Демократичній Республіці Конго у справі «Прокурор проти Боско Нтаганди»*, МКС, Судова палата VI, 8 липня 2019 р., ICC-01/04-02/06-2359, п. 731

²⁰⁵ Рішення щодо клопотання Прокурора про надання дозволу на проведення розслідування відповідно до статті 15(3) Статуту

Перша попередня палата МКС, 15 вересня 2021 р., ICC-01/21-12, пп. 73 та 74.

²⁰⁶ Рішення щодо клопотання Прокурора про надання дозволу на проведення розслідування відповідно до статті 15(3) Статуту

Перша попередня палата МКС, 15 вересня 2021 р., ICC-01/21-12, пп. 79 та 80.

встановлення того, що мала місце «лінія поведінки, що передбачає багаторазове вчинення дій, зазначених у [статті 7,] пункті 1», або що напад *був спрямований проти цивільного населення* [...]. Такі висновки можна зробити шляхом аналізу обставин та способу вчинення злочинних дій. Для цього не обов'язково враховувати інші військові операції чи ширшу діяльність відповідної держави або організації, включаючи діяльність, що не пов'язана із вчиненням злочинів. Один інцидент або операція, під час яких вчинено численні злочини, можуть становити злочин проти людяності, за умови наявності відповідних контекстуальних елементів.²⁰⁷

194. Цивільне населення має бути основною ціллю нападу, а не випадковою його жертвою. Наявність серед цивільного населення осіб, які не підпадають під визначення «цивільних осіб», не позбавляє це населення його цивільного характеру. Крім того, хоча напад повинен бути спрямований проти цивільного населення, не вимагається, щоб окремі жертви злочинів були цивільними особами; згідно з «Елементами злочинів», вони повинні бути лише «особами». Нарешті, має бути також достатній зв'язок із нападом на «цивільне» населення.²⁰⁸

iv. Поєднання військових злочинів та злочинів проти людяності

195. Як зазначила Судова палата Суду, «законодавчі контекстуальні елементи злочинів, розглянуті окремо, охоплюють окремі інтереси, що захищаються відповідними інкримінуючими положеннями Статуту. ...воєнні злочини надають захист у кримінальному праві особам під час збройного конфлікту, тоді як злочини проти людяності захищають осіб у разі широкомасштабного та систематичного нападу на цивільне населення. Таким чином, ці дві групи злочинів відображають (частково) різні форми злочинності, оскільки вони доповнюють, з точки зору захищених інтересів, інкримінування окремих «конкретних» злочинів – які, у свою чергу, є відмінними залежно (також) від відповідних контекстуальних елементів. За цих обставин не можна стверджувати, що будь-яка з цих двох груп злочинів будь-яким чином підпадає під іншу або поглинається нею. Відповідно, ... поєднання аналогічних злочинів проти людяності та воєнних злочинів є допустимим».²⁰⁹

196. На підставі цього зазначення та з урахуванням наведених вище аргументів організації, що подали це повідомлення, вважають, що дії, описані в цьому повідомленні, дають підстави для суміщення відповідного військового злочину та злочину проти людяності і

²⁰⁷ Оприлюднена відредагована версія Рішення щодо апеляцій пана Боско Нтагани та Прокурора на рішення Судової палати VI від 8 липня 2019 року під назвою «Рішення», Апеляційна палата МКС, 30 березня 2021 року, ICC-01/04-02/06-2666-Red, пункт 431.

²⁰⁸ Рішення щодо клопотання Прокурора про надання дозволу на проведення розслідування відповідно до статті 15(3) Статуту

Перша палата попереднього розгляду МКС, 15 вересня 2021 р., ICC-01/21-12, пп. 73 та 74.

²⁰⁹ Судова палата IX, 4 лютого 2021 р., ICC-02/04-01/15-1762-Red, пп. 2820–21.

можуть бути одночасно кваліфіковані як за статтею 8(2)(a)(vii), так і за статтею 7(1)(d) та (e) Статуту.

Н. Кваліфікація фактів справи як злочинів за Римським статутом

і. Застосування норм міжнародного права у сфері прав людини до фактів справи

197. Утримання ув'язнених з Херсона стало свавільним і незаконним з точки зору міжнародного права у сфері прав людини (стаття 9 Загальної декларації прав людини та стаття 9, пункти 1 і 2, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права) з того моменту, як відповідні виправні установи Херсонської та Миколаївської областей України опинилися під російською окупацією. Усі ув'язнені, переведені з Херсона, утримувалися виключно на підставі кримінальних вироків, винесених незалежними українськими судами до анексії. Окупація виправних установ Херсонської та Миколаївської областей зробила їхнє утримання незаконним, оскільки окупаційні сили не мали підстав продовжувати утримання засуджених ув'язнених. Так само їхнє примусове переведення до виправних установ у Росії та утримання там також не мало жодних правових підстав і, отже, становило довільне затримання (див. Загальний коментар № 35 Комітету з прав людини (CCPR/C/GC/35) від 16 грудня 2014 року, § 11). Ситуація ускладнювалася нелюдським поведінням, якому піддавалися затримані, відсутністю судового контролю за їхнім утриманням після окупації, відмовою у спілкуванні із зовнішнім світом і, зокрема, з їхніми сім'ями (Принципи 1, 2, 4, 15, 16, 19 Зводу принципів захисту всіх осіб, які перебувають під будь-якою формою затримання або ув'язнення (A/HRC/10/Add.1)).

198. Крім того, з огляду на майже повну відмову ФСВП відповідати на запити організацій-авторів та родичів ув'язнених щодо інформації про місцезнаходження та умови утримання переведених ув'язнених, а також з огляду на те, що затримані утримувалися і продовжують утримуватися в ізоляції в російських колоніях, їх переведення та утримання є «насильницьким зникненням», що порушує Декларацію про захист усіх осіб від насильницького зникнення та відповідну норму *jus cogens*.

іі. Наявність контекстуального елементу – збройного конфлікту

199. Збройний конфлікт в Україні (принаймні з 24 лютого 2022 року – дати повномасштабного вторгнення Росії в Україну) прямо або опосередковано характеризувався як міжнародний збройний конфлікт низкою міжнародних організацій, зокрема Генеральною Асамблеєю

Організації Об'єднаних Націй,²¹⁰ Міжнародним комітетом Червоного Хреста,²¹¹ Парламентською асамблеєю Ради Європи,²¹² опосередковано – Прокурором Суду,²¹³ НАТО,²¹⁴ ЄС,²¹⁵ ОБСЄ (діючий голова Рау та Генеральний секретар).²¹⁶

200. Міжнародний збройний конфлікт в Україні розпочався до описаних подій і триває, зокрема в регіонах, де відбулися описані події. Організації, що подали звернення, також стверджують, що окупація пенітенціарних установ у Херсонській та Миколаївській областях, переведення ув'язнених між установами та їх подальша депортація до Росії відбулися як прямий наслідок триваючого конфлікту і були тісно пов'язані з ним. Описані вище дії мають прямий причинно-наслідковий зв'язок з міжнародним збройним конфліктом в Україні і не могли бути вчинені за його відсутності. На різних етапах до дій, описаних у повідомленні, були залучені представники збройних сил Росії та/або пов'язані з ними чи підпорядковані їм збройні формування, а також члени окупаційної адміністрації Херсона, чия присутність і діяльність в Україні нерозривно пов'язані з контекстом триваючого міжнародного збройного конфлікту.
201. Отже, дії, описані у повідомленні, були вчинені в контексті міжнародного збройного конфлікту в розумінні статті 8(1) Статуту.

iii. Жертви мають статус «осіб, що перебувають під захистом» згідно з Женевськими конвенціями

202. Засуджені українськими судами ув'язнені, які відбували покарання на момент окупації Херсонської області російськими військами, підпадають під категорію «осіб, що перебувають під захистом» згідно зі статтею 4 Четвертої Женевської конвенції як особи, «які в певний момент і будь-яким чином, у разі конфлікту або окупації, опинилися в руках сторони конфлікту або окупаційної держави, громадянами якої вони не є».

²¹⁰ «Агресія проти України», 11-та надзвичайна спеціальна сесія, A/RES/ES-11/1, 2 березня 2022 р., доступно за посиланням: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2FES-11%2F1&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False>.

²¹¹ Див., наприклад, «Міжнародний збройний конфлікт між Росією та Україною: реакція Червоного Хреста та Червоного Півмісяця через рік», 23 лютого 2023 р., доступно за посиланням: <https://www.icrc.org/en/document/russia-ukraine-international-armed-conflict-red-cross-red-crescent-response-one-year>.

²¹² ПАРЄ, «Наслідки триваючої агресії Російської Федерації проти України: роль та реакція Ради Європи», 4 жовтня 2022 р., доступно за посиланням: <https://pace.coe.int/en/files/30267/html>.

²¹³ МКС, Заява прокурора МКС Каріма А.А. Хана QC щодо ситуації в Україні: «Я вирішив розпочати розслідування», 28 лютого 2022 р., доступно за посиланням: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-i-have-decided-proceed-opening>.

²¹⁴ Заява глав держав та урядів країн НАТО щодо нападу Росії на Україну, доступна за посиланням: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_192489.htm.

²¹⁵ Європейська Рада, «Спільна заява членів Європейської Ради», 24 лютого 2022 р., доступна за посиланням: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/02/24/joint-statement-by-the-members-of-the-european-council/>.

²¹⁶ ОБСЄ, «Спільна заява діючого голови ОБСЄ Рау та Генерального секретаря Шміда щодо початку Росією військової операції в Україні», 24 лютого 2022 р., доступна за посиланням: <https://www.osce.org/chairpersonship/512890>.

203. Цей висновок підтверджується висновками Комітету ООН з прав людини (КППЛ) у його висновках, прийнятих 27 березня 2024 року щодо повідомлення № 3022/2017 (*Брацило, Головка та Конюхов проти Російської Федерації*).²¹⁷ КППЛ встановив, що автори, громадяни України, які переслідувалися українськими властями та утримувалися в слідчому ізоляторі в Криму на момент окупації півострова Росією в березні 2014 року, мали статус «осіб, що перебувають під захистом» згідно з Четвертою Женевською конвенцією (пп. 8.6 та 8.18).

iv. Наявність контекстуального елементу – широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення

204. Московський механізм ОБСЄ у своєму звіті за 2024 рік «Про порушення та зловживання міжнародним гуманітарним правом та правом у сфері прав людини, військові злочини та злочини проти людяності, пов'язані з довільним позбавленням волі українських цивільних осіб Російською Федерацією»²¹⁸ встановив, що з лютого 2014 року тисячі українських цивільних осіб були позбавлені волі Російською Федерацією, яка діяла або безпосередньо через свої органи, або, у 2014–2022 роках, через своїх посередників у так званих Донецькій та Луганській народних республіках.

205. Ця практика була зафіксована в усіх регіонах України, які на той чи інший період перебували під тимчасовою окупацією Російської Федерації. Прикметно, що свавільне позбавлення волі українських цивільних осіб Росією, як видається, є однією з визначальних рис цієї окупації. Також були випадки, коли українських цивільних осіб затримували через їхню нібито приналежність до Збройних сил України або нібито участь в екстремістських чи терористичних актах. Хоча такі підстави могли бути законними, зібрані ОБСЄ докази свідчать, що в більшості випадків це були лише приводи, а затримання переслідувало інші цілі, такі як переслідування чи репресії, що знову робить затримання незаконним та свавільним.²¹⁹

206. Як дійшла висновку ОБСЄ, відсутність законних підстав для позбавлення волі українських цивільних осіб ще більше ускладнюється відсутністю практично всіх процесуальних гарантій, передбачених міжнародними стандартами для захисту від довільного затримання. Українські цивільні особи, довільно позбавлені волі Російською

²¹⁷ Текст висловлювань доступний за посиланням:

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2F140%2FD%2F3022%2F2017&Lang=en.

²¹⁸ ОБСЄ, «Звіт про порушення та зловживання міжнародним гуманітарним правом та правом у сфері прав людини, військові злочини та злочини проти людяності, пов'язані з довільним позбавленням волі українських цивільних осіб Російською Федерацією», 25 квітня 2024 р., доступний за посиланням: <https://www.osce.org/odihr/567367>.

²¹⁹ EJIL:Talk! Вероніка Білкова та Еліна Штейнерте, «Експертний звіт за Механізмом Москви: щодо довільного позбавлення волі українських цивільних осіб Російською Федерацією», 23 травня 2024 р., доступно за посиланням: <https://www.ejiltalk.org/the-moscow-mechanism-expert-report-on-the-arbitrary-deprivation-of-liberty-of-ukrainian-civilians-by-the-russian-federation/>.

Федерацією, масово піддавалися забороненим практикам, таким як тортури та сексуальне насильство. Їм відмовляють у будь-якому контакті із зовнішнім світом, зокрема з їхніми родинами. Їх утримують в ізоляції та змушують терпіти суворі умови утримання, відмовляють у їжі та воді, медичній допомозі, місцях для сну, змушують спати на холодній підлозі, без матраців та постільної білизни.²²⁰

207. Українських цивільних осіб судять за законодавством, яке взагалі не повинно застосовуватися до них, що є порушенням принципу законності та заборони ретроактивності. Їхні процесуальні права, а також право на захист і правову допомогу не дотримуються, що саме по собі робить затримання у зв'язку з кримінальним переслідуванням свавільним.²²¹
208. У своєму звіті («Злочини проти людяності: порушення прав людини в Росії та на окупованих територіях України»)²²² «Московський механізм» конкретно зазначає, що «2000 засуджених українців, які перебували в українських в'язницях, у 2022 році було перевезено до Росії, причому деяких із них було повторно затримано, незважаючи на те, що вони відбули свої покарання», як частину ширшої групи «українських цивільних осіб, які перебувають під вартою в Російській Федерації». У звіті зроблено висновок, що «практика довільного позбавлення волі українських цивільних осіб відбувалася у масовому масштабі та виявляла ознаки систематичної, послідовної, навмисної моделі поведінки, спрямованої конкретно проти українських цивільних осіб», що дозволяє «зробити висновок про наявність контекстуального елемента злочину проти людяності та про те, що принаймні деякі випадки довільного позбавлення волі українських цивільних осіб можуть кваліфікуватися як злочини проти людяності».
209. На підставі вищезазначених критеріїв та висновків організації, що подали заяву, стверджують, що дії, описані в цьому повідомленні, самі по собі свідчать про поведінку, спрямовану проти великої ідентифікованої групи серед цивільного населення України, а саме – засуджених ув'язнених; що вони були вчинені організовано, скоординовано та системно, у вигляді низки дій – захоплення місць ув'язнення, системного жорстокого поводження з ув'язненими, їх масового переведення – що дає обґрунтовані підстави припускати існування ширшої організаційної політики масштабного характеру та дозволяє зробити висновок, що вони були вчинені в контексті широкомасштабного нападу на цивільне населення.

²²⁰ Там само.

²²¹ Там само.

²²² ОБСЄ, «Звіт про порушення та зловживання міжнародним гуманітарним правом та правом у сфері прав людини, військові злочини та злочини проти людяності, пов'язані з довільним позбавленням волі українських цивільних осіб Російською Федерацією», 25 квітня 2024 р., доступний за посиланням: <https://www.osce.org/odihr/567367>. С. 17 та 49.

v. **Відсутність підстав та правових засад для утримання жертв**

(a) *Припинення дії українського правопорядку на окупованих територіях*

210. Затримання українських в'язнів російськими силами не може розглядатися як застосування українського кримінального права окупаційною владою відповідно до статті 64(1) Четвертої Женевської конвенції.
211. У міжнародному праві з прав людини чітко встановлено, що будь-яке позбавлення волі має бути «законним», що, по суті, стосується національного законодавства та встановлює обов'язок дотримання матеріальних і процесуальних норм національного права. Це насамперед вимагає, щоб будь-яке утримання мало правову основу у внутрішньому законодавстві, але також стосується якості закону, вимагаючи його сумісності з принципом верховенства права.²²³ Як продемонстрували вищезазначені організації, що подали інформацію, з посиланням на висновки HRMMU, російські органи влади, незаконно анексувавши території Донецька, Луганська, Херсона та Запоріжжя, порушуючи закони окупації, на окупованій території України ввели в дію системи управління, правоохоронної діяльності, судової влади та адміністрації, а також повністю впровадили російське законодавство. Російські сили застосовували залякування та насильство, щоб змусити представників ключових професій державного сектору співпрацювати з російськими окупаційними властями. Російська Федерація нав'язала на окупованій території власну правову та судову систему, порушуючи міжнародне гуманітарне право.²²⁴
212. У березні-травні 2022 року пенітенціарні установи на окупованих територіях перейшли під контроль Росії. У кінцевому підсумку пенітенціарна система на окупованій території перебувала під наглядом ФСБ. Український персонал в'язниць змушували продовжувати роботу під загрозами та прямим фізичним насильством. Тортури та жорстоке поводження в окупованих в'язницях стали систематичними. У поєднанні з періодичними зникненнями ув'язнених це, по суті, призвело до створення атмосфери сильного терору серед ув'язнених. Ув'язнені також страждали від нестачі їжі.²²⁵
213. Тюремні установи в Херсонській області були мілітаризовані, тобто переобладнані для потреб російської армії, а ув'язнені піддавалися масштабній і систематичній примусовій праці. Російські війська облаштували у колоніях свої склади, виробничі приміщення, склади боєприпасів та гаражі для бойових машин. Ув'язнених використовували для ремонту транспортних засобів, виготовлення колючого дроту та протитанкових загороджень, риття окопів, будівництва укріплень у адміністративних будівлях та навколо них, обробки деревини, роботи вантажниками та випікання хліба для солдатів.

²²³ Див. ЄСПЛ, справа «Дель Ріо Прада проти Іспанії» [Велика палата], № 42750/09, § 125, ECHR 2013.

²²⁴ Див. Розділ II(B).

²²⁵ Там само.

Ув'язнені, які виконували примусову працю, були погано нагодовані, і навіть хворих ув'язнених змушували працювати. Російські війська також намагалися вербувати українських ув'язнених для участі у війні проти України та активно тиснули на них, щоб вони прийняли російське громадянство. Принаймні у трьох випадках, за повідомленнями, поруч із пенітенціарними установами було розгорнуто ракетні установки, що є вагомим свідченням того, що російські збройні сили використовували ув'язнених та персонал в'язниць як живий щит.²²⁶

214. Ці елементи вказують на те, що українська правова система загалом та її кримінальна юрисдикція були призупинені окупаційними властями, які не вжили жодних заходів для збереження чинності українського законодавства, зокрема «кримінальних законів». Російська влада не лише припинила функціонування українських судів, порушивши статтю 64 ЖК VI, а й фактично порушила нормальне функціонування пенітенціарних установ – запровадивши в них систему управління терором та перепрофілювавши їх на військові потреби. Утримання ув'язнених, починаючи з моменту, коли відповідні установи перейшли під контроль Росії, більше не керувалося пенітенціарними цілями, які є суттєвими для будь-якого кримінального покарання, включаючи цілі реабілітації та ресоціалізації. Українські ув'язнені в умовах окупації були відрізані від правових механізмів перегляду та коригування вироків, а також дострокового звільнення. З огляду на порушення безперервності дії українського кримінального права на окупованих територіях, вирoki українських судів про позбавлення волі більше не виконувалися. Ув'язнені, які утримувалися в окупованих пенітенціарних установах, були вилучені з української правової системи, а їхнє подальше утримання втратило будь-який зв'язок із покаранням, застосованим до них українськими судами. Ув'язнені були позбавлені можливості звертатися до українських судів та користуватися іншими внутрішніми та міжнародними засобами правового захисту, доступними їм у рамках української правової системи. Зі свого боку, українські органи влади більше не могли ефективно здійснювати свою юрисдикцію щодо ув'язнених у Херсоні. Утримання ув'язнених на окупованих територіях перестало бути кримінальним покаранням і стало незаконним ув'язненням, а самі ув'язнені *де-факто* змінили свій статус із засуджених на цивільних затриманих.
215. Тому організації, що подають заяву, стверджують, що утримання українських засуджених російськими силами не є законним виконанням українських вироків, що російські сили не забезпечили « правонаступність » або « продовження » українського правопорядку на окупованих територіях, що, отже, не дозволяє виправдати утримання ув'язнених як безперервне виконання кримінального законодавства окупованої території відповідно до статті 64(1) Четвертої Женевської конвенції.

²²⁶ Там само.

216. Нарешті, російська влада конкретно проголосила ретроактивний характер своєї кримінальної юрисдикції на окупованих у 2022 році територіях України та застосовність свого Кримінального кодексу до всіх діянь, вчинених до 30 вересня 2022 року (стаття 2 Федерального закону від 31 липня 2023 року № 395-ФЗ). Цим вони відкрито продемонстрували відсутність будь-якого наміру з їхнього боку дотримуватися українського кримінального права, оскільки дві кримінальні системи не можуть співіснувати на одній території.
- (b) *Незаконне позбавлення волі з огляду на ретроактивне застосування кримінальної юрисдикції*
217. Організації, що подали заяву, наголошують, насамперед, на тому, що російська влада ніколи не звинувачувала і не засуджувала українських ув'язнених у скоєнні будь-яких злочинів проти неї як окупаційної влади — ані під час окупації, ані навіть до неї — або у порушенні будь-яких положень, прийнятих для забезпечення «належного управління територією». Отже, їхнє утримання під вартою з моменту, коли відповідні виправні установи Херсонської та Миколаївської областей України перейшли під контроль російських та пов'язаних з ними сил, і після цього не пов'язане зі вчиненням будь-якого правопорушення проти окупаційної влади або з порушенням будь-якого кримінального законодавства, прийнятого окупаційною владою. Таким чином, воно не було санкціоноване і не може бути пояснене з точки зору статей 64(2) та 68 Четвертої Женевської конвенції.
218. Отже, як підтвердили російські суди у своїх рішеннях про переведення, фактичною та правовою підставою для утримання ув'язнених протягом усього періоду їхнього ув'язнення під контролем російських органів влади були відповідні вирокі, винесені українськими судами до окупації.
219. Як зазначалося вище, стаття 70 ЧГ IV забороняє окупаційній владі заарештовувати, переслідувати в судовому порядку або засуджувати осіб, що перебувають під захистом, за діяння, вчинені до окупації. Здається, що ситуація *фактичного* виконання тюремних вироків, винесених судами окупованої території до окупації, підпадає під поняття «арешт» відповідно до статті 70, а отже, заборонена згідно з принципом неретроактивності. Хоча сама стаття та Коментар МКЧХ не містять положень щодо цього питання, було б логічно, щоб це положення тимчасово обмежувало кримінальну юрисдикцію окупаційної влади в цілому, а не дозволяло її часткове здійснення – стосовно виконання вироків за злочини, вчинені до окупації.
220. Відповідно, організації, що подали заяву, вважають, що утримання цивільних ув'язнених було незаконним з точки зору МГП, суперечило принципу неретроактивності кримінальної юрисдикції окупаційної держави (стаття 70 Четвертої Конвенції), що, отже,

унеможливилює його виправдання згідно зі статтею 31 Статуту з точки зору законів окупації.

221. Подальша спроба російських властей узаконити утримання ув'язнених відповідно до внутрішнього законодавства Росії – зокрема, через Федеральний закон № 395-ФЗ – не призвела до жодних істотних правових змін. Дійсно, стаття 8 Федерального закону № 395-ФЗ формально передбачала, що Російська Федерація ретроактивно визнає юридичну силу всіх судових рішень, винесених на анексованих територіях, які набрали чинності до 30 вересня 2022 року.
222. У цьому контексті КПЛ у схожій ситуації щодо окупованого Криму у вищезгаданій справі «Брацило та інші» слушно зазначила, що *«не існувало міжнародної угоди, яка б дозволяла державі-учасниці притягати авторів до кримінальної відповідальності або виконувати рішення українських судів, і що на території Криму на момент вчинення злочинів діяв саме Кримінальний кодекс України»* (п. 8.4).
223. Відповідно, Федеральний закон № 395-ФЗ сам по собі не міг односторонньо поширювати російську кримінальну юрисдикцію зворотно. Він також не надає міжнародно-правових підстав для продовження утримання ув'язнених під контролем Росії. Нарешті, Закон № 395-ФЗ мав обмежену сферу застосування (чотири українські регіони, анексовані Росією у 2022 році). Водночас значна частина українських ув'язнених, які потрапили під контроль російських органів влади, була засуджена українськими судами інших українських областей, а не тих чотирьох, що були окуповані та анексовані Росією у 2022 році (наприклад, Одеської та Миколаївської). Відповідно, Федеральний закон № 395-ФЗ прямо виключає їх із сфери свого застосування, що робить їх утримання під вартою повністю безпідставним і незаконним навіть з недосконалої точки зору російського внутрішнього права.
- (с) *Утримання під вартою херсонських в'язнів не підпадало під режим «інтернування або призначеного місця проживання»*
224. Затримання з міркувань безпеки є найсуворішим заходом контролю, до якого окупаційна держава може вдаватися стосовно осіб, що перебувають під захистом. Воно допускається лише тоді, коли це необхідно з «необхідних міркувань безпеки» (ЖК IV, ст. 78(1)), і має відбуватися з дотриманням процесуальних гарантій. Як зазначила HRMMU, відсутність цих гарантій з боку російських органів влади в Україні призвела до довільного затримання, яке часто супроводжувалося насильством. Більше того, серед затриманих були цивільні особи, які не становили очевидної загрози безпеці окупаційної держави.²²⁷

²²⁷ УВКПЛ, Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідки, 24 лютого 2022 р. – 31 грудня 2023 р., 20 березня 2024 р., п. 37, доступно за адресою: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-04/2024-03-20%20OHCHR%20Report%20on%20Occupation%20and%20Aftermath_EN.pdf.

225. Ніщо в обставинах цієї справи не вказує на те, що засуджені ув'язнені, утримувані російськими властями та підпорядкованими їм силами, а згодом депортовані до Росії, були піддані інтернуванню/затриманню з міркувань безпеки.
226. Російські органи влади ніколи не посилалися на будь-які міркування безпеки, що вимагали б утримання ув'язнених (статті 42 та 78 Четвертої Женевської конвенції), а також не притягали ув'язнених до відповідальності за будь-які правопорушення проти окупаційної держави (стаття 68 Четвертої Женевської конвенції),²²⁸ і ув'язнені також не просили про своє добровільне інтернування (стаття 42 § 2 Четвертої Женевської конвенції). Як свідчать рішення Керченського міського суду та Торбеєвського міського суду про переведення,²²⁹ а також рішення про адміністративне виселення, внутрішні органи влади ніколи жодним чином не пов'язували тривале утримання українських в'язнів із військовим конфліктом або будь-якими міркуваннями державної безпеки. Як видно з внутрішніх судових рішень та Федерального закону від 31 липня 2023 року № 395-ФЗ, російські органи влади формально обґрунтовують утримання переведених українських в'язнів або тим, що вони вчинили злочини / були засуджені в Україні (до окупації), або тим, що вони нібито порушили російські імміграційні правила.
227. Нарешті, російські органи влади не ухвалили жодних рішень про інтернування відповідно до статті 43 Четвертої Женевської конвенції, а переведеним ув'язненим не були надані гарантії *habeas corpus* та інші процесуальні гарантії, як того вимагає Четверта Женевська конвенція, що зробило їхнє утримання незаконним.²³⁰ УВКПЛ також

²²⁸ Статті 41–43 Четвертої Женевської конвенції стосуються ситуації «іноземців на території сторони конфлікту» (Розділ II Четвертої Женевської конвенції), тоді як статті 68 та 78 Четвертої Женевської конвенції стосуються інтернування на окупованих територіях. Відповідно до статей 42, 68 та 78, інтернування може бути призначене лише у тому випадку, якщо це є абсолютно необхідним для безпеки держави, що здійснює затримання, якщо самі особи, що перебувають під захистом, про це просили, або якщо такі особи вчинили правопорушення, «спрямоване на заподіяння шкоди окупаційній державі». Згідно з Коментарем МКЧХ 1958 року до IV Женевської конвенції: «Підризна діяльність, що здійснюється на території сторони конфлікту, або дії, що безпосередньо допомагають ворожій державі, становлять загрозу безпеці країни; воююча сторона може інтернувати осіб ..., якщо вона має серйозні та законні підстави вважати, що вони є членами організацій, метою яких є спричинення заворушень, або що вони можуть серйозно зашкодити її безпеці іншими засобами, такими як саботаж або шпигунство; у таких випадках також можуть застосовуватися положення статті 5 [GCIV]. З іншого боку, сам факт того, що особа є підданим ворожої держави, не може вважатися загрозою для безпеки країни, в якій вона проживає; отже, це не є вагомою підставою для її інтернування або призначення місця проживання. Щоб виправдати застосування таких заходів, держава повинна мати вагомі підстави вважати, що відповідна особа своєю діяльністю, знаннями або кваліфікацією становить реальну загрозу для її теперішньої або майбутньої безпеки. [Четверта Женевська конвенція] підкреслює винятковий характер ... інтернування, ставлячи [його] застосування в залежність від суворих умов; ... лише абсолютна необхідність, зумовлена вимогами державної безпеки, може виправдати застосування [інтернування], і лише в тому випадку, якщо безпеку неможливо забезпечити іншими, менш суворими засобами. Усі міркування, що не ґрунтуються на цьому, категорично виключаються» (Коментар МКЧХ 1958 року до статті 42 Четвертої Женевської конвенції, доступний за посиланням: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-42?activeTab=undefined>).

²²⁹ Розділ II(J), Розділ III(iii).

²³⁰ Рішення щодо інтернування повинні прийматися в рамках звичайної процедури, яка має бути встановлена окупаційною державою відповідно до положень Четвертої Женевської конвенції. Ця процедура має передбачати право на оскарження для зацікавлених сторін. Рішення щодо оскаржень мають ухвалюватися з найменшою

підтвердило, що йому не відомо про те, що Російська Федерація встановила та застосовувала процедуру інтернування цивільних осіб на окупованій території України.²³¹

228. Відповідно, утримання засуджених українських ув'язнених російськими силами та силами, що їм підпорядковані або пов'язані з ними, не відповідає суворим умовам режиму інтернування, не може кваліфікуватися як таке та не може бути виправдане з точки зору відповідних положень МГП, відповідно до статті 31 Статуту.

(d) Обов'язки російської влади щодо повернення ув'язнених

229. Оскільки не існує жодних правових підстав для подальшого утримання українських в'язнів у Росії, жодних суперечливих міркувань безпеки та жодних очевидних національних інтересів, їм слід надати безперешкодну можливість покинути Росію відповідно до статті 35 Четвертої Женевської конвенції. Більше того, зважаючи на звільнення Херсона та більшості в'язниць, з яких було перевезено в'язнів, видається, що російський уряд повинен передати в'язнів «владі звільненої території» (стаття 77 Четвертої Женевської конвенції). Російський уряд також мав би встановити процедуру розгляду прохань про виїзд (включно з оскарженням відмов), щоб запобігти свавільним рішенням:

«Воюючі держави повинні заздалегідь визначити умови, за яких буде надано дозвіл на виїзд, та призначити відповідальний орган, який ухвалюватиме рішення неупереджено, якомога швидше та з викладенням підстав, після того як заявнику буде надано можливість подати свою заяву та пояснити підстави, на яких він її подає.

...

можливою затримкою. У разі підтвердження рішення воно має підлягати періодичному перегляду, якщо можливо, кожні шість місяців, компетентним органом, створеним зазначеною державою. Накази про інтернування повинні ґрунтуватися на індивідуальній оцінці, а масове інтернування без такої оцінки заборонено; інтерновані особи мають право бути негайно поінформовані про причини інтернування та бути зареєстровані й утримувані у визначеному місці інтернування; інформація про інтернованих осіб повинна передаватися їхнім сім'ям та Центральному бюро розшуку; інтернування має припинитися, щойно зникнуть причини для нього. Крім того, держава, що здійснює затримання, повинна в найкоротший можливий термін надати своєму Національному інформаційному бюро інформацію про осіб, що перебувають під захистом, які утримуються під вартою більше двох тижнів або які інтерновані. Сторона, що здійснює затримання, також повинна дотримуватися основних процесуальних гарантій, передбачених міжнародним правом у сфері прав людини, зокрема шляхом забезпечення доступу до незалежного адвоката, бажано обраного самим затриманим, та розкриття суті доказів, на підставі яких прийнято рішення про затримання (Четверта Женевська конвенція, статті 41, 42, 78, 106, 132, 136; Додатковий протокол I, стаття 75(3)) (Див. УВКПЛ, Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідки, 24 лютого 2022 р. – 31 грудня 2023 р., 20 березня 2024 р., с. 11, доступно за посиланням: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-04/2024-03-20%20OHCHR%20Report%20on%20Occupation%20and%20Aftermath_EN.pdf; Коментар МКЧХ 1958 року до статті 42 Четвертої Женевської конвенції, доступний за посиланням: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-78/commentary/1958?activeTab=1>).

²³¹ УВКПЛ, «Поводження з цивільними особами, позбавленими волі, в контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну», 23 вересня 2025 р., с. 5, доступно за посиланням: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-10/2025-09-22%20Treatment%20of%20civilians_ENG.pdf.

Однак головне полягає в тому, щоб ... бути цілком впевненим, що кожен випадок буде розглянуто об'єктивно та ретельно і що права особи, яка перебуває під захистом, будуть справедливо зважені проти законних інтересів держави проживання».²³²

230. Крім того, російські органи влади зобов'язані забезпечити, щоб такі виїзди «здійснювалися в задовільних умовах з точки зору безпеки, гігієни, санітарії та харчування» (стаття 36 Четвертої Женевської конвенції).

231. Під час утримання під вартою в Росії безпека українських в'язнів додатково гарантується статтею 37 Четвертої Женевської конвенції, яка передбачає їхнє право на гуманне поводження під час утримання під вартою. Нарешті, якщо не негайно, то принаймні після звільнення з пенітенціарних установ, українські полонені мають право вільно просити про виїзд з території Росії (стаття 37 § 2 Четвертої Женевської конвенції). Однак ця гарантія повністю нівелюється практикою безпідставного імміграційного затримання в'язнів після закінчення строків покарань, призначених їм українськими судами.

(e) *Висновок*

232. Виходячи з вищезазначеного, організації-заявники стверджують, що утримання українських в'язнів російськими силами з моменту окупації відповідних українських виправних установ не мало правових підстав згідно з МГП. Цей висновок підтверджується висновками Великої палати ЄСПЛ у справі «Україна та Нідерланди проти Росії», яка, оцінивши масову практику затримання цивільних осіб Російською Федерацією на окупованих територіях України, постановила, що:

«1122. ... У ширшому сенсі, хоча міжнародне гуманітарне право дійсно дозволяє інтернування цивільних осіб на окупованій території за певних обставин ..., у даній справі не було доведено, що відповідні умови для інтернування були дотримані. [Російська Федерація] не довела, що з нагальних міркувань безпеки було необхідно затримувати будь-кого з цивільних осіб, про яких йдеться у наведених вище доказах. Крім того, вона не довела, що рішення про затримання цивільних осіб з міркувань безпеки приймалися згідно з регулярною процедурою, встановленою Російською Федерацією відповідно до положень IV ГК. У цьому контексті варто зазначити, що УВКПЛ не отримало жодної інформації, яка б підтверджувала висновок про те, що в період після вторгнення Російська Федерація запровадила процедури чи практику для забезпечення гарантій, закріплених у IV Женевській конвенції, зокрема права оскаржувати законність рішень про інтернування або подавати інші апеляції щодо них, а також права на їх регулярний перегляд у рамках справедливих процедур.... Отже, позбавлення волі, здійснене сепаратистами на всій території Донбасу з 2014 року та на окупованій території України після вторгнення 2022 року, ніяк не можна вважати законним інтернуванням відповідно до IV Женевської конвенції».²³³

vi. Незаконне утримання жертв – класифікація

233. Українські в'язні, які відбували покарання у виправних закладах у Херсонській та Миколаївській областях України на час російської окупації, були позбавлені волі довільно та незаконно, що є порушенням відповідних положень міжнародного

²³² Коментар МКЧХ 1958 року до статті 35 Четвертої Женевської конвенції, доступний за посиланням: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-35/commentary/1958?activeTab=undefined>.

²³³ ЄСПЛ, *Україна та Нідерланди проти Росії* [GC], № 8019/16 та 3 інші, 9 липня 2025 р., доступно за посиланням: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-244292>.

гуманітарного права. Як особи, що підлягають захисту згідно з Четвертою Женевською конвенцією, вони були ув'язнені у виправних закладах на окупованих українських територіях у Херсонській області та Криму, а згодом — у Росії. Винуватці – російські збройні сили, ФСВП та колабораціоністи з числа колишніх українських тюремних службовців – були обізнані про їхній захищений статус. Це відбувалося в контексті міжнародного збройного конфлікту в Україні та було пов'язано з ним, під час якого відповідні установи та ув'язнені потрапили під російську окупацію.

234. Як показано вище, утримання жертв не відповідало IV Женевській конвенції, не ґрунтувалося на обґрунтованих підставах, не було необхідним з огляду на ризики для безпеки та не супроводжувалося необхідними процесуальними гарантіями²³⁴.
235. Відповідно, фактичні обставини справи свідчать про наявність взаємопов'язаних об'єктивних та суб'єктивних елементів, що дозволяють кваліфікувати інтернування жертв як військовий злочин «незаконного позбавлення волі» (стаття 8(2)(a)(vii) Римського статуту).
236. Відсутність правових підстав для утримання жертв, відсутність належної правової процедури щодо їхнього затримання та кількість жертв – роблять ситуацію достатньо серйозною, щоб, з огляду на доведений контекст широкомасштабного та систематичного нападу на цивільне населення, в рамках якого відбувалося затримання, досягти рівня тяжкості, необхідного для кваліфікації цього як злочину проти людяності у вигляді ув'язнення або іншого серйозного позбавлення фізичної свободи з порушенням основних норм міжнародного права (стаття 7(1)(e) Римського статуту).

vii. Примусове переміщення/депортація не становили законної евакуації

237. Щоб класифікувати переміщення жертв як депортацію або примусове переміщення, необхідно відрізнити його від законної евакуації, зумовленої «безпекою відповідного цивільного населення або нагальними військовими причинами».²³⁵
- (a) *Вступ*
238. З інформації та документів, зібраних слідчими органами України та вивчених організаціями, що подали заяву, випливає, що перевезення цивільних в'язнів з Херсона могло бути частиною загальної «евакуації» населення з Херсона російськими властями і здійснювалося окупаційною адміністрацією та ФСВП. Водночас причини, спосіб

²³⁴ Кордіч і Черкез (IT-95-14/2), МТКЮ, Апеляційне рішення, 17 грудня 2004 р., п. 73.

²³⁵ База даних МКЧХ з звичаєвого міжнародного гуманітарного права, норма 129, доступна за посиланням: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule129>.

проведення, терміни та мета (або її відсутність) свідчать про те, що переміщення в'язнів не відповідало критеріям виправданої евакуації згідно зі статтею 49 Четвертої Женевської конвенції.

239. У середині жовтня 2022 року, в розпал української контрнаступальної операції, російська влада розпочала переселення цивільного населення з Херсона, як видається, під приводом «евакуації».²³⁶ Масове переселення цивільного населення було, як мінімум, безпосередньо схвалено (якщо не наказано) Володимиром Путіним.²³⁷ З самого початку цього переселення надходили повідомлення про те, що людей силоміць виселяли з їхніх домівок.²³⁸ За даними призначених Кремлем «чиновників» Херсона, на початок листопада 2022 року 70 000 цивільних осіб було «евакуйовано»,²³⁹ відправлено до окупованого Криму та далі до Росії.²⁴⁰ Голова окупаційної адміністрації міста Каховка оголосив, що з 6 листопада 2022 року «до людей, які залишаться, будуть застосовані заходи примусової евакуації».²⁴¹
240. Володимир Сальдо, призначений Росією «губернатор» Херсонської області, стверджував, що переселення було пов'язане з загрозою «масового ракетного удару» з боку українських сил по місцевій греблі.²⁴² Гребля дійсно була зруйнована приблизно через сім місяців, 6 червня 2023 року, що спричинило екологічну катастрофу, а докази вказують на те, що вибух здійснили російські війська.²⁴³ Іншими причинами, наведеними окупаційною владою, були «ситуація на фронті та загроза обстрілу і нібито плани щодо «терористичних атак»».²⁴⁴

²³⁶ Reuters, «Росія евакуйоватиме 10 000 осіб на день з Херсонської області України», доступно за посиланням: <https://www.reuters.com/world/europe/russia-evacuate-10000-day-ukraines-kherson-region-2022-10-19/>.

²³⁷ Reuters, «Путін схвалив евакуацію частини Херсонської області України», 5 листопада 2022 р., доступно за посиланням: <https://www.reuters.com/world/europe/grain-ships-sail-ukraine-ports-russian-missiles-knock-out-power-across-country-2022-10-31/>.

²³⁸ The Moscow Times, «Росія розпочинає «евакуацію» Херсона у зв'язку з наступом українських військ», 19 жовтня 2022 р., доступно за посиланням: <https://www.themoscowtimes.com/2022/10/19/russia-begins-kherson-evacuations-as-ukrainian-forces-advance-a79131>.

²³⁹ The Moscow Times, «Промосковські сили відновлюють евакуацію з Херсона в Україні», 2 листопада 2022 р., доступно за посиланням: <https://www.themoscowtimes.com/2022/11/01/pro-moscow-force-renews-evacuation-of-ukraines-kherson-a79258>.

²⁴⁰ The New York Times, «Цивільним, які тікають з Херсона, радять їхати до Росії або Криму», 13 жовтня 2022 р., доступно за посиланням: <https://www.nytimes.com/2022/10/13/world/europe/russia-kherson-ukraine-evacuation.html>.

²⁴¹ The Moscow Times, «Промосковські сили відновлюють евакуацію з Херсона в Україні», 2 листопада 2022 р., доступно за посиланням: <https://www.themoscowtimes.com/2022/11/01/pro-moscow-force-renews-evacuation-of-ukraines-kherson-a79258>.

²⁴² The Moscow Times, «Промосковські сили відновлюють евакуацію Херсона в Україні», 2 листопада 2022 р., доступно за посиланням: <https://www.themoscowtimes.com/2022/11/01/pro-moscow-force-renews-evacuation-of-ukraines-kherson-a79258>.

²⁴³ AP News, «Росія мала засоби, мотив і можливість знищити українську греблю, як свідчать фотографії з дронів та інформація», 18 червня 2023 р., доступно за посиланням: <https://apnews.com/article/ukraine-russia-war-kakhovka-dam-collapse-investigation-f5b76fe1ddb98aa5ff7e4dfd3199c38>.

²⁴⁴ Inquirer.com, «Встановлена Росією влада наказує евакуацію Херсона», 22 жовтня 2022 р., доступно за посиланням: <https://www.inquirer.com/news/nation-world/russia-ukraine-war-kherson-evacuation-20221022.html>.

(b) *Переселення не було тимчасовим*

241. Виходячи з вищезазначених вимог та критеріїв щодо законної «евакуації», організації, що подали заяву, вказують, по-перше, що евакуація, яка стає постійною і під час якої не робиться жодних спроб повернути цивільне населення після припинення бойових дій, не може бути законною евакуацією з нагальних військових причин.
242. Російська влада не тільки не вжила жодних заходів для повернення переведених ув'язнених,²⁴⁵ але й створила додаткові перешкоди для їхнього повернення навіть після того, як (деякі з них) були звільнені з російських колоній – зокрема, подальше тривале імміграційне утримання, застосоване майже до всіх ув'язнених, за рідкісними винятками, та системна відмова надавати ув'язненим документи для перетину кордону.²⁴⁶
243. Крім того, поширена практика переведення українських вирокив на російське кримінальне право та Федеральний закон № 395-ФЗ про визнання українських вирокив з метою їх подальшого виконання,²⁴⁷ відображають намір російської влади інтегрувати українське тюремне населення з окупованих територій у російську правову та кримінально-виконавчу систему (що яскраво демонструє справа семи засуджених до довічного ув'язнення), тим самим піддаючи їх постійному тривалому утриманню під вартою в Росії.²⁴⁸
244. Відсутність будь-яких заходів, спрямованих на повернення переведених цивільних ув'язнених, та постійний характер їхнього переведення (що не змінюється тим фактом, що деяким ув'язненим вдалося повернутися додому за допомогою організацій, які подали заяву, або виїхати до третіх країн), кардинально відрізняють переведення цивільних ув'язнених від евакуації, дозволеної статтею 49 Четвертої Женевської конвенції.
245. Нарешті, організації, що подали заяву, не мають інформації про будь-які спроби російських властей повідомити Захисну державу (а за її відсутності – МКЧХ) про евакуацію відповідно до статті 49, пункту 4, Четвертої Женевської конвенції. Невиконання цієї вимоги ще більше сприяє непридатності обґрунтування евакуації до ситуації з переведенням українських цивільних в'язнів.

(c) *Ситуація, що спричинила переміщення, була результатом незаконних дій російських посадових осіб*

²⁴⁵ За винятком повернення 15 херсонських в'язнів, які входили до складу більшої групи засуджених громадян України, утримуваних у Росії, у травні 2025 року в рамках обміну полоненими (див. Suspline, «Обмін 1000 на 1000: РФ повернула Україні 15 в'язнів, яких депортувала під час відступу з Херсонщини та Миколаївщини» (Обмін 1000 на 1000: Росія повернула Україні 15 в'язнів, яких депортувала під час відступу з Херсонської та Миколаївської областей), 27 травня 2025 р., доступно за адресою: https://suspline.media/1028291-obmin-1000-na-1000-rf-povernula-15-ukrainskih-vazniv-akih-deportovala-pid-cas-vidstupu-z-hersonsini-ta-mikolajivsini/?utm_source=copylink&utm_medium=ps

²⁴⁶ Див. розділи II(G) – (I), розділ III(E)(iv).

²⁴⁷ Розділ II(J).

²⁴⁸ Див. п. 76 .

246. По-друге, слід підкреслити, що переведення українських в'язнів було частиною широкомасштабного та системного нападу на українське цивільне населення, який, зокрема, набув форми масових примусових переселень та депортацій цивільних осіб.²⁴⁹ Як повідомила Незалежна комісія ООН з розслідування подій в Україні, з початку повномасштабного вторгнення в Україну влада Російської Федерації вчинила широкий спектр порушень міжнародного права у сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права у багатьох областях України та на території Російської Федерації, включаючи умисні вбивства, напади на цивільних осіб (у тому числі напади на цивільних осіб, які евакуюються), незаконне утримання під вартою, тортури, згвалтування та примусове незаконне переміщення затриманих. Порушення також були скоєні щодо осіб, депортованих з України до Російської Федерації.²⁵⁰
247. Комісія дійшла висновку, що збройні сили Російської Федерації здійснювали атаки з використанням вибухової зброї в населених районах, явно нехтуючи шкодою та стражданнями цивільного населення. Вона задокументувала безрозбірливі та непропорційні атаки, а також невиконання запобіжних заходів, що є порушенням міжнародного гуманітарного права. Використання вибухової зброї з широкомасштабним впливом у населених районах було однією з головних причин жертв серед цивільного населення. Такі атаки пошкодили або знищили тисячі житлових будинків, понад 3 000 навчальних закладів та понад 600 медичних закладів. Хвилі атак збройних сил Російської Федерації, що розпочалися 10 жовтня 2022 року, на енергетичну інфраструктуру України та застосування тортур владою Російської Федерації, на думку Комісії, можуть становити злочини проти людяності. Українські міста та населені пункти стали ареною запеклих бойових дій. Деякі атаки, зокрема ті, що були спрямовані проти критичної інфраструктури країни, зачепили всю країну, включаючи райони, віддалені від лінії фронту. Населення, що перебуває під окупацією, повідомляло про серйозні порушення прав людини. На тлі широкого засудження подій у Бучі, що в Київській області, Генеральна Асамблея ухвалила резолюцію, в якій закликала призупинити членство Російської Федерації в Раді з прав людини.²⁵¹
248. Збройний конфлікт завдав руйнівного удару по цивільному населенню. Станом на 15 лютого 2023 року, за даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини

²⁴⁹ Amnesty International, «Як тюремний конвой»: незаконне переміщення та зловживання щодо цивільних осіб в Україні під час «фільтрації», 10 листопада 2022 р., доступно за посиланням: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur50/6136/2022/en/>; Human Rights Watch, «У нас не було вибору» – «Фільтрація» та злочин примусового перевезення українських цивільних осіб до Росії», 1 вересня 2022 р., доступно за посиланням: <https://www.hrw.org/report/2022/09/01/we-had-no-choice/filtration-and-crime-forcibly-transferring-ukrainian-civilians>.

²⁵⁰ Звіт Незалежної міжнародної комісії з розслідування щодо України, A/HRC/52/62, 25 вересня 2023 р., Вступ; пп. 14, 15, 48, 57, 58.

²⁵¹ Там само, Вступ; пп. 14, 15, 23, 26, 44.

(УВКПЛ), з 24 лютого 2022 року в Україні було вбито 8 006 цивільних осіб та поранено 13 287. УВКПЛ вважає, що фактичні цифри є значно вищими.¹³ Окрім людських втрат, збройний конфлікт в Україні спричинив переселення населення, якого в Європі не було з часів Другої світової війни. Станом на 21 лютого 2023 року Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) повідомило про приблизно 8 мільйонів біженців з України по всій Європі, з яких приблизно 90 відсотків становили жінки та діти.¹⁴ Крім того, на даний час по всій Україні переміщено приблизно 5,4 мільйона осіб.¹⁵ Майже 18 мільйонів людей в Україні потребують гуманітарної допомоги та зазнали особливо суворих умов протягом зимових місяців. Конфлікт порушив права людей на охорону здоров'я, освіту, належне житло, харчування та водопостачання. Особливо постраждали деякі вразливі групи, такі як люди похилого віку, діти, особи з інвалідністю та представники меншин. Жоден регіон країни не уникнув наслідків конфлікту.²⁵²

249. З огляду на загальні, повторювані, широкомасштабні та системні напади російських збройних сил на цивільне населення України, слід зазначити, що російська влада та її посадові особи не можуть виправдовувати переміщення посиленням на гуманітарну або військову ситуацію (наприклад, «ситуація на фронті та загроза обстрілу», твердження про плани «терористичних атак» та «ризик масового ракетного удару з боку українських сил по [Каховську] греблю»²⁵³, оскільки ситуація, «що спричиняє переміщення, сама по собі є результатом незаконної діяльності обвинуваченого».²⁵⁴

(d) *Переселення було частиною політики і було заплановано заздалегідь*

250. Вищезазначені висновки надають достатньо підстав для обґрунтованого припущення, що переведення було «здійснено в рамках добре організованої політики» і було самоціллю – критерії, які додатково відрізняють виправдану евакуацію від примусового переселення або депортації, як зазначив МТКЮ у справі *Крстича*.²⁵⁵ Хоча ув'язнених не повідомляли про переведення заздалегідь (що є поширеною практикою в російській пенітенціарній системі),²⁵⁶ переведення, як видається, було сплановано заздалегідь. Вона була добре скоординована та здійснена російськими силами (включно з силами спеціальних операцій), яких для цього було привезено з Криму та території Росії.

(e) *Цивільних осіб слід було переміщувати в межах окупованої території*

²⁵² Там само, пункт 20.

²⁵³ Див. вище, п.240 .

²⁵⁴ Див. вищезазначені позиції СККК (справа № 002/01, Рішення, 7 серпня 2014 р., п. 450) та Апеляційної палати МТКЮ у справі *Стакіча*.

²⁵⁵ Прокурор проти Радіслава Крстича (Рішення Судової палати) (n 1), Справа № IT-98-33-T, §§ 524-27, 2 серпня 2001 р.

²⁵⁶ Зникнення в дорозі: юридична чорна діра в російській системі перевезення ув'язнених. IPHR, State Capture: Research and Action, EPLN, квітень 2024 р., <https://www.prisonlitigation.org/articles/report-enforced-disappearance/>.

251. Як зазначив МТКЮ у вищезазначених рішеннях у справах *Налетіліча та Мартіновича та Брданіна*, «щоб переміщення цивільних осіб можна було виправдати як евакуацію, їх, наскільки це можливо, слід переводити в межах окупованої території, а не за її межі». Наскільки відомо організаціям, що подали заяву, російська влада ніколи не заявляла про наявність будь-яких серйозних перешкод, що заважають переміщенню ув'язнених виключно в межах окупованих українських територій, включаючи окуповану частину Херсонської області та Крим, подали від лінії фронту. Той факт, що в'язнів перевозили на тисячі кілометрів від Херсона до віддалених російських виправних колоній без будь-якої очевидної на те причини, ще більше унеможливує для потенційних обвинувачених посилення на законну евакуацію як виправдання примусового переміщення/депортації.

(f) Перевезення здійснювалося в «атмосфері терору» і було «примусовим»

252. Збіжні свідчення перевезених ув'язнених, які згодом повернулися з Росії та були опитані організаціями, що подали заяву²⁵⁷, свідчать про те, що багатьох з них били, ображали словесно та кричали на них російські військовослужбовці, які здійснювали перевезення. З ув'язненими жорстоко поводитися публічно, на очах у їхніх співкамерників, найімовірніше, щоб «показати приклад» та вселити страх і покірність у всю групу.

253. Як зазначалося вище, МТКЮ у справі *Крстіча*²⁵⁸ встановив, що «атмосфера терору», в якій відбувається передбачувана евакуація, свідчить про те, що мета переведення не має нічого спільного з безпекою та захистом населення, а що справжньою метою переміщення є переслідування, включаючи вигнання цивільного населення. Організації, що подали заяву, стверджують, що жодному з ув'язнених не було надано альтернативи залишитися або запропоновано дати згоду на переведення, тоді як обставини переведення, включаючи масові побиття, приниження, словесні та фізичні погрози та знущання, яким піддавалися ув'язнені, створюють «атмосферу терору», що ще більше робить переведення ув'язнених з Херсона несумісним з поняттям виправданої евакуації.

(g) Висновок

254. Організації, що подали заяву, наголошують, що російська влада (включно з підтримуваними Москвою окупаційними властями в Херсоні), попри публічні заяви про те, що населення «евакуюється» з Херсона, ніколи чітко не пояснювала причин цієї «евакуації». Їхні пояснення варіювалися від нечітко сформульованих «ситуації на фронті та загрози обстрілу і нібито планів щодо «терористичних атак» до «ризик масового ракетного удару з боку українських сил по місцевій греблі».²⁵⁹ Жодного разу вони публічно не заявляли про наявність «важливої військової причини» та «значної загрози

²⁵⁷ Розділ II(C), (D), (E).

²⁵⁸ Прокурор проти Радіслава Крстіча (Рішення Судової палати) (n 1), Справа № IT-98-33-T, §§ 524-30, 2 серпня 2001 р.

²⁵⁹ Див. вище, пп.240 та 249.

фізичній безпеці населення», що вимагає «необхідної військової операції» – тобто необхідних базових умов для виправданої евакуації.²⁶⁰ З огляду на вищезазначені обставини, а саме: широкомасштабний та системний напад на цивільне населення України, що спричинив ситуацію, яка вимагає переміщення цивільних осіб; постійний характер переміщення, включаючи системну відмову повернути переміщену групу, створення перешкод для повернення ув'язнених та неповідомлення про це державі-гаранту; факт переведення ув'язнених до віддалених виправних колоній, розташованих у Росії, за відсутності перешкод для їх переведення з окупованих територій; наявність добре організованої політики та ознак того, що переведення було заплановано заздалегідь; примусовий характер переведення ув'язнених та той факт, що воно здійснювалося в атмосфері терору – примусове переведення / депортація цивільних ув'язнених з Херсона не може бути виправдана як законна евакуація.

255. Нарешті, організації, що подали заяву, посилаються на висновки Великої палати ЄСПЛ у справі «Україна та Нідерланди проти Росії» (²⁶¹), в якій було визнано, що переведення затриманих цивільних осіб з окупованих територій України у 2014–2022 роках не мало правових підстав згідно з міжнародним гуманітарним правом.

viii. Примусове переміщення/депортація – класифікація

256. Як було продемонстровано вище, примусове переміщення та депортація жертв не мали необхідних елементів, щоб виправдати їх як законну евакуацію. Жертви утворювали ідентифіковану групу цивільного населення, що проживала на окупованій території України, і користувалася статусом «осіб, що перебувають під захистом» згідно з Четвертою Женевською конвенцією. Депортація була здійснена в контексті міжнародного збройного конфлікту в Україні, про що знали виконавці – ФСВП, російські збройні сили та колабораціоністи з числа колишніх українських тюремних службовців. Жертв було перевезено проти їхньої волі, в атмосфері терору, із застосуванням насильства, спочатку до «іншого місця» – у межах Херсонської області, а потім до окупованого Криму, і, згодом, до «іншої держави» – Російської Федерації, звідки деяких із них було повернуто до окупованого Криму.²⁶²
257. По-друге, як було продемонстровано вище, примусове переміщення/депортація також відбувалися в контексті ширшого системного нападу на цивільне населення.²⁶³
258. Відповідно, фактичні обставини справи містять ознаки, що дозволяють кваліфікувати переміщення потерпілих як військовий злочин «незаконної депортації та переміщення»

²⁶⁰ Розділ III(C).

²⁶¹ ЄСПЛ, *Україна та Нідерланди проти Росії* [GC], № 8019/16 та 3 інші, § 1162, 9 липня 2025 р., доступно за адресою: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-244292>.

²⁶² Розділ II(C), (D), (F).

²⁶³ Розділ III(H)(iii).

(стаття 8(2)(a)(vii) Римського статуту) та як злочин проти людяності «депортації або примусового переміщення населення» (стаття 7(1)(d) Римського статуту).

ix. Відсутність підстав для «виключення кримінальної відповідальності» (питання можливих виправдань)

259. Статті 31–33 Статуту встановлюють низку обставин, що звільняють від відповідальності за міжнародні злочини, таких як неосудність, стан алкогольного або наркотичного сп'яніння, самооборона, примус та необхідність, виконання наказу вищого начальника, помилки щодо фактів та права. Цей перелік не є вичерпним, оскільки стаття 31(3) передбачає, що Суд може розглядати підстави для виключення кримінальної відповідальності, відмінні від тих, що зазначені у статті 31(1), якщо такі підстави впливають із застосовного права Суду, як визначено у статті 21 Статуту (включаючи, *серед іншого*, «встановлені принципи міжнародного права збройних конфліктів» – стаття 21(1)(b)).
260. На цьому етапі неможливо розглянути кожен ліній захисту, яку потенційний обвинувачений теоретично може висунути. Однак низка основних потенційних обґрунтувань – що стосуються наявності правових підстав та нагальної потреби як у затриманні, так і у примусовому переміщенні – може заперечувати кримінальність поведінки, описаної в цьому поданні (як примусове переміщення/депортація, так і незаконне утримання). Організації, що подають це подання, вважають, що наведені вище міркування, по суті, вирішують це питання, демонструючи відсутність підстав та причин для затримання жертв, а також відсутність законних підстав для переміщення населення та спосіб переміщення, несумісний із законною евакуацією.

F. Відповідальні особи

261. Як зазначено вище, персонал ФСВП, включаючи конвойні формування, транспорт, підрозділ спеціальних операцій, а також персонал та адміністрації виправних установ та слідчих ізоляторів, був безпосередньо залучений до перевезення та утримання українських в'язнів.
262. На думку організацій, що подають заяву, виходячи зі статті 81 § 2 Кодексу про виконання кримінальних покарань Росії та «Порядку направлення засуджених до позбавлення волі на строк до для відбування покарання у виправних установах та їх переведення з однієї виправної установи до іншої», затвердженого наказом Міністерства юстиції Росії від 26 січня 2018 року № 17,²⁶⁴, рішення про переведення / депортації ув'язнених з Херсона могло бути прийняте лише Центральним управлінням ФСВП, як єдиним органом, який

²⁶⁴ Порядок направлення засуджених до позбавлення волі для відбування покарання у виправних установах та їх переведення з однієї виправної установи до іншої, затверджений наказом Міністерства юстиції Росії від 26 січня 2018 р. № 17, доступний за посиланням: <https://base.garant.ru/71874860/>.

відповідно до Кодексу та Порядку приймає рішення про переведення засуджених ув'язнених з виправних установ, розташованих в одному регіоні Росії, до виправних установ, розташованих в іншому регіоні (див., наприклад, пп. 4, 4(1), 6, 9, 13, 21 Порядку).

263. Крім того, Положення про ФСВП²⁶⁵ передбачає, що директор ФСВП «організовує роботу [служби] та несе особисту відповідальність за виконання функцій, покладених на ФСВП ..., а також за реалізацію державної політики у [пенітенціарній] сфері..., організацію та здійснення» (п. 11). Заступники директора ФСВП організовують та координують виконання функцій ФСВП відповідно до розподілу обов'язків між ними, підписують накази та інші акти, контролюють та координують роботу департаментів, територіальних органів та установ ФСВП у разі потреби (пп. 12–15). Керівники «структурних підрозділів» (департаментів або служб) ФСВП безпосередньо керують відповідними підрозділами та несуть особисту відповідальність за виконання функцій і повноважень підрозділу, а також за дисципліну в підрозділі (п. 17).
264. *Дисциплінарний устав* ФСВП (²⁶⁶) визначає принципи внутрішньої субординації, дисципліни та обов'язкового характеру наказів, що видаються керівництвом аж до директора ФСВП (пп. 3–5). Устав також передбачає, що керівництво в системі ФСВП має забезпечувати дотримання підлеглими законодавства Російської Федерації (п. 7). У ньому також визначено дисциплінарні заходи, що застосовуються в системі ФСВП, та порядок їх застосування (Розділ V Керівних принципів). Федеральний закон «Про службу в пенітенціарній системі Російської Федерації»²⁶⁷ у розділі 4 передбачає, що підпорядкування є найвищим принципом системи ФСВП. Персонал ФСВП також має звання, ідентичні військовим званням (стаття 8 Федерального закону).
265. Положення про ФСВП (Указ Президента Росії від 13 жовтня 2004 р. № 1314),²⁶⁸ передбачає (п. 1 *in fine*), що Служба підпорядковується Міністерству юстиції. Відповідно до Положення про Міністерство юстиції,²⁶⁹ Міністерство координує та контролює діяльність підпорядкованих йому служб, включаючи ФСВП (п. 4). Міністерство є федеральним виконавчим органом, уповноваженим діяти, зокрема, у сфері діяльності пенітенціарної системи Росії (п. 19(7)). Міністр, серед інших повноважень, «надає

²⁶⁵ Наказ ФСВП від 14 серпня 2020 р. № 555, доступний за посиланням:

<https://base.garant.ru/74716448/53f89421bbdaf741eb2d1ecc4ddb4c33/>.

²⁶⁶ Наказ Міністерства юстиції від 12 вересня 2019 р., № 202 «Про затвердження дисциплінарних правил пенітенціарної системи Росії», доступний за посиланням:

<https://ivo.garant.ru/#%2Fdocument%2F72737656%2Fparagraph%2F1%3A0>.

²⁶⁷ Федеральний закон від 19 липня 2018 року № 197-ФЗ, доступний за посиланням:

<https://ivo.garant.ru/#%2Fdocument%2F71992738%2Fparagraph%2F27%3A0>.

²⁶⁸ Указ Президента Російської Федерації від 13 жовтня 2004 р. № 1314, доступний за посиланням:

<https://base.garant.ru/12137239/>.

²⁶⁹ Указ Президента Російської Федерації від 13 січня 2023 р., № 10, доступний за адресою:

<https://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=459092&dst=100013#APG30nUqS90qSAJy1>.

обов'язкові вказівки та інструкції... голові ФСВП Росії, а також організовує контроль за виконанням таких інструкцій та вказівок (п. 27(2)); затверджує рішення директора ФСВП щодо створення, реорганізації та розформування територіальних органів ФСВП (п. 27(18)), а також положення про ці органи (п. 28(3)) та рішення про призначення регіональних керівників ФСВП (п. 27(20)); призупиняє або скасовує незаконні рішення ФСВП (п. 27(19)); затверджує річні плани роботи та звіти ФСВП, а також показники її ефективності (п. 28(1)); міністр приймає рішення про створення, реорганізацію та ліквідацію слідчих ізоляторів, їхню проектну місткість, зміну режиму та типу виправних установ, їхню ліквідацію (п. 29(3)-(5)); міністр подає на затвердження Президенту структуру ФСВП та кандидатуру на посаду її директора (п. 30(2) та (3)), а також проекти нормативних актів щодо ФСВП (п. 31).

266. У сукупності ці положення дозволяють обґрунтовано зробити висновок, що таке масове, одночасне, «міжрегіональне» переміщення ув'язнених (яке охоплює як території України, окуповані та анексовані Росією як окремі «суб'єкти федерації» – «Херсонської області», «Республіки Крим» та «міста Севастополя», а також «материкових» територій Росії), не міг бути здійснений без прямого, чіткого та однозначного наказу Центрального управління ФСВП, яке контролюється, керується та затверджується Міністром юстиції. З огляду на описані вище функції та повноваження, а також на підставі пункту 3 підпункту б статті 25 Статуту, на найвищому рівні це робить:

- Міністра юстиції Російської Федерації – Костянтин Анатолійовича ЧУЙЧЕНКО (*Константин Анатольевич ЧУЙЧЕНКО*),²⁷⁰
- директора ФСВП – Аркадія Олександровича ГОСТЕВА (*Аркадий Александрович ГОСТЕВ*),²⁷¹
- першого заступника директора – Валерія Геннадійовича БОЯРИНЕВА (*Валерий Геннадьевич БОЯРИНЕВ*),²⁷² який курує Управлінням виконання покарань,

²⁷⁰ Дата народження: 12 липня 1965 р., громадянство: Російська Федерація, звання: 1-го класу діючий державний радник Російської Федерації – звання цивільної служби, інформація доступна за посиланням: <https://tass.ru/info/20794753>.

²⁷¹ Дата народження: 1961 р., громадянство: Російська Федерація, звання: генерал внутрішніх військ Російської Федерації, інформація доступна за посиланням: <https://fsin.gov.ru/fsin/leaders/director/> / <https://web.archive.org/web/20240614001152/https://fsin.gov.ru/fsin/leaders/director/>.

²⁷² Дата народження: 2 вересня 1970 року, громадянство: Російська Федерація, звання: генерал-полковник внутрішніх військ Російської Федерації, інформація доступна за адресою: https://fsin.gov.ru/fsin/leaders/deputy_director/.

- керівник служби конвою – Сергій Юрійович ЄЛИСЄЄВ (*Сергей Юрьевич ЕЛИСЄЄВ*),²⁷³, який контролює службу конвою ФСВП,²⁷⁴

відповідальні за віддання наказів про вчинення злочинів, описаних у цьому повідомленні, а саме військового злочину незаконного позбавлення волі (стаття 8(2)(а)(vii) Статуту) та/або злочину проти людяності у вигляді ув'язнення або іншого серйозного позбавлення фізичної свободи з порушенням фундаментальних норм міжнародного права (стаття 7(1)(е) Статуту), а також військового злочину примусового переселення та депортації (стаття 8(2)(а)(vii) Статуту) та/або злочин проти людяності у вигляді депортації населення, що може становити злочин проти людяності (стаття 7(1)(d) Статуту).

267. Організації, що подають заяву, також зазначають, що, згідно з узгодженими свідченнями депортованих ув'язнених та висновками українського розслідування,²⁷⁵ депортація та незаконне утримання ув'язнених здійснювалися та виконувалися Кримським управлінням Федеральної служби виконання покарань (ФСВП) Росії, колишніми українськими тюремними службовцями та підрозділом спеціальних операцій ФСВП «Акула» («Акула») за участю представника Федеральної служби безпеки Росії – ФСБ, що робить їх причетними до злочинів, передбачених Статутом, які стверджуються у цьому поданні, та безпосередньо відповідальними за них.
268. Крім того, організації, що подали звернення, вважають, що з огляду на важливу роль Федерального закону від 31 липня 2023 року № 395-ФЗ, «Про застосування положень Кримінального кодексу Російської Федерації та Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації на території Донецької Народної Республіки, Луганської Народної Республіки, Запорізької області та Херсонської області», відіграв у процесі внутрішньої легітимації утримання та переведення ув'язнених,²⁷⁶ його ініціатори:²⁷⁷
- член Державної Думи Росії – Павло Володимирович КРАШЕНІННІКОВ (*Павел Владимирович КРАШЕНИННИКОВ*),²⁷⁸
 - член Державної Думи Росії – Ірина Олександрівна ПАНЬКІНА (*Ирина Александровна ПАНЬКИНА*),²⁷⁹

²⁷³ Звання: генерал-полковник, інших даних немає, фотографії можна переглянути за адресою: <https://gorod-kamyshlov.ru/news/media/2018/6/8/noviy-nachalnik-gufsin-i-ofitseryi-fsin-posetili-sizo-v-kamyishlove/>.

²⁷⁴ ФСВП, Структура, доступно за адресою: <https://fsin.gov.ru/fsin/structure/> / <https://web.archive.org/web/20240322133244/https://fsin.gov.ru/fsin/structure/>.

²⁷⁵ Розділ II(С), (D) та (E).

²⁷⁶ Розділ II(J).

²⁷⁷ СОЗД, Проект закону № 246425-8, доступний за адресою: <https://sozd.duma.gov.ru/bill/246425-8>.

²⁷⁸ Дата народження: 21 червня 1964 року, громадянство: Російська Федерація, інформація доступна за адресою: <http://duma.gov.ru/duma/persons/99100761/>.

²⁷⁹ Дата народження: 8 березня 1986 р., громадянство: Російська Федерація, інформація доступна за адресою: <http://duma.gov.ru/duma/persons/1056045/>.

- сенатор Ради Федерації – Андрій Олександрович КЛИШАС (*Андрей Александрович КЛИШАС*)²⁸⁰

несуть відповідальність за підбурювання та/або пособництво, підбурювання чи іншу допомогу у вчиненні злочинів, описаних вище. Федеральний закон № 395-ФЗ став правовим інструментом злочину, спрямованим на те, щоб створити видимість законності затримання осіб, захоплених на окупованій території України та перевезених звідти.

269. Якщо Прокурор або Суд не знайдуть достатніх підстав для прямої відповідальності вищезазначених осіб, організації, що подають це повідомлення, стверджують, що, з огляду на субординацію та внутрішню дисципліну у ФСВП, а також з урахуванням функцій цих посадових осіб та посад, які вони обіймали у системі ФСВП, вони несуть відповідальність як цивільні керівники за злочини, описані в цьому повідомленні, на підставі статті 28(b) Статуту.
270. Стаття 28(b) Римського статуту формулює підстави відповідальності цивільних керівників за злочини їхніх підлеглих, запроваджуючи стандарт вини, подібний до так званої «навмисної сліпоти», сформульованої *спеціальними* трибуналами, або до стандарту необережності.²⁸¹ Відповідно до статті 28(b) Статуту цивільні керівники несуть кримінальну відповідальність за «злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду, вчинені підлеглими, які перебувають під їхньою фактичною владою та контролем, внаслідок того, що вони не здійснювали належного контролю над такими підлеглими».
271. Ефективна влада та контроль є «проявом відносин начальника та підлеглого між підозрюваним та силами або підлеглими у *де-юре* або *де-факто* ієрархічних відносинах (ланцюгу командування). Це «матеріальна здатність [або повноваження] запобігати та карати» вчинення правопорушень, і, як така, нездатність здійснювати такі повноваження контролю породжує кримінальну відповідальність, якщо виконані інші вимоги. «Ефективний контроль» означає матеріальну здатність запобігати або придушувати вчинення злочинів або передавати справу до компетентних органів. Існує кілька факторів, які можуть вказувати на наявність у керівника позиції влади та ефективного контролю (у контексті, що застосовується до невійськових командирів): (i) офіційна посада підозрюваного; (ii) його повноваження видавати або давати накази; (iii) здатність забезпечити виконання виданих наказів (тобто забезпечити, щоб вони були виконані); ...; (vi) здатність перепідпорядковувати підрозділи або вносити зміни до структури командування; (vii) повноваження підвищувати, замінювати, звільняти або застосовувати

²⁸⁰ Дата народження: 9 листопада 1972 р., громадянство: Російська Федерація, інформація доступна за адресою: <http://council.gov.ru/structure/persons/295/>.

²⁸¹ Шанталь Мелоні, «Командна відповідальність у міжнародному кримінальному праві», ТМС Asser Press, 2010 р., с. 186.

дисциплінарні заходи до будь-якого члена збройних сил. Ефективний контроль повинен існувати на момент вчинення злочину.²⁸²

272. Стаття 28(b), подібно до статті 28(a), передбачає, що вчинені злочини стали наслідком того, що підозрюваний не здійснював належного контролю над своїми підлеглими (і що ці злочини підпадали під юрисдикцію Суду за принципом « »). Як зазначила Друга попередня палата у *справі Бемби*, нездатність «належним чином здійснювати контроль» є випадком невиконання обов'язків керівництва щодо запобігання, придушення або передачі справи до компетентних органів. Щодо причинно-наслідкового зв'язку між бездіяльністю керівників та вчиненням відповідних злочинів підлеглими, Палата зазначила, що «немає прямого причинно-наслідкового зв'язку, який необхідно встановити між бездіяльністю керівника та злочином, вчиненим його підлеглими. Отже, ... для притягнення його до кримінальної відповідальності необхідно лише довести, що бездіяльність командира збільшила ризик вчинення злочинів, у яких його звинувачують ...»²⁸³
273. Потім у статті 28(b) викладено три додаткові критерії, що встановлюють суворий стандарт відповідальності цивільних начальників: (i) начальник або знав, або свідомо ігнорував інформацію, яка чітко вказувала на те, що підлеглі вчиняли або збиралися вчинити такі злочини, (ii) злочини стосувалися діяльності, що перебувала під фактичною відповідальністю та контролем начальника; (iii) керівник не вжив усіх необхідних і розумних заходів, що були в його повноваженнях, щоб запобігти або припинити вчинення цих злочинів або передати справу до компетентних органів для розслідування та судового переслідування.
274. З огляду на посади та функції, які вони обіймали в системі ФСВП, а також з урахуванням внутрішньої підпорядкованості та дисципліни, можна обґрунтовано зробити висновок, що зазначені вище особи здійснювали ефективний контроль над своїми підлеглими на різних рівнях, зрештою повністю контролюючи всі операції з перевезення ув'язнених та функціонування пенітенціарних установ. З огляду на їхні ключові посади, зазначені особи не могли не знати про масове, скоординоване та швидке перевезення ув'язнених з окупованих територій України до Криму, а потім до Росії, та їхнє незаконне утримання під контролем російських органів влади. Ці дії (перевезення та утримання ув'язнених) явно належали до сфери фактичної відповідальності керівника. Наскільки відомо організаціям, що подали заяву, зазначені особи не вжили жодних заходів для запобігання,

²⁸² Рішення відповідно до статті 61(7)(a) та (b) Римського статуту щодо звинувачень прокурора проти Жана-П'єра Бемби Гомбо, Друга палата попереднього розгляду, 15 червня 2009 р., ІСС-01/05-01/08-424, пп. 412–419.

²⁸³ Там само, пп. 420–425.

припинення або передачі справи до компетентних органів, незважаючи на те, що мали можливість і були зобов'язані це зробити.

275. Відповідно, зазначені вище особи, окрім своєї безпосередньої відповідальності за відповідні накази про вчинення злочинів, що підпадають під юрисдикцію Суду, несуть відповідальність як цивільні керівники за злочини, вчинені їхніми підлеглими, на підставі статті 28(b).

IV. Прохання

276. Організації, що подають заяву, стверджують, що на підставі наведених вище доказів та аргументів існують обґрунтовані підстави вважати, що з лютого 2022 року у в'язницях Херсонської та Миколаївської областей, у Криму, та у виправних установах Росії, контрольованих Російською Федерацією, а також під час перевезення ув'язнених між цими установами, що також перебувають під контролем Російської Федерації:

- Військовий злочин у вигляді незаконного позбавлення волі (Римський статут, стаття 8(2)(a)(vii)) та/або злочин проти людяності у вигляді ув'язнення або іншого серйозного позбавлення фізичної свободи з порушенням основних норм міжнародного права (Римський статут, стаття 7(1)(e)),
- воєнний злочин у вигляді примусового переселення та депортації (Римський статут, стаття 8(2)(a)(vii)) та/або злочин проти людяності у вигляді депортації населення, що може становити злочин проти людяності (Римський статут, стаття 7(1)(d)).

277. Організації, що подають заяву, стверджують, що зазначені дії підпадають під часову та територіальну юрисдикцію Суду і досягають рівня тяжкості, необхідного згідно зі статтею 17(1)(d) Статуту. Організації, що подають звернення, також стверджують, що хоча українські органи влади, можливо, і готові розслідувати та притягнути до відповідальності осіб, у тому числі посадових осіб Російської Федерації, за злочини, описані в цьому зверненні, вони не в змозі цього зробити з огляду на прогалини у внутрішньому кримінальному законодавстві, обмежений обсяг внутрішнього розслідування та відсутність доступу до більшості жертв, свідків та доказів злочинів (стаття 17(1)(a) Статуту). Нарешті, немає підстав вважати, що розслідування цих дій не відповідатиме інтересам правосуддя (стаття 53(1) Римського статуту).

278. З огляду на вищезазначене, та з урахуванням того, що ситуація в Україні вже є предметом відкритого розслідування Офісу Прокурора на підставі передачі справи державами-учасницями у березні 2022 року, організації, що подали це повідомлення, звертаються до Прокурора з проханням спрямувати слідчі ресурси та увагу на конкретні діяння, описані в цьому повідомленні, в рамках чинного розслідування ситуації в Україні, і, зокрема, розслідувати індивідуальну кримінальну відповідальність Константина Анатолійовича

ЧУЙЧЕНКО, Аркадія Олександровича ГОСТЄВА, Валерія Геннадійовича БОЯРІНЕВА, Сергія Юрійовича ЄЛІСЄЄВА, Павла Володимировича КРАШЕНІННІКОВА, Ірини Олександрівни ПАНКІНОЇ та Андрія Олександровича КЛІШАСА, а також інших причетних осіб за злочини, викладені вище, з метою звернення за ордерами на арешт зазначених осіб на відповідному етапі розслідування.